

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 1995

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

MENSA AD CENAM PARATA

Ludmile Hlaváčkové k narozeninám

PRAHA, 8. 6. 1995

**HISTORIA
UNIVERSITATIS
CAROLINAE
PRAGENSIS**

Příspěvky k dějinám
Univerzity Karlovy

OBSAH

- 9 Ludmila Hlaváčková a její „stůl k hostině připravený“

Články

- 13 Milada Říhová, Regimen sanitatis pro krále Václava
29 Michal Svatoš, Cesta za vzděláním doktora medicíny Matyáše Borbonia
41 Karel Beránek, Návrh statut právnicko-lékařské Univerzity Karlovy z roku 1652
51 Jan Janko, Biologické teorie Jana Marka Marci a jejich tradice na pražské lékařské fakultě
61 Alena Míšková, Postavení lékařů ve Společnosti pro podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách 1891–1945
75 Petr Svobodný, Lékařky v českých zemích v první polovině 20. století
89 Eugen Strouhal, 100 let od narození profesora MUDr. RNDr. Bohumila Krajníka
99 Ladislav Niklíček, Likvidace Ústřední jednoty československých lékařů a lékařských komor v letech 1945–1950

Materiály

- 123 Bibliografie publikovaných vědeckých prací Ludmily Hlaváčkové (1961–1994)

Referáty a zprávy

- 131 Michal Svatoš, Medzinárodné sympóziium k dejinám medicíny a farmácie
132 Ivana Čornejová, Česká literatura doby baroka
135 Otakar Brázda, Jan Evangelista Purkyně a jeho doba
137 Marie Štemberková, Jana Boříková: Sen života a bouře skutečnosti
139 Hana Mášová, Čtyři portréty profesorů lékařské fakulty UK
141 Michal Svatoš, Medizin in Frankfurt am Main
142 Hana Barvíková, Společnost pro podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách
144 Blanka Zilynská, „Oxfordští medici“ (a nejen oni) vzpomínají

Cizojazyčná shrnutí

- 28 Milada Říhová, Regimen sanitatis für den König Wenzel
40 Michal Svatoš, Der Weg von Doktor Matthias Borbonius zur medizinischen Ausbildung
50 Karel Beránek, Statutenvorschlag der juristisch-medizinischen Karlsuniversität vom Jahre 1652
60 Jan Janko, Biologische Theorien von Johannes Marcus Marci und ihre Tradition an Prager medizinischen Fakultät
72 Alena Míšková, Stellung der Ärzte in der Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen 1891–1945
86 Petr Svobodný, Ärztinnen in böhmischen Ländern in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts
98 Eugen Strouhal, 100 Jahre seit der Geburt des Professors MUDr. RNDr. Bohumil Krajník
120 Ladislav Niklíček, Liquidation der Zentralvereinigung der tschechoslowakischen Ärzte und der Ärztekammer in den Jahren 1945–1950

PhDr. Hana Barvíková, Archiv Akademie věd ČR, Praha
 PhDr. Karel Beránek, Praha
 Doc. MUDr. Otakar Brázda, CSc., 1. lékařská fakulta UK, Praha
 PhDr. Ivana Čornejová, CSc., Ústav dějin – Archiv UK, Praha
 PhDr. Jan Janko, CSc., Archiv Akademie věd ČR, Praha
 PhDr. Hana Mášová, 1. lékařská fakulta UK, Praha
 PhDr. Alena Míšková, Fakulta sociálních věd, Praha
 † Doc. PhDr. Ladislav Niklíček, CSc.
 Jana Nosáková, Archiv hlavního města Prahy, Praha
 PhDr. Eva Rozsivalová, CSc., Praha
 PhDr. Milada Říhová, CSc., 1. lékařská fakulta UK, Praha
 Prof. MUDr. PhDr. Eugen Strouhal, DrSc., 1. lékařská fakulta UK, Praha
 PhDr. Michal Svatoš, CSc., Ústav dějin – Archiv UK, Praha
 PhDr. Petr Svobodný, Ústav dějin – Archiv UK, Praha
 PhDr. Marie Štemberková, Ústav dějin – Archiv UK, Praha
 PhDr. Blanka Zilynská, Ústav dějin – Archiv UK, Praha

Ludmila Hlaváčková a její „STŮL K HOSTINĚ PŘIPRAVENÝ“

Dne 8. června 1995 se dožila významného životního jubilea PhDr. Ludmila Hlaváčková, CSc. Zcela v intencích zakladatele pražské univerzity prostírá jubilantka již přes třicet let svého profesionálního života „stůl vědění“ všem, kteří lačněji ukojit svůj hlad v oboru dějin lékařství a zejména historie pražské lékařské fakulty. Paralelně s tím ovšem nacházejí v její domácnosti prostřený a znamenitě zásobený stůl všichni přátelé, kolegové a žáci, jak její, tak jejího manžela.

V pozdravech k šedesátým narozeninám se píše často o obdivuhodné svěžesti a neutuchající pracovitosti oslavenců. Tato slova jsou ale zcela nedostatečná, myslíme-li na nedostižný životní elán, inspirační schopnosti a stupňující se píli, které se druží k pevným základům hlubokých vědomostí a zejména mimořádné inteligence Ludmily Hlaváčkové. To vše se uplatňuje, jak ji pamatujeme od jejího vstupu do Ústavu pro dějiny lékařství na 1. lékařské fakultě UK v roce 1961, spolu s upřímnou kritičností vůči sobě i vůči všem spolupracovníkům, přednosty nevyjímaje. Obdivujeme i to, že přes všechny peripetie režimní i osobní zůstala počínaje aspiranturou ústavu věrná.

Jako posluchačka historie na filozofické fakultě UK byla žačkou čelného představiatele tohoto oboru a – což bývá méně obvyklé – také výborného pedagoga, profesora PhDr. Františka Kutnara, na kterého nepřestává s vděčností vzpomínat. Jeho výchova k výzkumné historické práci padla u ní na mimořádně dobrou půdu a šťastně navržené téma pro diplomovou práci o J. T. Heldovi ji poprvé sblížilo s dějinami lékařství, které se po několikaletém působení na základní i střední škole staly jejím životním posláním. I později se zabývala osudy a lékařským působením Jana Theobalda Helda a stala se po letech autorkou monografie o něm.

Druhou osobností, i když jiného typu, na jejíž vliv neméně ráda vzpomíná, byla docentka MUDr. Ludmila Sinkulová, která svou inteligencí, kritičností, obdivuhodně vtípným vypravěčstvím i o vážných věcech, zanícením pro historickou práci a mnoha dalšími kladnými vlastnostmi byla pro dr. Hlaváčkovou ideální představenou v Ústavu dějin lékařství. Samostatnost a cílevědomost aspirantky byly však nezbytné k nalezení tématu a vypracování kandidátské disertační práce *Lékaři a ranlékaři v Čechách v období předbřeznovém a v revolučních letech 1848–49*. Tě předcházela a po ní následovala řada objevených statí k tomuto nevyčerpatelnému tématu.

Zájem aspirantky a později vědecké pracovnice ústavu se stále obracel k historii pražské lékařské fakulty a její iniciativní snahou bylo připomínat toto důležité téma i ostatním pracovníkům fakulty. Po časopiseckých článcích a podílu na drobnější monografii *Studium a přednášky na lékařské fakultě pražské univerzity v letech 1690–1848* byl to

zejména dvoudílný *Biografický slovník pražské lékařské fakulty 1348–1939*. Byla jeho iniciátorkou, autorkou úvodu, předmluvy, seznamu pramenů a literatury i hesel z období 1802–1883 a vědeckou redaktorkou. Její práce na historii fakulty tím ovšem neskončila a pokračuje v dalších statích i monografiích na toto téma. Nerozlučně k nim patří rovněž práce o dějinách pražských nemocnic, zejména lví podíl na monografiích *Dějiny všeobecné nemocnice v Praze 1790–1952* či *Fakultní nemocnice v Praze-Motole*.

Jejím životním cílem je souhrnné zpracování dějin pražské lékařské fakulty. K jeho plnění už přispěla nejen studiem literatury a výzkumnou prací v archivech českých i zahraničních a zmíněnými dílčími studii či monografiemi, ale i některými dalšími většími pracemi, jakými jsou například *Dějiny pražských lékařských fakult 1348–1990*, *Kapitoly z dějin české anatomie* (na obou spolupracovala se svými kolegy historiky či lékaři) nebo kapitoly o lékařské fakultě ve „velkých“ dějinách Univerzity Karlovy, které připravuje Ústav dějin – Archiv UK k 650. výročí založení pražské univerzity. V rámci dějin pražské lékařské fakulty neopomíná dlouho tabuizovaný podíl německých lékařů na vývoji pražské medicíny, tedy ani období existence samostatné německé lékařské fakulty v letech 1883–1945. Těsně před dokončením je například *Biografický slovník německé LF*.

Otevření hranic jí umožnilo nejen studijní pobyty v zahraničí, ale též cesty na historicko-lékařské kongresy, sjezdy, symposia a konference, kterých se v poslední době aktivně účastní, vedle neméně aktivní účasti na obdobných shromážděních v naší republice. Její publikační bilance, jak ukazuje přiložená bibliografie, obsahovala do konce roku 1994 rovnou stovku položek – vědeckých monografií či statí v časopisech a sbornících, nespočet populárně vědeckých článků, nemluvě o desítkách zpráv a recenzí odborných publikací v lékařských i historických časopisech.

Její pedagogická činnost byla úspěšná už v době krátkého působení na základní a střední škole. Na lékařské fakultě studenti, které vedla, vždy vyhrávali ve všech soutěžích. Neméně úspěšné a oblíbené pro svoji obsáhlou, exaktnost a vtip jsou i její přednášky. Instruktivní jsou též konzultace a posudky rukopisů fakultních i mimofakultních pracovníků. Její pedagogické úspěchy odpovídají velkému porozumění pro mladé lidi, ať už jsou to posluchači či spolupracovníci, kterým se vždy snaží umožnit další odborný vývoj. O vztazích mezi učitelkou a žáky nejlépe hovoří neustále doplňovaná kolekce fotografií, která visí nad jejím pracovním stolem. Její láska k lidem vede k časté pomoci spolupracovníkům a k neuvěřitelné obětavosti vůči všem generacím její mnohočetné rodiny. Je neméně obdivuhodné, jak při své všestranné intenzivní činnosti společně se svým manželem nezanedbává ani sport a umění.

Nezbývá, než abychom jí popřáli. Vzhledem k tomu, že naše milá oslavenkyně je velmi asketická, pokud jde o drobné radosti fyzického života (jedinou její neřestí je zmrzlina), rozhodli jsem se gratulovat jí alespoň tímto sborníkem. Snad v něm najde nejen „několik rad pro zachování dobrého zdraví“, kterého bychom jí ze srdce rádi popřáli co nejvíce, ale i podněty, které v ní obohatí – podle volně parafrázovaného přesvědčení jedné ze slavných českých lékařek – „kulturní ženu, nezbytný doplněk kulturního muže, kteří společně tvoří syntézu zvanou kulturní člověk.“

Eva Rozsivalová – Jana Nosáková – Petr Svobodný

Články

REGIMEN SANITATIS PRO KRÁLE VÁCLAVA

MILADA ŘÍHOVÁ

Nejzajímavější, nejtivější a nejživotnější literární druh středověkého lékařského písemnictví představují bezesporu tzv. regimina sanitatis, která však přes určité pokusy o všeobecnou charakteristiku¹⁾ zůstávají stále jakožto literární typ nedoceněna a také nedostatečně prozkoumána. Jejich obdivuhodnou, dlouhotrvající vitalitu²⁾ si musíme vysvětlit především věčným zájmem kulturního člověka o vlastní zdraví. V regimínech se setkáváme s plody scholastického myšlení a scholastické výuky, kde se v možno říci šťastné symbióze stýká učenost a dosažený stupeň lékařského vědění s praktickým použitím. A kde je tudíž propleten teoretický základ s každodenností, často i konkrétně a jednotlivě určenou.

Ve své nepublikované kandidátské práci³⁾ jsem se pokusila na základě prostudovaného materiálu o určitou typologii regimin a rozdělila jsem je podle jejich určení na *výuková*, která sloužila jako obecný model a byla určena studentům lékařských fakult, na nichž se posluchači cvičili v sestavování regimin pro individuální potřebu pacientů, dále na *všeobecná*, určená co nejširšímu okruhu čtenářů i posluchačů, a *osobní*, sepsaná ad usum konkrétní historické osobnosti. Touto typologií doplňuji třídění známé z dosavadní literatury⁴⁾.

Pokusu o vyhodnocení dotyčného literárního druhu, jeho struktury i jeho historie se chci věnovat jinde. Zde se pouze musím stručně zmínit o tom, že životaschopnost tohoto útvaru odborného písemnictví, snažícího se úporně o popularizaci učené teo-

¹⁾ Kromě nepříliš početných monograficky zaměřených prací k autorům jednotlivých regimin není dosud ve světové literatuře tento literární žánr důkladněji zpracován, spíše je na jeho existenci pouze poukázováno s udáním několika všeobecností. Pokud je mi známo, prozatím nejhluběji se ve světovém měřítku zabýval regimínem sanitatis Wolfram Schmitt ve své habilitační práci: Schmitt, W.: *Theorie der Gesundheit und „Regimen sanitatis“ im Mittelalter*, Heidelberg 1973. Díky laskavosti prof. Gumpolda Keila jsem měla možnost tuto – bohužel dosud nevydanou – práci prostudovat.

²⁾ W. Schmitt tvrdí v uvedené práci, s.5: „Historisch gesehen lagen die unmittelbaren theoretischen und literarischen Voraussetzungen der abendländischen Regimina des Hoch- und Spätmittelalters in einer Reihe von Übersetzungen aus dem Arabischen, die... vermittelten eine prinzipielle Theorie der Gesundheit und exemplarische Modelle des Regimen sanitatis aus dem Raum der arabischen Medizin.“ Mám však za to, že kořeny regimin sanitatis bude třeba hledat v řecké a pozdně římské lékařské literatuře, z níž byl ostatně medicínský arabismus vydatně živen. Za dosavadního stavu bádání, kdy naprostá většina bohatých a četných pramenů se skrývá pouze v často nedostatečně katalogizovaných rukopisech, je nemožné provést vyčerpávající analýzu regimin, jejich historického vzniku, formy, struktury, všech hlavních znaků atd.

³⁾ Říhová, M.: *Albík z Uničova. Vybrané problémy života a díla*, UK Praha, 1992.

⁴⁾ Riha, O.: *Wissenorganisation in medizinischen Sammelhandschriften*, Wiesbaden 1992, s. 100 nn., řadí regimina sanitatis ke spisům profylaktickým, což však není pro tento literární typ stoprocentně platné. Jacquart, D.: *Le milieu médical en France du XII au XV siècle*, Geneve 1981, s. 206 nn., zvolila jiné hledisko a dělí lékařské spisy podle obsahu: regimina řadí mezi ty, které se dotýkají jak teorie, tak i praxe.

rie, prošla už velmi dlouhou historií. Domnívám se, že se mylil K. Südhoff⁵⁾, považující za modelový spis Pseudoaristotelův dopis Alexandrovi z 12. století, známý i v pražském prostředí⁶⁾. Jde patrně o jeden z nejstarších typů odborné, ale zároveň i popularizující literatury, mající formálně i obsahově své kořeny v antice, a to v antickém literárním typu sice osobního, leč i veřejnosti určeného listu s didaktickým obsahem. Snad nejvýznamnější jsou z tohoto typu listy Senekovy, který tento literární typus uvedl v trvalý život. Z pozdní antiky jsou pak známy i podobné typy listů, tj. podobné co do určení a didaktičnosti obsahu, tentokrát už i s lékařskou tematikou. Dochovaly se například listy s lékařskými radami jednomu z římských císařů, *Ad Valentinianum*⁷⁾ ze 4. století, jejichž autorem byl významný lékař pozdní doby římské, latinsky píšící Vindicianus Afer, anebo *De observacione ciborum ad Theodoricum, regem Francorum, epistula*⁸⁾ od Theodorikova osobního lékaře Anthima z roku 515. Podobných listů, dnes ztracených, existovalo jistě více a středověk v tomto literárním typu i tematice nalezl zalíbení. Ostatně není snad ani třeba příliš zdůrazňovat „středověkost“ zmíněného populárního a popularizujícího žánru odborné literatury: jeho vytrvalá životnost se – v nových formách – projevuje i v současnosti. Co jiného by kupříkladu byly v dnešní době knižní trh zaplavující tituly pojednávající o náležitě životosprávě, potřebnosti pohybu, správném složení stravy, nejrůznějších dietách atd.? Všechny tyto rychle vyprodávané knihy jsou vlastně descendenty středověkých regimin sanitatis a výše zmíněného typu nálehavých rad v podobě listů z pozdní antiky, budící neutuchající zájem čtenářské obce.

V našem prostředí nalezneme hned celou řadu regimin sanitatis⁹⁾, která dosáhla rozšíření a obliby. Zdaleka ne všechna se dočkala tištěné podoby. Nejznámější je *Regimen ad Carolum imperatorem* Havla ze Strahova¹⁰⁾, vděčící za své zveřejnění jistě především jménu osobnosti, pro niž bylo napsáno. Také mladší Havlův kolega, vynikající mistr vnitřního lékařství Albík, napsal životosprávu, dochovanou nejčastěji pod jménem *Vetularius*¹¹⁾: jde o regimen sanitatis poskytující rady jak dosáhnout dlouhého věku. Spis je určen co nejširšímu okruhu adresátů, o čemž průkazně svědčí četné recepty „pro paupere“, anebo naopak „pro divite“. Rozdíl spočívá v nákladnosti a dostupnosti léčiv a přísad – hlavně vonných – do pilulek, olejů, mastí, roztoků, odvarů, obkladů atd.¹²⁾

⁵⁾ Südhoff, K.: Kurzes Handbuch der Geschichte der Medizin, Berlin 1922, s. 185: „Die literarische Bewegung der „Regimina Sanitatis“ hat um 1140 erst in Spanien eingesetzt, wie wir noch sehen werden, kam für Hochsalerno also nicht ernstlich mehr in Frage...“ Ibid., s. 204: „Eine beachtenswerte populäre Form praktisch-medizinischen Schrifttums stellen die Gesundheits-regimina dar, zu denen eine pseudo-aristotelische Lebensregel für König Alexander in Briefform Anlass gab, die vor der Mitte des 12. Jahrhunderts ... ihren Weg machte.“

⁶⁾ V našich knihovnách jsem prozatím nalezla jen jeden opis tohoto listu: Praha, Národní knihovna (dále jen NK) K XIV G 45, f. 89v – 91v.

⁷⁾ Niedermann, M. (ed.): Corpus medicorum Latinorum (dále jen CML), V, Leipzig-Berlin 1920, s. 22 nn.

⁸⁾ Liechtenhan, E. (ed.): CML, VIII, Leipzig-Berlin 1928, s. 1.

⁹⁾ Uvádím pouze vydané spisy: Müller, F. (ed.): Vitae vivendae ratio in grat. Caroli IV. a mag. Gallo medico et mathematico conscripta, Pragae 1819; Brand, M. (ed.): Tractatus de regimine hominis compositus per magistrum et dominum Albicum, archiepiscopum Pragensem, Leipzig 1484 (v textu tuto edici označuji jako lipskou inkunábuli); Pavel Židek: Jiřího Správozna, in: Zíbrt, Č. (ed.): Staročeská tělověda a zdravotěda, Praha 1924, s. 26–29; Kucharský, P. (ed.): Regiment zdraví. Regiment sanitatis salernitanum. Do češtiny přel. Adam Huber z Riesenbachu a Daniel Adam z Veleslavína, Praha 1982; Schrutz, O.: Albíkova životospráva pro císaře Zikmunda, Časopis lékařů českých 48, 1909, s. 86, 117, 145.

¹⁰⁾ Viz pozn. ⁹⁾

¹¹⁾ Ibid; Hein, L.: Repertorium bibliographicum, Stuttgartiae et Lutetiae Parisiorum 1826–1838, s. 605; Gesamtkatalog der Wiegendrucke, B. I., Leipzig 1925, s. 804. Soupis prozatím známých rukopisů zde neuvádím a odkazuji na: Spunar, P.: Repertorium, auctorum Bohemorum provecum idearum post Universitatem Pragensem conditam illustrans, I, Wratislaviae-Varsaviae-Cracoviae-Gedani-Lodziae 1985; Spunarův soupis doplňují nové objevené rukopisy uvedené v pozn. ¹⁹⁾

¹²⁾ Říhová, M.: Pauper ve středověké lékařské literatuře, Documenta Pragensia, v tisku.

Zabývám se Albíkovým dílem již řadu let a nalezla jsem v rukopisném podání další Albíkova regimina sanitatis. Prozatím jsem určila celkem sedm Albíkových různých regimin sanitatis¹³⁾, která mají všechny znaky i formu středověkých regimin a jejichž určení je prokazatelně odlišné. V proplectenci písemného podání v rukopisech, kde se volně a bez zábran přebírají temata z jednoho do druhého – každý medievista dobře zná tuto situaci – jsem až dosud postrádala jedno – určitě nejvýznamnější – Albíkovo regimen, které podle mého soudu muselo být napsáno, anebo lépe nemohlo být nenapsáno: regimen sanitatis pro Albíkova velkého příznivce, jenž mu byl jistě velmi přátelsky nakloněn – krále Václava IV. Mnichovský rukopis¹⁴⁾ – a podle něho možná i někteří z německých historiků, kteří se nějak dotkli Albíkovy osobnosti¹⁵⁾, označují výše uvedený Vetularius za regimen sanitatis pro krále Václava. To jsem však považovala za nemožné, protože Vetularius je podle tvrzení řady rukopisů psán v roce 1422. Ale dejme tomu, že by mohlo jít o písarskou chybu, přebíranou z opisu do opisu: nebylo by to vůbec nic zvláštního.

Je proto třeba hledat jiné opěrné body pro uvedený letopočet, který lze potvrdit některými časovými narázkami z vlastního textu. Uvedu zde některé zmínky z jmenovaného Vetularia: na f.24r v lipské inkunábuli je psáno: „Nam legi ante tempora in universitate pragensi fere XXX annos et non vidimus scripta de balneis communibus...“, tudíž Albík působil před časem na univerzitě necelých 30 let, a víme-li, že na pražské lékařské fakultě působí ještě v roce 1418 – o čemž svědčí lipský kodex UB 1175¹⁶⁾ – je datum 1422 více než pravděpodobné. Pro tento letopočet svědčí i další sdělení: v jednom mnichovském rukopise tzv. Vetularia¹⁷⁾ se nachází prozatím ojedinele se vyskytující část o čtveru ročních obdobích, která se přirovnávají ke čtyřem částem lidského života. Text je určitě Albíkův, a je velmi osobní. Náhle v regiminu sanitatis hovoří autor poměrně obsírně sám o sobě, což je v lékařské literatuře středověku velmi vzácné: to byla patrně příčina, proč tato pasáž nebyla kopisty přejímána do dalších opisů. Přestože nepostrádá jistého humoru, nepostrádá ani jím prostupujícího smutku a stesku nad uplynulým mládím i zralým věkem. Vybírám z něj pouze úryvek, svědčící pro datum sepsání Vetularia: „...De quatuor temporibus anni... homo habet quatuor

¹³⁾ Rkp. „In virtute divinitatis...“, Praha, Knihovna Národního muzea (dále jen KNM), II F 2, f. 241v-242v; Medicinale, Spunar, Repertorium, č.242; Vetularius, Spunar, č.240; Regimen ad Sigismundum imperatorem, Spunar 249; Regimen corporum, Praha, Kapitální knihovna (dále jen KK), M 7, f. 46v-68r; Lipsko, Universitätsbibliothek (dále jen UB), 1175, f. 64r-78r; De rectificatione aeris, Spunar, č.251; stejný je i spis Regimen sanitatis, Spunar č.296. K nim náleží i Regimen sanitatis, o kterém pojednává tento článek.

¹⁴⁾ Mnichov, Bayerische Staatsbibliothek (dále jen BStB), Clm 25 072, pag.35: „Hec collegit archiepiscopus pragensis tunc existens Wentzeslawie (sic) cum rege Wenczeslao Bohemorum anno 1422 currente et pro eodem rege, et pro ceteris dominis perfecit et collegit regimen sequens.“ Podle tohoto incipitu je uveden regimen zařazen in: Catalogus codicum latinorum Bibliothecae regiae Monacensis. Secundum Andreae Schmelleri indices, Tomi II pars III, Monachii 1969, Clm 25 072, „Albicus quondam archiepiscopus Pragensis pro corporis sanitate conservanda haec collegit Wentzeslavie cum rege Wentzeslao existens anno 1452 (zde chybně čtení) pro eodem rege collegit Regimen.“

¹⁵⁾ Die deutsche Literatur des Mittelalters, Verfasserlexikon, I., Berlin – New York 1978, sl. 155: „Vetularius oder Tractaculus de regimine hominis für König Wenzel geschrieben...“. Avšak ani Weitz, J.: Albich von Prag. Eine Untersuchung seiner Schriften, Diss. Heidelberg 1970, ani Eis, G.: Das Deutschtum des Arztes Albich, Zeitschrift f. deutsche Philologie 64, 1939, s.174 nn., kteří se s Albíkem zabývali, ani náznakem nepřímky určení Vetularia králi Václavovi.

¹⁶⁾ Kodex jsem měla možnost prostudovat; několikrát podává svědectví o tom, že Albík působil ještě (opět?) v roce 1418 na pražské lékařské fakultě. Ke kodexu srovnej: Südhoff, K.: „Vera cura calculosorum“ und „Aqua praeservans a caliculo“ von Johann Venod de Veteri Castro in Prag, Archiv für Geschichte der Medizin VII, 1913–1914, s. 396–402.

¹⁷⁾ Mnichov, BStB, Clm 321, ff. 170r – 205v.

etates, videlicet adolescenciam, iuventutem, senectutem et senium... Sed heu, Albicus perdidit et pertransiuit tam tempus vernale quam estiuale... Et sic domina (viz pozn.²⁵⁾) meam adhuc habet estatem in se et pertransiuit tempus iocundissimum et letabundum, puta tempus vernale. Alia duo tempora anni vocantur autumpnus et yems. Ista duo tempora sunt peyora et deteriora ac transitoria. Sic alie due etates, videlicet senectus et senilis, sunt etates multum tristes et /homines sunt) irati cum multis et magnis curis et incipiunt canescere, infirmari ... et deficere... Sic ista etas tertia, in qua pauper Albicus existit... Tristicia venit Albico ex frigiditate... Sic ego Albicus in etate senectutis, quia iam est mecum in autumpno et appropinquo ad hyemem, quod est ultimum tempus anni... Prima etas, videlicet adolescencia, durat ad viginti quatuor annos. Secunda etas, videlicet iuuentus, durat ad quadraginta quatuor annos. Tercia – senectus – durat ad LXIV annos ...

Z textu jednoznačně vyplývá, že Albík se v době sepsání Vetularia blížil čtyřiašedesátému roku svého věku: viz výše „*appropinquo ad hyemem*“ – tj. „*appropinquo ad sexaginta quatuor annos*“. První pevné datum jeho života je rok 1382, kdy se stal bakalářem umění. Rok 1422, uváděný jako datum sepsání Vetularia, je, myslím, z této zmínky zcela pravděpodobný. Ještě jeden pádný argument svědčí o sepsání Vetularia až po smrti krále Václava: v lipské inkunábuli¹⁸⁾ i v rukopisech je část o léčbě krále Václava, kterou by žádný Václavův životopisec neměl přehlédnout: „Ego autem Albicus feci regimen domino Regi Wenczeslao, regi Bohemie etc. Apposui lauribaccarum manum plenam et cininum, conterendo cum istis inmediate sequentibus et eciam cum supradictis, castorio et wulpe, et magnum fuit consecutus adiutorium **ad tempora vite sue**.“ Text dále pokračuje a líčí rozmluvu Albíka s králem, která prozrazuje značný Václavův zájem o alchymii, šíře o přírodní vědy. Je nesporné, že Vetularius byl sepsán až po Václavově smrti.

Proč se zde touto datací zabývám tak obšírně? Chci dokázat, že tzv. Vetularius není regimen sanitatis pro krále Václava. Datum sepsání Vetularia musí být opravdu rok 1422, místem sepsání je udávaná Vratislav (chybně Wenzeslawie). Tím zcela padá možnost, že tento Vetularius byl věnován králi Václavovi. Proč by Albík psal ve Vratislavi regimen sanitatis pro krále již tři roky mrtvého? Ostatně nic ve Vetulariu nenavědčuje tomu, že by to mohlo opravdu být regimen pro krále, a o Václavovi se mluví vždy v minulém čase. Vetularius jsem znala dobře z inkunábule z roku 1484 a z pražských rukopisů NK I G 31 a KNM XI E 20 a IV E 5, které až na nějaké drobné odchylky dochovávají stejné znění. Teprve po prostudování rukopisů Vetularia v některých německých knihovnách, kde jsem našla jeho několik dosud nikde nezachycených kopií¹⁹⁾, jsem si povšimla poněkud jiného znění mně dobře známého textu, které dovolilo objasnit problém hledané životosprávy pro nešťastného a také velmi nemocného krále.

Tzv. Vetularius – ponechme mu prozatím pracovně tento název – má dvě hlavní linie textu: původní regimen sanitatis pro krále Václava IV. (A) a rozšířené, všeobecnější a širokému publiku určené regimen, později vydané v Lipsku (B): autorem obou je podle mého soudu skutečně Albík, což vyplývá ze srovnání obou textů. První znění A,

¹⁸⁾ Brand, Tractatulus, ff. 5v-6r.

¹⁹⁾ Berlin, Preussische Kulturbesitz (dále jen PrKB), Lat. Qu. 472, f.47r, Lat. Fol. 577, f. 13r; Heidelberg, Universitätsbibliothek, Cpg 558, f.195, Cpl. vat. 1257,2, f.84r (rukopis náležející původně heidelberské knihovně se dnes nachází ve Vatikánu a v Heidelbergu je jeho dobře provedená a svázaná fotokopie; Mnichov, BStB, Clm 14 526, f. 29r, Clm 25 072, f. 35r, Clm 321, f. 16r.

regimen pro krále Václava, bylo napsáno nejpozději ve druhé polovině druhého desetiletí patnáctého věku. Ale je možné, že bylo sepsáno i dříve, někdy po Václavově těžkém onemocnění v roce 1398, z něhož, jak víme a jak se i sám Albík zmiňuje, velký mistr vnitřního lékařství krále vyléčil tak, že mohl opět chodit i jezdit na koni²⁰⁾. Avšak nejpravděpodobnější datum sepsání verze A je rok 1412, rok Albíkova archiepiskopátu. Usuzují tak dle části, kterou považují za závěr první verze (A):

„Hec (reverendissimus) Albicus archiepiscopus pragensis“. K této části textu se vrátím níže.

Berlínský rukopis – stejně tak i druhý berlínský rukopis, tři regimina mnichovská, heidelberský rukopis a další úryvek z jiného heidelberského rukopisu, jakož i dva pražské²¹⁾ rukopisy – má text velmi podobný jako Vetularius, vykazuje však určité jemné odlišnosti. Právě tyto odlišnosti dovolují uzavřít, že ve verzi první skupiny rukopisů (A) jde o regimen pro krále Václava, druhá verze (B) je samotným Albíkem v roce 1422 zpracovaný a do značné šíře dovedený text, tzv. Vetularius. Tento Vetularius se, stejně jako takřka každé středověké regimen jakož i regimen pro krále Václava, klasicky dělí na dvě části: *sex res non naturales a materia medica*. Není však určen konkrétnímu jedinci, nýbrž co nejširší veřejnosti, jak právě dokazují výše zmíněné recepty a rady „pro pauperibus“ a „pro divitibus“, a pojednává o všech tehdy se vyskytujících a v našem prostředí diagnostikovaných chorobách: předepisuje způsob jejich prevence i léčby. Zahrnuje tudíž i choroby, jimiž Václav IV. netrpěl, a postrádá osobní věty typu „Ecce tercio iteremus quod habetis malum caput et malum stomachum...“, jak uvidíme ze srovnání.

Předkládám zde vybrané úryvky z obou skupin, které považují pro osvětlení určení obou verzí za signifikantní²²⁾:

1.

Tractaculus de regimine hominis compositus per magistrum et dominum dominum Albicum archiepiscopum Pragensem. Incipit. "Medicine in omnibus diversificantur et principaliter in paralisi secundum complexionem hominis. Nam quod iuvat flegmaticum vel melancolicum, non iuvat sanguineum vel colericum, et econverso. Eciam quod iuvat sartorem non iuvat fabrum vel doleatorem, et quod iuvat nobilem, non iuvat civem vel rusti-

1.

Anno domini Mo CCCCo XXIIIo corrente hec colligit reverendissimus episcopus Albicus Wratislavia, inc.: Sciatis quod in medicinis in omnibus membris diversificantur et principaliter in paralisi secundum complexionem hominis. Quod iuvat medicamen colericum non iuvat flegmaticum. Et quod iuvat melancolicum non iuvat sanguineum et eciam quod iuvat sartorem non iuvat fabrum nec doleatorem et quod iuvat laycum non iuvat civem vel

²⁰⁾ Brand, Tractatulus, f. 5v: "...feci regimen domino Wenczeslao, regi Bohemie, ... ita ut ambulavit, perrexit et equitavit."

²¹⁾ KNM XI D 28; NK VIII F 11. Odlišnosti od lipské inkunábule jsou tak subtilní, že jsem je dříve nepovažovala za významné a vůbec mě nenapadlo, že v nich právě se nachází klíč k nalezení regimina pro krále Václava.

²²⁾ Cituji lipskou inkunábuli, z rukopisů mnichovský rukopis BStB Clm 14 526, ff. XVIr nn., a původně heidelberský rukopis, dnes uložený ve Vatikánu, Pal. lat. Vat. 1257, ff. 95r nn. Interpunkci jsem doplnila, ale pravopis předlohy jsem ponechala nezměněný.

cum et sic de aliis. Propter quod doctores approbati in curando respiciunt has res subscriptas, versus: Aer esca quies replecio somnus et ira, hec sunt pensanda medico curare volenti... f.45b: **Ex hoc scripto facio vobis ammonicionem quod precustodire sciatis vos ab aura corrupta viciata et turbida per regimen bonum cibi et potus et moderamine ire, gaudio, solacio, somno et ioco.** Nam medium tenuere beati. Quod hoc tempore turbido et frigido comedatis calida et sicca assa et cibaria bene condita pipere **ut stomachus calorem habeat ad digerendum cibum**, nam si stomachus est viciatus et infrigidatur, tunc ab ipso ascendunt vapores viciati ad caput corrumpentes cerebrum. Et propter infrigiditatem cerebri condensantur inibi et aggravantur et ultra stillas et guttas generant quia descendunt infra ad membra corporis. Et ad quodcumque membrum stillaverint, generant aliquod malum. Nam si stillat ad lumbos...

2.

**Ex hoc conclusive dico, quod quando-
cunque reuma videtur regnare in homine,** semper est signum future egritudinis, et ut frequenter- paralisis: sive fluat ad manus, sive ad lumbos aut ad pedes etc. **Quod, ut dicere possum, provenit ex malo regimine cibi et potus, ex ira et aliis accidentibus.** Igitur compescatis iram postponatis melancoliam et somnum meridianum. Abstineatis a fructibus crudis, a multis piscibus et precipue magnis, ut hausones et squammas non habentes. A lacticiiniis. A multo cumulato potu. A vino forti, sed illud cum lympham sumere poteritis moderate. A balneo aqueo nimio. A cibariis nimium acetosis. A potu turbido. A tarda et multa cena. A longa sessione. Sitis contentus pro cena in ferculo assato, ita quod molle ferculum quodcumque precedat, ut ova mollia etc. Et tostum panis intinctum in acetum vel

nobilem. Propterea doctores approbati recipiunt in curando istas res sex, valet in versu: Aer esca quies complexio sompnus et ira, Et iam hec sunt pensanda medico curare volenti... f.la: **Ex hoc scripto facio vobis monicionem quod timeatis auram turbidam bene vos regendo in cibis et potibus, in ira et gaudio, sompno et vigilia, quod tempore frigido et humido comedatis calida et sicca aut assata et(?) piperata et multum salsa, ut cynamomo et czittwaro et de cariofoliis aut de nuce muscata assata propter propter(sic) stomachum, quia habetis stomachum malum non bene digerentem cibos, a quo stomacho vadunt fumi et vapores ad caput et ibi semper frigiditatem cerebri ingrossant et aggravant et stillant per collum deorsum ad quodcumque membrum stillaverit, semper facit aliquod malum...** Si stillat ad lumbos...

2.

Ecce videtis quod reuma in vobis est mater generans paralysim. Ecce secundo videtis quando reuma descendit per collum deorsum, semper est signum future paralisis, sive fluat ad manus, ad pedes sive ad lumbos..**Ecce tercio iteremus quod habetis malum caput et malum stomachum et malum regimen cibi et potus, iram mitigetis et postponatis ac melancoliam et sompnum meridianum, fugiatis a fructibusque crudis, a piscibus, lacticiiniis et multo vino forti et balneo aqueo, forti aceto, diverso potu et potu turbido, tarda et multa cena fugiatis. Sed sitis contentus pro cena in modico ferculo assato una cum tosta panis in vino intincta cum sale sacerdotali comesta.** Quoniam talia exsicant reumata et confortant caput et stomachum.

vinum, sale sacerdotali aspersum in fine cene comestum. Quoniam talia exsicant reumata, fortificant membra, rectificant caput et stomachum sanum reddunt ad bene egerendum.

3.

Sed in sero tempestive transibitis ad requiem. Et in die semper sitis in motu et labore, effugendo ocium propter digestionem. Et scitote quod multa potatio et piscium, lactium, fructuum, carniarum ferinarum nimia comestio, ymmo luxuria ante primum somnum generat reumata, quod reuma est mater et pater omnium infirmitatum. **Item homines qui frequentius iacent in dorso, illi reuma et paralysim effugere non valent.**

4.

Concludo ergo : reumata et paralysim et alia accidentia corpori nociva effugere volentes hec supradicta memorie recommendent et se ab aura turbida preservent bono cum regimine, capiendo III aut IIII pillulas de aloe et mastice cum sale sacerdotali, cum cerevisia aut cum clareto transglutientes. Et in loco tepido non nimis calido dormiantis....

5.

Pro condimento vestrorum cibariorum tempore caloris habeatis zinsiberum mixtum cum cimino et cum cinamomo equali pondere et croci minus. Sed tempore frigoris loco zinsiberis imponatis piper contusum ad cardamomum loco zinsiberis. Et nota loco ultimo, id est in fine prandii vel cene comedatis tostam panis cum sale sacerdotali, de quo sale infra dicam, aut cum zinsibere.

3.

Et de sero non repleatis vos cum potibus, sed deambuletis plane. Et sitis in motu quoniam motus valet pro vobis et pro quolibet, quia facit bene digerere. Et eciam vadatis tempestive dormitum sive ad requiem. Et postponatis omnia ieiunia, quoniam pisces et fructus augent vestram egritudinem et multa potatio et luxuria ante primum sompnum, quia talia generant reumata et reumata ulterius generant paralysim et quia iacetis libenter in dorso, ideo plura habetis reumata etc. (pokračuji z heidelbers. rkp.:)

4.

Ecce quarto: quando sentitis reumata aut pluvia aut auram turbidam, extunc capiat statim tres aut quatuor pillulas de aloe, mirra, olibano, croco, mastice cum sale sacerdotali, cum cerevisia aut clareto transglutiendo. Et in loco tepido non nimis calido dormiat. De mane post hoc recipiat aliquas porciones de galgan, ...

5.

Sed pro condimento ciborum tempore caloris habeatis zinziber mixtum cum wlaskey kmy, zinzibere equali pondere et croci minus. Sed tempore frigoris loco zinziberis loco ponatis piper aut cardamomum. Nota semper in fine prandii aut cene comedatis tostam panis cum coctanis, sale sacerdotali aut cum zinzibere.

6.

Post prandium nolite bibere propter reuma ad duas horas. Post cenam autem ad unam horam, nec dormiatis post prandium, vel tantum brevem requiem faciend. Unde versus. Quatuor ex somno veniunt tibi meridiano, febris, pigricies, capitis dolor atque catharrus, id est reuma. Spasmus, ydrops, colica etc. Item in prandio decocta precedant assata et cerevisia succedat vinum. Et quicquid bibitis quasi sugillando, id est sugendo bibatis. Et tempore frigido fugiatis a frigido et a gelido potu. Et cerevisiam absinteam noveritis nature prodesse in mane et in sero ante introitum lecti sumptam. Aut cum origano, id est tost. Aut bibatis olantwein aut salbenwein aut rosinarii. Item fugiatis olera de tunna, sive sint cum synape laborata aut sine synape, quia non dant nutrimentum bonum. Et nimis pingua non utamini. Carnes suffumigatas parum aut nichil raro vel numquam comedatis. Carnes lardonum non utamini. Balnea sicca aut lotionem capitis non nisi duabus horis ante prandium vel post cenam habeatis. Carnes leporinas, cervinas, anetinas et antiquas bovinas non manducetis.

7.

Pre omnibus ergo diligatis iuventutem in universis edibilibus scilicet iuvenes carnes... **Valent enim omnibus membris et sunt salubre nutrimentum**, generantes bonum sanguinem et humidum radicale confortant **ova recenxcia cocta aut assata**, ita ut vitallum ovi maneat molle, quare cito egerunt, aut fiant sorbicia ex eis. **Sed placentas et artocreas et fercula depasta non laudo, nisi quis esset in continuo motu et labore.** Quoniam motus et labor calefaciunt corpus, membra et stomachum, faciendo bonam digestionem et appetitum comedendi et per consequens administrat corpori et omnibus membris

6.

Item post prandium **non bibatis** ad duas horas, post cenam ad unam horam, nec dormiatis post prandium. Wersus: Quatuor ex sompno veniunt tibi meridiano, febris, pigricies, capitis dolor atque catharrus. Item in prandio decocta precedant assata et cerevisia precedat vinum et quicquid biberitis bibatis quasi sugendo. Sed tempore frigido fugiatis frigidus potus et, cervisia absintheata multum valet pro vobis aut cum benedicta aut cum origano, / dass heyst tosten aut alant weyn aut salben weyn rosmaryn/. Item fugiatis olera de tuna, sive sit cum sinape laboratum sive non, et nimis fugiatis pingvia, diversos potus fugiatis. Wersus: diversus potus inimicus sit tibi totus. Item carnes suffumigatas et de lardo non comedatis. Item balneum siccum aut locionem capitis numquam facietis nisi duabus horis ante cenam aut ante prandium de mane duabus horis. Item carnes leporinas cervinas aut anetinas de anetis et antiquis bovis ne comedatis.

7.

Et diligatis iuvenes carnes... **Item valent ova recencia pro vobis cocta aut assata** quia cito digeruntur aut fiant sorbicia ex eis. **Sed placentas arthocreas et fercula depasta non laudo pro vobis nisi essetis in motu.** Omnis motus facit sanitatem et digestionem et appetitum comedendi inter omnia mundi et excitat calorem in membris calefaciendo membra. Concludo ergo: ubi non est motus neque labor, ibi non est digestio bona cibi et potus, nec sanitas, nec rubedo in facie, sed pallor et debilitas omnium membrorum. Modo quando vadit fluxus ad membra, ibi tunc non est fortis calor consumens, sed debi-

sanitatem, reuma et paralism fugando. Ubi enim non est labor neque motus, ibi non adesse potest vera sanitas nec digestio bona celebrari potest, sed debilitas, pallor faciei, reuma et paralysis. Et quandocumque vadit fluxus ad membra, tunc inibi non erit fortis calor consumens, sed debilis et diu perdurat egritudo. O gaudium et solacium et animus iocundus, labor et motus et moderata abstinentia cibi et potus carissimi sunt nostri fautores et amici confetentes / conficientes?) corpori sanitatem et longevitatem. Sed ira, melancolia, tristitia exiccant ossa et humidum radicale extrahunt vitam abbreviando....

8.

Et si quis est plus inclinatus ad paralism quam ad aliam egritudinem, talis non tardet sed festinet capere pillulas nostras II aut III et nulli nocent sed prosunt... Laudo ergo, ut quis in die habeat duas aut adminus unam sedem. Item bibere et sobrie brodium carnum recentium post despumacionem cum zinsibere modico pulverisato, id est contuso, laxat hominem, id est facit leviter sedes, et aliqui apponunt de pulvere sene, ut levius et sine nocumento digerant. Et hoc in mane sump-tum etc.

8.

lis, cur diu durat ibi egritudo. **Sic de ira et de melancolia**, qui duo socii nihil boni operantur nisi habeant /prohibeant?) vitam. Sed solaciaum et gaudium sunt duo boni socii et generant longitudinem vite, **igitur diligatis ista duo.**

Item sciatis signum: quandocumque estis constipatus, tunc significat quod veniet vobis aliqua egritudo, et quia estis plus inclinatus ad paralism quam ad aliam egritudinem, propere festinabitis capere pillulas vestras duas vel tres et nulli nocent iste pillule, sed iuvant naturam digerendo et conservando reumata. **Nec est medicina melior pro vobis ad conservandum reumata et ad confortandum stomachum et caput:** propter hoc appellatur aput antiquos philosophos pillule **salutis...** **Laudo ergo quod omni die habeatis unam aut duas sedes. Item sciatis quod bibere brodium carnum post despumacionem cum modico pulvere zinziberis laxat hominem.** Aliqui apponunt modicum de pulvere sene, purgat hominem leviter sine nocumento et cetera istius. Homo vere, o motus, o sollacium et consolacium, quanta bona operaris sed heu! Quies et continue iacere aut sedere, quanta mala operaris! Quia vitam prolongas, sanitatem conservas, bene digeris, sompnum inducis, deo servire producis. Hec dicit motus et labor homini. Sed hec dicit quies et sessio continua, iacencia et replecio cibi et potus: quantum valeo, quan-

tum valere potero, quia breves dies hominis sunt nec per dolorem deo servire possumus, nec cogitare de deo, sed de plumis mollibus et gula. Hec dicit ille. Ymmo noctem vituperant, diem salutant, hic miseriam patitur, taceo de patria futura.

9.

Nunc pervenio ad medicinalia **preservantia hominem a maledicta paralisi**. Et animadvertite quod in aliquibus complexionibus etatibus et consuetudinibus, membrorum dispositio-nibus et regimine cibi et potus **membra** sunt multum debilia et longo tempore per paralism et egritudines et languorem offensa et quassata. Quare ex omnibus hiis circumstantiis **tales non consequuntur cito curam**, id est priscinam sanitatem. Oportet ergo **eos** habere alium modum vivendi in cibo et potu, somno et balneo, ira et gaudio, et huius similia. Quia **ea que sunt in eis nociva ut effigiant penitentiam agendo in corpore**.

10.

Quia paralis facit nodos in digitis. Arguo ex hoc conclusivè longiorem fore curationem sed continuam applicationem et exercitatem videbitis sanitatem. Nam continua vigent, discontinua pereunt. Continuetis igitur sine tedio ut nervi, vene et arteria laxentur et reformatur ad statum suum priscinum. Qualitercumque posset fieri motus et solacium, semper iuvat naturam et curacionem, sed in quiete non erit perfecta curacio et cetera.

9.

Nunc venio ad medicinalia et preservative a maledicta paralisi. Et **sciatis quod in vestra complexione, etate, consuetudine, regimine cibi et potus et de dispositione membrorum. Membra vestra** sunt multum debilia et longo tempore per egritudinem paralisis et multum offensa et eradicata, quare ex omnibus circumstantiis **non consequimini curam**. Oportet enim **vos** alium modum habere vivendi in cibo et potu, somno balneo, ira gaudio. Omnia ea **que sunt vobis nociva ut abstinere et caveretis ab eis**, penitentiam agendo...

10.

Quia hec paralis fecit nodos in digitis, arguo longiorem curacionem, sed post continuam applicationem **videbitis sanitatem**, quia continuata vigent, discontinuata vero pereunt, et nichil boni faciunt. Continuetis ergo sine tedio ut nervi et vene laventur. Ista duo, motus et maffaccio cum forti vino, multa bona per dei gratiam operabuntur **in corpore vestro habito bono regimine, et cavendo vos ab hiis que sunt prohibita**, alias inutilis esset operacio et labor perditus, quia est deo precipue obediendum et postea hominibus. Nam ubi non est obediencia, ibi non est victima. Qualitercumque fieri possit motus et solacium, semper iuvat ad curam ciciorem...

V množství rukopisů je velmi obtížné nalézt skutečné zakončení původního regimína pro krále Václava. Jelikož část *sex res non naturales* má každé regimen, jsou si v této partii patrně všechna středověká regimína do jisté míry podobná, alespoň co do osnovy textu. Také pojednáváné regimen obsahuje ve své první části pojednání o tzv. *sex res non naturales*, které pregnantně shrnuje verš: „Aer, esca, quies, replecio, sompnus et ira – hec sunt pensanda medico curare volenti.“²³⁾ Teprve druhá část, z literárního hlediska méně propracovaná a jeví se nám dnes vzhledem k nesčetným přídatkům víceméně chaotická, není povinná a nemusí se ve všech regiminech vyskytovat. Je to část receptová s určením konkrétních léků na konkrétní chorobu – *materia medica*.

Dokud Albík hovoří o *sex res non naturales*, je shoda všech dosud studovaných rukopisů i inkunábule poměrně značná. Vše se mění s nástupem druhé části regimen: jakmile začíná *materia medica*, shoda se ztrácí. Stejně je tomu i u všech jiných typů lékařské literatury: v oddílu *materia medica* se těžko dobereme nějakého původního textu. Muselo to být tak, že každý písař si přidával ze svého, co znal, slyšel nebo opsal k tématu, zde k určité nemoci. Texty si opisovali v naprosté většině lidé, mající k medicíně vztah: lékaři, lékárníci, studenti medicíny. Je zcela přirozené, že k určité nemoci, měli-li k dispozici i další předpisy, sepisovali všechny recepty, které byly v dosahu a které měly nějaké zvláštní doporučení: „magister... sic fecit... optimum est secundum magistrum...“, videmus per experientiam, eciam magister dixit“ etc. (Ostatně zpracování středověkých receptů by si též zasloužilo pozornost – a to i po stránce literární.) Pokud se tudíž Albík drží osnovy *sex res non naturales*, můžeme – s jistými rozdíly v různých rukopisech – stále sledovat původní jádro textu, ale jakmile se písaři dostanou k *materia medica*, obsah se různostranně rozbíhá a najít s jistotou originální znění se mi zdá prozatím naprosto nemožné. Přesto bych se o to chtěla v případě Albíka pokusit. Poslouží k tomu některé úseky textu – mám na mysli zmínky, které svědčí o tom, že Albík sepisuje Vetularius až v roce 1422. Je to „Ego autem Albicus feci regimen domino Wenceslao regi Bohemie: apposui lauribacce manum plenam...“, dále „Ego autem visitavi pauperes iuvenes et antiquos in hospitalibus...“, tedy úsek o léčbě chudých revmatických pacientů se do regimína sanitatis pro krále Václava tematicky naprosto nehodí – a „ita Albicus fecit regi Bohemie“. Dále jsou to všechny předpisy „pro pauperibus“, které rovněž do původní verze nepatří. Všechny tyto „opěrné body“ svědčí o sepsání Vetularia až po Václavově smrti, části textu je obklopující nemohly být součástí původního regimína pro krále Václava.

V mnichovské knihovně jsem ovšem našla jeden opis, který tyto „opěrné body“ nemá. V kodexu Clm 25 072 je na ff. 45r – 54v text, který se v první části přidržuje dalších rukopisů s verzí A, ale vynechává výše uvedené „vzpomínkové“ úvahy. Snad by tedy byl víceméně uchován pravděpodobný původní text a konec by pak byl v části o rozmanitosti zemí, podle níž je třeba podávat i různé léky. Albík se zde neopomene pochválit: „ideo medicus doctus in Italia non valet in Boemia... Iocundum enim est habere medicum in una terra...“ Patrně chtěl dát králi na srozuměnou, že by ho žádný cizí lékař lépe neléčil. Na konci je explicit: „Hec (reverendissimus) Albicus, archiepiscopus pragensis“. Toto zakončení (někde bez slova „reverendissimus“) se nalézá na

²³⁾ Verš se nachází v úvodní části Vetularia a je uveden v inkunábuli i ve všech rukopisech. Objevuje se i v regimínu Ad Sigismundum imperatorem.

stejném místě, tj. v části o rozmanitosti zemí a topografickém vlivu na choroby, téměř ve všech rukopisech, ale není v inkunábuli.

Prozatím tudíž považuji za závěrečnou část původního regimina pro krále Václava tento paragraf o rozmanitém účinku léků v závislosti na krajině a podnebí – cituji celé místo z uvedeného mnichovského rukopisu: „Item in una regione alique medicine pro sunt et in alia non, quia est diversitas diete in cibis et potibus et in diversitate preparacionis ciborum et sic de aliis rebus terre nascentibus. Et ideo medicus doctus in ytaliam non valet in Boemia, quia egritudines in una discordant in egritudinibus alterius terre, nec dieta cibi et potus concordant. Iocundum est medicum terre habere, qui scit mores, consuetudines, modum vivendi terrarum, et expertum, qui scit applicare medicinas iuxta etatem, consuetudinem temporis anni et hominis infirmi, et alia particularia diligenter, qualiter medicinas isti vel iste debet applicare... Sciatis quia paralis est de causa frigida, igitur sitis diligens predictorum... **Hec Albicus archiepiscopus pragensis.**“

K otázce dvou regimin, tj. Regimen sanitatis pro krále Václava a Vetularia, tudíž asi tolik: Albík napsal regimen pro Václava IV. Text považoval za zdařilý a patrně si jej velmi cenil. Proto se k němu vrací i v roce 1422, daleko od Prahy, v jiných podmínkách, zestárlý i zahořklý. Vetularius totiž místy nepostrádá jistého pesimismu, jak jsem výše ukázala, který snad byl z Albíkovy strany oprávněný jeho situací: do Prahy se za husitských válek jistě nemínil vrátit. V Praze zanechal valnou část jmění a jednu z dcer, která mu zřejmě působila problémy: V. V. Tomek²⁴⁾ uvádí část závěti, která by určité rozepři mezi otcem a dcerou nasvědčovala. V Praze zůstali nepochybně i jeho přátelé: jmenovat lze hlavně Křišťana z Prachatic. Král Václav, jeho velký mecenáš a snad i přítel, byl už delší dobu mrtev, Zikmund Lucemburský se k Albíkovi mohl chovat zcela jinak. Nepochopitelná je například poznámka: „Et sic domina meam adhuc habet estatem in se et pertransivit tempus iocundissimum et letabundum, puta tempus vernale.“ Možná už nezískal Albík na Zikmundově dvoře takové postavení, jaké měl za krále Václava – kdo mohla být ona domina²⁵⁾ ve výše citované poznámce z Vetularia?

V této situaci se Albík znovu chápe svého milého textu, který vtěluje do svého dalšího spisu – Vetularia, určeného nejširšímu okruhu čtenářů, a provádí jeho nepříliš složitou redakci: všechny jeho rady královskému pacientu lze dobře užít i při všeobecnějším a rozšířenějším určení všem, nevýmaje „pauperes“. Autorem druhé redakce je nepochybně on sám, jak svědčí všechny věty typu „ego Albicus... feci, vidi, memoravi, visitavi, informavi, dixi, scripsi superius...“ atd.

Co z prvního regimina – Regimina pro krále Václava IV., zde verze A – můžeme vyvodit? Závěry budou zřejmě postrádat jakékoliv ohromující novosti: vše je v podstatě známo i z jiného okruhu literatury. Václav přitahoval pozornost tehdejších i pozdějších spisovatelů, jeho osobnost byla příliš nápadná. Přesto zde bude poprvé využit konkrétní, pevně kotvící materiál, jenž zůstal až dosud bez povšimnutí.

²⁴⁾ Mezi otcem a dcerou došlo patrně k velké neshodě, která se konkrétně projevila v Albíkově poslední vůli: odkázal sice Kateřině „20 kop platu ročního v Strašnicích a v Klučově“, ale pouze za podmínek „si educetur extra Pragam, ducens maritum de consensu testamentariorum nostrorum, si vero non exierit de Praga, tunc nichil.“ Tomek, V. V.: Dějiny města Prahy, IX, Praha 1892-3, s. 72, pozn. 64.

²⁵⁾ Podle slovníku středověké latiny může „domina“ označovat i královnu. Naskytá se tudíž domněnka, že ona „domina“ by mohla být Barbora Celjská, druhá manželka Zikmundova, která se narodila mezi léty 1390–1395 – věk by tomu odpovídal. To by mohlo znamenat, že Zikmund přiřadil Albíkovi funkci lékaře na dvoře své manželky, královny Barbory. Královna Zofie, vdova po Václavovi IV., se narodila sice v roce 1376, roku 1422 by jí bylo tudíž 46 let, nespádala by tedy při přesných počtech do druhého věku, přirovnávaného k létu. Přesto by onou zmiňovanou „dominou“ mohla být i ona.

Václav, jakož i Zikmund a otec obou císařů Karel IV., trpěl těžkými dnavými záchvaty. Albík si je vědom dvou předpokladů, jež chorobu zavinily a zhoršily: dědičné dispozice („quia estis plus inclinatus ad paralisim quam ad aliam egritudinem“... „item sciat... de dispositione membrorum: membra vestra sunt multum debilia...“) a naprosto nevhodného způsobu života („Quod, ut dicere possum, provenit ex malo regimine cibi et potus, ex ira et aliis accidentibus...“), který můžeme vyčíst z výše uvedeného: Václav trpí bolestmi hlavy a žaludku („iteremus, quod habetis malum caput et malum stomachum“, „comedatis calida et sicca... propter stomachum malum non bene digerentem cibum“), což je ovlivňováno špatně sestavenou stravou („malum regimen cibi et potus...“) i psychickou dispozicí („...iram mitigetis et postponatis ac fugiatis melancoliam“, „...bene vos regendo in ira et gaudio...“ „...Sic de ira et melancolia, qui duo socii nihil boni operantur nisi prohibeant vitam...“). Často zmiňovaná „ira“ – hněv a zlost, nebo naopak „melancholia“ byly nepochybně typickými projevy Václavova chování, před jejichž nemírností Albík ve svém regiminu Václava několikrát varuje.

Z regimina vyčteme, že skladba, rozložení jídel během dne i způsob stravování byly zcela nevyhovující. Václav IV. ve dne neměl chuť k jídlu a patrně často spal („nec dormiatis post prandium“, „fugiatis sompnum meridianum“, „bene vos regendo in sompno et vigilia“, „eciam tempestive vadatis dormitum sive ad requiem“). Večer se dostavila chuť k jídlu a pití a náš král mnoho jedl, mnoho pil a mnoho bděl. Lze tak usuzovat z důrazných napomenutí jeho lékaře („...fugiatis... a multo vino forti, diverso potu et turbido potu, tarda cena et multa cena caveatis, sed sitis contentus pro cena in unico ferculo assato...“, „...de sero non repleatis vos cum potibus“, „fugiatis diversos potus...“). Doporučované množství jídla je rozhodně spíše skrovnější. Zdá se, že král Václav měl rád čerstvé ovoce a ryby, neboť se mu v regiminu dvakrát doporučuje, aby se jim vyhýbal: „Fugiatis a fructibus crudis, a piscibus...“ a dále znovu: „piscis et fructus augent vestram egritudinem.“ Je třeba se vyhýbat všemu příliš tučnému, slanému, uzeným masům, nakládané zelenině, mléčným produktům, zvěřině a hovězímu. Z masa je povoleno pouze čerstvé maso mládat – selata, kůzlečí a jehněčí maso, kapouni, holoubata, kuřata. Doporučovány jsou čerstvá vejce na měkko anebo pečená. Ale koláče a moučná jídla Albík králi povoluje jen v tom případě, kdy má král dostatek pohybu, což byl zřejmě případ nikoliv častý.

Svědčí o tom až udivující důraz, který se klade ve Václavově případě na nedostatek pohybu: „et de sero non repleatis vos cum potibus, sed deambuletis plane. Et sitis in motu, quoniam motus valet pro vobis...“, „motus facit sanitatem inter omnia mundi...“, „Concludo ergo ubi non est motus neque labor, ibi non est digestio bona cibi et potus, nec sanitas, nec rubedo in facie, sed palor et debilitas omnium membrorum.“ A dále: „O motus... quanta bona operaris! Sed heu, quies et continue iacere aut sedere, quanta mala operaris! Quia vitam prolongas, sanitatem conservas, bene digeris, sompnum inducis, deo servire producis – hec dicit motus et labor.“ A dále, v části, kde už hovoří o konkrétní léčbě: „Ista duo, motus et madefaccio cum forti vino multa bona per dei gratiam operabuntur in corpore vestro...“ Skoro se zdá, že napsal-li Aeneas Sylvius²⁶⁾ o králi Václavovi, že „malátně trávil svůj nechvalný život, ochabuje nestřídmým jídlem a pitím a nastavuje kvůli spaní noci dnem“, znal toto Albíkovo regimen sanitatis.

Dna způsobila, že měl Václav otoky na rukách: „Quia hec paralis fecit nodos in di-

²⁶⁾ Cituji podle: Spěváček, J.: Václav IV., Praha 1986, s. 601.

gitis, arguo longiore curacionem...“ . Terapie se musí dělit na dvě části: především na prevenci, v případě akutní choroby je nutno nasadit léčbu. Jelikož se král dříve neléčil a nedbal v nejmenším náležitě životosprávy, bude léčba dlouhotrvající, ale nakonec musí přinést úspěch. Za předpokladu ovšem, že léčba bude plynule, bez přerušování pokračovat, Václav bude dbát na pravidelný tělesný pohyb, bude dodržovat předepsanou životosprávu a vystříhá se všeho, co je mu zakázáno. Jinak bude všechna práce a námaha marná.

Kromě dny, žaludečních potíží, špatného trávení můžeme z regimina vyčíst i další Václavovy choroby. Předchozí podporovalo sklon k zácpě („Item sciatis signum: quando cumque estis constipatus, tunc significat quod veniet vobis aliqua egritudo... Laudo ergo quod omni die habeatis unam aut duas sedes.“).

Zřejmě častá zácpa vyvolala po čase hemeroidy, o nichž sice nevíme z tohoto regimina, ale potvrzuje je lipský kodex I175²⁷⁾. V části *materia medica* se ve všech rukopisech vyskytují recepty „contra calculum“. Přestože recepty nedovolují přiřknout také tuto chorobu se stoprocentní jistotou králi, pravděpodobnost, že trpěl i močovými kameny, je velká, jak může i laik usoudit z nadměrné Václavovy konzumace vína. Bolesti hlavy jistě nepříznivě ovlivňovaly jeho projevy nezvladatelného hněvu i sklon k melancholii a smutku. Zpětnou vazbou byly ovšem probouzeny jeho způsobem života – a také vínem. Přestože víno je ve středověkých lékařských textech – samozřejmě i u Albíka – velmi chváleno a účinky jsou při jeho rozumném popíjení považovány za značně léčivé, snaží se Albík umírnit u Václava zcela neuměřené holdování tomuto nápoji a „zkulturnit“ jeho popíjení. O tom svědčí kromě pojednávaného regimina i jiný Albíkův text, dochovaný v prozatím známém jediném opise²⁸⁾ z roku 1436, o němž se dle incipitu domnívám, že byl rovněž určen králi Václavovi: „De vino et eius proprietatibus in tue dileccionis fervore tractare proponens.“ Titulem *dileccio vestra* se totiž Albík obrací v regiminu ad Sigismundum i na Zikmunda Lucemburského, bylo to tedy oslovení, určené nejvýše postaveným..

K charakteristickému projevu chování krále, k jeho vlastnostem, patří i Václavova malá pohyblivost, jak můžeme soudit z výše uvedeného zdůrazňování nutnosti pohybu pro zlepšení Václavova zdravotního stavu. Pohyb v jakémkoliv podobě je skutečně u Albíka nezaměnitelným terapeutickým prostředkem. Je to lék. Václav však zůstává rád bez pohybu, leží a spí přes den – je zdůrazněno, že leží rád na zádech – bdí v noci. Pro srovnání: Albík napsal i regimen sanitatis pro císaře a krále Zikmunda. Oba trpěli stejnou chorobou: dnou. Ale regimina jsou opravdu osobní, „na míru šitá“. Zatímco „lenivý Václav“ by se pohybovat měl, Zikmund, který byl zcela jině letory, by měl svůj pohyb mírnit: „Item fugiatis... nimium magnum motum et excessivum, sed requiratis requiem... quare motus... debet esse suavis et non vehemens nec velox motus.“²⁹⁾ Vác-

²⁷⁾ Knemocem Václava: Lipsko, UB, 1175, f. 72r: „Apostolicorum unguenta curant exitum ani regis Boemie...“; f. 85r: „Ad restringendum sanguinem recipe folia quercina, aichenblet, contunde et exprime ad duo coclearia et bibe, hoc magister coquere domini regis Wenczeslai.“

²⁸⁾ Berlin, PrKB, Lat. Fol. 577, ff. 77v-89r.

²⁹⁾ Berlin, PrKB, Theol. lat. 582, f. 91v: „Domine reverendissime, dileccio vestra sic se regat. Abstineatis a vino fortū et ab actu venereo in quantum possibile est, quare talis actus frequentatus valde digestivam valde debilitat virtutem digestivam et stomachi lassitudinem inducit, ymo omnia membra nutritiva deordinat et in digerendo impedit, si fuerit frequens et multus. Eciam fugiatis luxuriam, quia luxuria est spoliatrix virium, quia multa luxuria abbreviat vitam et consumit humidum radicale in quo consistit vita.“

lav, ovšem i Zikmund, jak vidno z regimina Ad Sigismundum, má velmi rád lázně, ale jeho dnavé dispozici naprosto nesvědčí: zvláště vodní lázeň by pro něj neměla existovat, neboť favorizuje záchvaty paralýzy, jak byla dna ve středověku často nazývána. Nedodržoval rady svého lékaře, nesledoval žádnou preventivní léčbu („Membra vestra sunt multum debilia et longo tempore per egritudinem paralis et multum offensa et eradicata, quare ex omnibus circumstanciis non consequimini curam.“)

Text je velmi dobře vystavěn. Napřed autor vysvětluje, proč určité léky až dosud nepomohly: každá osobnost je jiného složení, lékař musí rozeznat toto složení a podle něho předepsat léčbu. Léčba spočívá v dietě, pohybu a v léčích. Léky jsou dvojího druhu: *medicinalia preservativa*, *medicinalia curativa*. Prevence je vysoce zdůrazněna, spočívá ve způsobu života a v uměřené, dobře vyvážené stravě. Příčiny jsou jmenovány: dispozice, *complexio* – povahové složení, oslabení, *modus vivendi*, nedbalost vůči svému zdraví. Léčba bude dlouhodobá, nakonec však úspěšná – ale jenom při dodržování předpisů lékaře. Význam lékaře je několikrát zdůrazněn.

Text obsahuje i důležitá varování. K podepření určitého tvrzení slouží citáty z bible a verše. Zbavíme-li text pozdějších dodatků a dodatků v němčině, které do původního regimina nepatří, všechny dosavadní poznámky o „živém stylu, přeskakujícím z tématu na téma“, anebo „Die sprachliche Form ist auffällig: Mitten im lateinischen Text finden sich immer wieder Übergänge ins Deutsche...“³⁰⁾ jsou nemístné a pocházejí z poněkud povrchního prostudování tištěné verze bez přihlídnutí k rukopisnému podání.

Zajímavé je i srovnání tohoto regimina s regiminem pro císaře Zikmunda, které znám prozatím ze tří rukopisných verzí. Je jisté, že obě regimina jsou skutečně osobní: vykazují – přes shody v léčbě, neboť jde o stejnou chorobu u obou, určité rozdíly ve způsobu života a v povahovém složení. Také vřelejší vztah a jistá srdečnost v regiminu pro Zikmunda chybí.

Závěry

- 1) Regimen sanitatis pro krále Václava IV. na jedné straně potvrzuje některé skutečnosti o králově životě, známé i z jiného literárního okruhu, na druhé straně se zde k dosavadním pramenům přidává i nová skutečnost z konkrétního, a pokud je mi známo i poprvé využitého materiálu.
- 2) Poskytuje údaje k dnes vyhledávaným tematům z každodennosti konkrétní historické osoby.
- 3) Regimen vychází z důvěrné znalosti královny osoby, z Václavovy povahy, způsobu života, nemocí, dispozice i kondice.
- 4) Z uvedeného, doufám, je patrné, že verze A rukopisů poskytuje obraz o původním regiminu pro krále Václava IV., skrytém v pozdější a známější verzi B – Albíkem upraveném Vetulariu.

³⁰⁾ Schmitt, Theorie der Gesundheit, s. 26.

Regimen sanitatis für den König Wenzel

ZUSAMMENFASSUNG

Die interessanteste, meistens geleste und meist lebendige Art der mittelalterlichen medizinischen Literatur sind ohne Zweifel die sogenannten regimina sanitatis, die trotz Bemühungen um allgemeine Charakteristik, bleiben als Literaturart unterschätzt und auch ungenügend untersucht. Ihre bewundernswerte langzeitige Vitalität können wir vor allem durch das ewige Interesse des Kulturmenschen um eigene Gesundheit erklären. In regimina begegnen wir die Früchte des scholastischen Denkens und des scholastischen Unterrichts, wo – man kann sagen in glücklicher Symbiose – die Gelehrtenweisheit und die erreichte Stufe des medizinischen Wissens mit praktischer Applikation zusammentreffen. Die Autorin befasst sich schon seit vielen Jahren mit Albicus's Werk und hat eine Reihe von handgeschriebenen Varianten seiner Werke gefunden. Sie hat bis jetzt sieben verschiedene Albicus's regimina sanitatis bezeichnet und auf Grund ausführlicher Analyse hat sie eine Gruppe der Handschriften (Version A), die man bis jetzt als Version des berühmten Albicus's Veturalia hielt, als ursprüngliches regimen für den König Wenzel bezeichnet.

Regimen sanitatis für den König Wenzel IV. einerseits bestätigt einige Tatsachen über das Leben des Königs, die auch aus anderem Literaturgebiet bekannt sind, andererseits werden zu den bisherigen Quellen neue Tatsachen aus konkretem und zum erstenmal ausgenützem Material angeschlossen. Es bietet Angaben zu den jetzt aufgesuchten Themen der Alltäglichkeit der konkreten historischen Persönlichkeit. Regimen beruht auf der intimen Kenntnis der Persönlichkeit des Königs, auf dem Charakter von Wenzel, auf seiner Lebensweise, Krankheiten, seinen Dispositionen und seiner Kondition.

CESTA ZA VZDĚLÁNÍM DOKTORA MEDICÍNY MATYÁŠE BORBONIA

MICHAL SVATOŠ

Zemský lékař Českého království, doktor medicíny Matyáš Borbonius z Borbenheimu patří mezi nejpozoruhodnější intelektuální osobnosti předbělohorského období. Jeho působení se neomezovalo pouze na oblast lékařství, díky níž se stal proslulým, ale je znám jako vyhraněná náboženská a politicky činná osobnost. Jeho životní osudy rozhodně nepostrádají dramaticitostí: Borbonius dokonce platí za symbol pobělohorské persekuce jinověrců, protože se odmítl zřítí své původní víry a neustoupil vítěznému katolictví.¹⁾ Nás však bude na prvním místě zajímat neméně nevšední a ojedinělá pouť doktora Borbonia za vzděláním, která byla počátkem a jednou z příčin jeho dramatického života.

Sledování jeho životní cesty za vzděláním nám umožní především vlastnoručně vedené Borboniovy deníky, které jsou neuvěřitelně bohatým zdrojem téměř každodenních informací o jeho činnosti.²⁾ Borbonius si vedl denní záznamy prakticky po celý život, rozhodně v jeho prvé půli, té která bude předmětem našeho zájmu. První rukopis deníku nese název „Iter Helveticum“ (v dalším textu o něm proto mluvíme jako o „Švýcarské cestě“). Jde o deníkový záznam cesty, kterou podnikl jako vychovatel šlechtické mládeže do švýcarské Basileje v letech 1596 až 1597 (strana 1–248 rukopisu), doplněný seznamy jeho přátel (s. 511–514), seznamem a ceníkem léků (s. 574–577) a krátkou Borboniovou „školskou“ autobiografií, soustřeďující se především na jeho školská a kantorská léta do roku 1596 (s. 578–587).³⁾ Druhý rukopis je věnován pouze jedinému, zato však osudovému a pro Borbonia nadměru dramatickému roku 1622.⁴⁾

¹⁾ Základní informace o Borboniovi poskytuje: Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě 1. A – C, vyd. Hejnic, J. – Martinek, J., Praha 1966, s. 218–222. Borboniovská monografie Gellner, G.: Životopis lékaře Borbonia a výklad jeho deníků, Praha 1938, která je vlastně mnohdy doslovnou parafází Borboniových deníků, navazuje na předchozí životopisnou studii Dvorský, F.: Matyáš Borbonius z Borbenheimu, Časopis Českého musea 65, 1891, s. 81–89 a úvodní studii M. Dvořáka: O životě dra. Matyáše Borbonia z Borbenheimu, in: Dva deníky dra. Matyáše Borbonia z Borbenheimu, vyd. Dvořák, M., Praha 1896, s. 1–21. Jeho studijní léta ve stručnosti vylíčil Winter, Z.: Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století. Kulturně-historický obraz, Praha 1901, s. 382. Naposledy je Borboniův životopis shrnut K. Beránkem v Biografickém slovníku pražské lékařské fakulty 1348–1939, I., Praha 1988, s. 52–53.

²⁾ Dochovaly se v rukopisné podobě v roudnické lobkovické knihovně, deponované v Národní knihovně v Praze, sign. VI. Fg. 45 a VII. Af. 10. Vydány byly dvakrát a ani jednou v úplném znění v citovaných dílech: Dva deníky dra. Matyáše Borbonia z Borbenheimu, vyd. Dvořák, M., Praha 1896, Historický archiv 9, a Gellner, G.: Životopis lékaře Borbonia a výklad jeho deníků, Praha 1938, Historický archiv 51.

³⁾ Detailní popis obou rukopisů v předmluvě M. Dvořáka, s. V a 100–102 (edice biografických a „pedagogických“ záznamů).

⁴⁾ Dvořák, Dva deníky, s. 103–148. Povaha tohoto deníku je poněkud jiná než u Švýcarské cesty, a nejen proto, že valná většina zápisů je psána česky, ale především proto, že byly zapisovány do tištěného *Nového a starého kalendáře hospodářského a kancelářského*, vydaného Šimonem Particiem z Karlsperku. Povaha tohoto deníku se také poněkud liší tím, že si všímá více veřejného dění (a nejen ve vztahu k autorově

Zápisy mají více méně obdobnou strukturu, vážící se ke konkrétnímu dni se zápisy osobního charakteru, údaji o cestě a jejím průběhu, o cestovních zastávkách a setkáních s kolegy, přáteli a pocestnými, často se zprávami o studijních pokrocích Borbonia a jeho žáků, úryvky textů, nápisů apod., ale obsahují rovněž obvyklé stížnosti na nedostatek peněz, záznamy o léčbě pacientů a jejich chorobách, lécích a lékařských konzultacích. Záznamy mají vesměs stručný „annalistický“ charakter, zvláště u druhého ze zachovaných denníků. Obsahují téměř vždy krátkou informaci o počasí, někdy i na začátku měsíce jsou uvedena shrnující meteorologická pozorování (mnohdy to jsou jediné údaje zapsané toho kterého dne!), takže poskytují naprosto soustavné a rozsáhlé informace o dobovém počasí. Jediný rozdíl je v tom, že ve Švýcarské cestě jsou tyto údaje latinsky, kdežto u deníku z roku 1622 jsou psány česky. Bohužel nelze zjistit, zda šlo o Borboniovu zálibu v meteorologii, zda mají nějaký vztah k jeho lékařské profesi (nejsou tu např. žádné zmínky o vztahu počasí a léčby chorob) nebo zda souvisely s jeho univerzitním vzděláním obecně.

Cesta budoucího zemského lékaře za vzděláním se začala podle jeho vlastních údajů⁵⁾ v deseti letech v rodném Kolínci. Matyáš se narodil 24. srpna 1566 v Kolínci u Klatov v rodině poddaných rytíře Václava Vintíře z Vlčkovic, který byl tehdy držitelem městečka. Otec Štěpán Burda, stejně jako matka Kateřina, pocházející z Kasejovic, byli zjevně českého původu a dopřáli synovi nejdříve domácího školení u Jana Píseckého, Jana Celestýna a u klatovského měšťana Jana Kateřinky. Roku 1576 byl poslán do školy v Sušici, kde strávil půl roku u bakaláře Jana Bystřického, který zde byl školním správcem až do roku 1576.⁶⁾ Větší pouto asi ke svému prvnímu skutečnému učiteli Borbonius neměl, protože alespoň soudě podle deníkových záznamů se s ním poté sešel jedinkrát a to 6. října 1598, kdy spolu večeřeli při jedné z Borboniových cest do Prahy. Ze Sušice byl poslán zpět domů asi pro nemoc a po půl roce odchází na školu do nedalekého královského města Klatovy, kde strávil další tři roky (1577 až 1581), když zdejší pobyt uzavřel na půl roku přerušit kvůli svému onemocnění (lékař Borbonius trpěl sám tzv. třetidenní zimnicí, jejíž průběh později při svých cestách věrně popsal). Jeho tamnějším učitelem byl nejdříve učitel Franz, původem z Bavor, který se však naučil česky, takže mohl vést zdejší městskou školu.⁷⁾ Jeho nástupcem v úřadě rektora klatovské školy se stal mistr Pavel Cubinius z Vysokého Mýta, který v Klatovech působil pouze do května 1579, kdy byl povolán jako správce školy v Domažlicích.⁸⁾ Burdo-

osobě) a zaznamenává památné události o svých známých a přátelích. Pražské univerzity se kupříkladu týká zápis k 13. prosinci 1622 o úmrtí jednoho z posledních profesorů karolinské akademie, mistra Jana Kampana, zaznamenávající nejen Kampanovu konverzi, ale i jeho návrat k původní víře na smrtelném loži (Dvořák, Dva deníky, s. 147).

⁵⁾ Pokud nebude uvedeno jinak, údaje jsou čerpány z Borboniova vlastního životopisu a seznamů jeho přátel a žáků, připojených ke Švýcarské cestě (Dvořák, Dva deníky, s. 99–100 a 100–102).

⁶⁾ Mistr Jan Adamides (Adamides) Bystřický z Bochova získal bakalářskou hodnost na pražské univerzitě roku 1573, mistrem se stal po odchodu ze sušické školy (1579). Od osmdesátých let 16. století až do smrti (1602) zůstal věrný své univerzitě, kde působil jako profesor filozofické fakulty (Rukověť 1, s. 43–44.)

⁷⁾ Z této části Borboniovy autobiografie jednoznačně vyplývá, že nejen podle jména (Burda), ale také svým jazykem byl Čechem, protože o svém bavorském učiteli doslovně říká: „linguam nostram Boemicam didicisti“ (Dvořák, Dva deníky, s. 100).

⁸⁾ Cubinius byl v té době již mistrem svobodných umění, když magisterský titul stejně jako předchozí bakalářský získal na pražské univerzitě (1575, 1576). Ve školských službách ovšem dlouho nezůstal, jak bylo tehdy u pražských absolventů zvykem, a po sňatku se stal váženým domácíckým měšťanem (Rukověť 1, s. 514). Ze nešlo o jev ojedinělý, spíše naopak, doložil přesvědčivě Šmahel, F.: Regionální původ, profesionální uplatnění a sociální mobilita graduovaných studentů pražské univerzity v letech 1433–1622, in: Zprávy Archivu Univerzity Karlovy 4, 1982, s. 18–19 nebo rozborem zpráv univerzitního manuálu z let 1560 až 1582 Svatoš, M.: Univerzitní studenti v manuálu Mistra Curia, in: Hojda, Z. – Pešek, J. – Zilyská, B. (ed.): Seminář a jeho hosté. Sborník prací k 60. narozeninám doc. dr. Rostislava Nového, Praha 1992, s. 168.

vými učiteli ale byli zdejší kantoři a pozdější klatovští měšťané Jan Chromý (Claudus) ze Skutče a Jiří Klatovský.⁹⁾ Klatovy opustil Burda roku 1580 s mistrem Janem Rosaciem Sušickým, s nímž se odebral do nového školského působiště – na známou partikulární školu v královském městě Louny.¹⁰⁾ V Lounech poslouchal půl roku dalšího lounského kantora Matěje Svídnického.

Odtud se Burda vydal do Prahy, aby se zapsal jako žák školy u sv. Štěpána na Novém Městě pražském. Jejím správcem byl tehdejší bakalář Jan Stander z Berouna, jenž zde učiteloval v letech 1579–1580.¹¹⁾ Ani na svatoštěpánské škole nezůstal příliš dlouho a po půl roce přešel na další novoměstskou školu u sv. Michala v Opatovicích, jejímž rektorem byl tou dobou mistr Adam Rosacius ze Sušic.¹²⁾ Důvod Burdova odchodu ke sv. Michalu je v tomto případě zřejmý, protože odcházel za bratrem svého bývalého lounského učitele Jana Rosacia. Adam Rosacius byl také oním učitelem, který ho přivedl k zápisu do matriky pražské univerzity, k tzv. beánské deposici, jíž se student partikulární školy stával zároveň akademickým občanem, podřízeným univerzitní jurisdikci. V Borboniově případě se tak stalo po 7. srpnu roku 1581 za rektorátu mistra Matěje Dvorského-Curia a děkanátu známého mistra Marka Bydžovského z Florentýna.¹³⁾

Po necelém roce (bez pár týdnů, jak Borbonius poznamenává) u sv. Michala se však Burda znovu vydává na další cestu za vzděláním. Nyní ho vedla do Rakovníka za mistrem Janem Mendicillem ze Žitce, který byl roku 1582 zdejším školmistrem.¹⁴⁾ Když však kvůli moru musel opustit Rakovník, vydal se domů, kde strávil zimní měsíce až do jara 1583, kdy se vrátil do Rakovníka za novým učitelem, čerstvým bakalářem svobodných umění Janem Vokořinským ze Žlutic,¹⁵⁾ u něhož však pobyl pouze půl roku. V roce 1584 zastihne Matěje Burdu v Kolíně nad Labem, kde chodil jeden rok do městské školy. Jeho učitelem zde byl bakalář pražské akademie Samuel Fontinus z Klatov, jenž odsud záhy odešel na nové působiště do Chrudimi.¹⁶⁾ Ačkoliv Borbonius ve svém deníku uvádí jako dalšího učitele chrudimského kantora Felixe z Německého Brodu, jeho odchod na novou školu zjevně souvisí s Georgillovým povoláním do Chru-

⁹⁾ Gellner, Životopis, s. 5–6. Na těchto místech je nutné upřesnit Gellnerovu chronologii konfrontací s dochovanými prameny a podle výzkumů nejnovější literatury (jde vesměs o posun několika měsíců, nanejvýš však jednoho roku).

¹⁰⁾ Rosacius byl správcem lounské školy pouze do září 1580, od podzimu tohoto roku se stal profesorem v pražském Karolinu. Životní kariéru však spojil především s městem Kolínem n. L., kde také roku 1584 zemřel (Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě 4. N – Ř, vyd. Hejnic, J. – Martinec, J., Praha 1973, s. 356–361).

¹¹⁾ Borbonius mu přisuzuje už tehdy mistrovský titul, který ale získal na pražské akademii až v roce 1582. Také on opustil školskou službu a po sňatku se stal zámožným čáslavským měšťanem. (Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě 5. S – Ž, vyd. Hejnic, J. – Martinec, J., Praha 1982, s. 173 až 174).

¹²⁾ Rukověť 4, s. 348–355. Adam Rosacius, pozdější pražský profesor filozofické fakulty, který byl známý svou zálibou v lékařství, mohl v tomto směru ovlivnit svého žáka.

¹³⁾ Jednoznačně to dosvědčuje zatím nepovšimnutý zápis manuálu M. Curia: „A d. Michaele e Wopatovicz sub praeceptore Adamo Rosacio Mathias Colenicensus Stephani Burdae.“ Srovnej: Manuál rektora se jmény studentů zapsaných v zručené matrice Univerzity Karlovy v Praze v letech 1560–1582, I, vyd. Beránek, K., Praha 1981, s. 160, č. 4514.

¹⁴⁾ Gellner, Životopis, s. 6, pozn. 6, ho mylně zaměňuje za stejnojmenného syna, který byl mj. roku 1607 učitelem u sv. Michala na Novém Městě pražském.

¹⁵⁾ Mistr Vokořineus, pozdější pražský profesor, zakotvil na počátku 17. století na Starém Městě pražském (Gellner, Životopis, s. 7).

¹⁶⁾ Borbonius ho zná pod jménem Samuel Georgillus Glattovinus, protože příjmení Fontinus začal používat teprve od počátku 17. století. Fontinus se po brzkém odchodu ze školských služeb oženil v Chrudimi, kde byl činný až do roku 1620 (Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě 2. Č – J, vyd. Hejnic, J. – Martinec, J., Praha 1966, s. 149).

dimi. Protože se Georgillovým sňatkem uprázdnilo místo chrudimského školmistra, je pravděpodobné, že to byl právě Felix, jenž se stal jeho učitelem v Chrudimi. Burda zde strávil půl roku a pravděpodobně zjara roku 1586 jako téměř dvacetiletý odchází na zcela nové působiště do moravského města Meziříčí nad Oslavou, jak se tehdy nazývalo nynější Velké Meziříčí.

Dvacet let byl věk, v němž obvykle většina kolegů měla již žákovská léta za sebou a pokud zvolili další studia, stali se univerzitními studenty. Mnozí se již v té době mohli pochlubit bakalářským titulem nebo měli přinejmenším kantorskou zkušenost na některé z domácích partikulárních škol. Matěj Burda se však rozhodl pro další studium na nedávno otevřené meziříčské městské škole, nedávno povýšené na tzv. *Gymnasium illustre*.¹⁷⁾ Důvod jeho nynějšího odchodu byl zjevně konfesionální. Zdejší městská latinská škola, zvláště za správcovství mistra Ursina získala výrazně luteránský charakter a těšila se značné podpoře šlechtičny Aleny Berkové z Lomnice, která zde vedle školní budovy nechala zřídit i tiskárnu. Mistr Jan Ursinus, student, absolvent a profesor luteránské univerzity ve Vitenberku, odkud byl pro údajně kalvínské smýšlení propuštěn, byl meziříčským školním rektorem přinejmenším do roku 1597, kdy měl být povolán za správce jedné z nejvýznamnějších škol Českého království v Kutné Hoře.¹⁸⁾ Burda zde absolvoval celé tzv. *quadriennium*, což znamenalo, že dosáhl vzdělání na úrovni univerzitního bakalářského gradu filozofické fakulty.

V Meziříčí také nastala podstatná změna v jeho životě. Po čtyřletém studijním působení zde roku 1590 získává své první povolání a stává se učitelem (*collega docentium*) na škole, v níž dosud pobýval jako student.¹⁹⁾ Spolu se změnou svého postavení přijímá také nové jméno, takže od této chvíle vystupuje již napořád pod latinisovaným příjmením Borbonius. Po roce a půl učitelského působení v Meziříčí přijímá Borbonius nové místo, které asi nejvýrazněji ovlivnilo celý jeho život. Od roku 1591 se stává vychovatelem a domácím učitelem (dobový termín zní *preceptor*) tehdy asi desetiletého šlechtického synka Jana z Vartemberka na Napajedlích, který jako sirotek byl svěřen do poručnictví Bedřicha a Bernarda Žerotínů. Žerotínové, kteří sami velmi dobře znali váhu humanistického vzdělání, jež bylo v jejich rodě tradicí, poskytli také svému svěřenci to nejlepší vzdělání. Borbonius se vydal se svým žákem nejdříve do Znojma, kde strávili na tamní škole jeden a půl roku (do jara 1593), poté na jeden rok do proslulé městské školy v Jihlavě, odkud se vrátili na půl roku zpět do Napajedel. Další školní rok pobývali ve slezském městě Brzeg na tamním vyšší městské škole (*gymnasium*), aby se roku 1596 načas vrátili do Napajedel. Během těchto let se začíná formovat Borboniův zájem o medicínu. První krok jistě učinil ve Znojmě, kde bydlel s mladým Vartemberkem v domě doktora lékařství Jana Pomaria, s nímž ho spojovala i příbuznost víry, protože Pomarius byl znám jako luterán.²⁰⁾ Jihlavský pobyt byl pro Borbonia významný i ze společenského hlediska. V domě veřejného notáře Jana Hynka z Velenova, v jakési studentské bursě šlechtických synků, sdíleli společný stůl se Zdeňkem Brtnickým z Valdštejna, Jindřichem Zahrádeckým ze Zahrádek, Jiřím Zikmundem Praktickým ze

¹⁷⁾ Holinková, J.: Městská škola na Moravě v předbělohorském období. Příspěvek ke kulturním dějinám Moravy, Praha 1967, s. 43, 79.

¹⁸⁾ Rukověť 5, s. 423.

¹⁹⁾ Holinková, Městská škola, s. 79.

²⁰⁾ Jan Pomarius z Peřekavy byl vídeňským absolventem medicíny, který od roku 1586 působil jako lékař ve Znojmě (Gellner, Životopis, s. 11–12.)

Zástřizel, jeho preceptorem Janem Ropaliem a dvěma dalšími rakouskými šlechtici. Ti všichni se potom sešli v Brzegu, v domě císařského celního úředníka Josia Rottermelia.

Počátkem roku 1596 se bezmála třicetiletý Borbonius vydal na svou nejdělsí a nejvýznamnější studijní cestu, když 17. února opustil se svým svěřencem Napajedla, odkud se vypravili na studia na univerzitu do švýcarské Basileje. O důvodech výběru univerzity není pochyb. Svou roli sehrála konfesionální blízkost kalvínské Basileje, která byla vyhledávaným střediskem výchovy bratrské šlechtické mládeže, a bezpochyby i skutečnost, že Žerotínové jako Vartemberkovi poručníci sami znali Basilej z vlastní zkušenosti (v době Borboniova pobytu tu pobýval na studiích např. mladý Vratislav Žerotín).²¹⁾ V případě Borboniové jistě sehrál svou roli také fakt, že basilejská lékařská fakulta patřila v 16. století k nejprestižnějším medicínským učilištům své doby.²²⁾

Cesta vedla oklikou přes Svatobořice do Brna, kde Borbonius musel u doktora Šimona Grynaea vyřídit finanční zabezpečení cesty, jímž ho pověřil hejtman napajedelského panství. Grynaeus totiž měl poslat dlužnou částku 200 tolarů přímo do Basileje, aby z nich mohl být hrazen Vartemberkův pobyt a plat jeho preceptora. Navíc je měl zřejmě vybavit informacemi o cestě a samotném univerzitním městě, kde vedle Heidelbergu strávil studijní léta a získal doktorát medicíny. Jejich vzájemný vztah přesáhl běžné kolegiální kontakty, protože Borbonius mu přátelsky dedikoval své dílo o třetidenní horečce, sepsané roku 1596.²³⁾ Z Brna se po třech dnech vydali do Boskovic, kde přibrali dalšího společníka Jiřího Zikmunda Praktického ze Zástřizel, který byl rovněž svěřen do Borboniovy učitelské péče. Všichni tři se znali z dřívějších studijních pobytů v Jihlavě a Brzegu, takže po týdnu příprav mohla studijní výprava začít poslední únorový den roku 1596 cestou do Litomyšle. Po přenocování v Pardubicích, Kolíně a Českém Brodě dorazili 3. března do Prahy, kde si udělali delší zastávku. Jednak se Borbonius chtěl sejit se svými kolegy, známými a s bratrem Václavem, který byl písařem u majitele kolíneckého panství Jindřicha Vintříře z Vlčkovic. Pražské setkání s mistrem Šimonem Skálou z Kolínce, klatovským rodákem a dlouholetým přítelem, mělo asi jinou povahu než schůzka se staroměstským lékařem Václavem Lavínem z Ottenfeldu, který po celou dobu švýcarské cesty prostředkoval jeho korespondenci s domovem. Sešel se rovněž s apelačním radou Václavem Budovcem z Budova, který mu slíbil, že mu dopomůže k získání zhostného listu, jímž by se zbavil svého poddanského postavení. Vrchol pražského pobytu přišel 6. března 1596, kdy se Borboniovi podařilo osobně předat císaři Rudolfovi básnický spis *Caeseres* a dalšími deseti exempláři podaroval dvorské úředníky. Báseň věnovaná císaři spolu s žádostí o udělení šlechtického titulu se neminula účinkem a Borbonius získal predikát s titulem z Borbenheimu. V Praze se k nim přidal také třetí moravský šlechtic Albrecht Bukůvka z Bukůvky.

Pozoruhodné jsou Borboniovy zápisy o průběhu jízdy. Již od litomyšlské zastávky za-

²¹⁾ Rejchrt, L.: Bratří studenti na reformovaných akademiích před Bílou horou, *Acta Universitatis Carolinae-Historia Universitatis Carolinae Pragensis* (dále jen AUC-HUCP), 13/1–2, 1973, s. 43–82, zvl. s. 68 až 69, kde je ve výběru předchozí literatura, a souhrnně Pešek, J. – Šaman, D.: Studenti z Čech na zahraničních univerzitách v předbělohorském čtvrtstoletí, Ústecký sborník historický 1983, s. 173–218. O basilejské univerzitě přehledně Bonjour, E.: *Die Universität Basel von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Basel 1971 (2. vyd.), naposledy pak Im Hof, U.: *Die reformierten Hohen Schulen und ihre schweizerischen Stadtstaaten*, in: Maschke, E. – Sydow, J. (Hrsg.): *Stadt und Universität im Mittelalter und in der frühen Neuzeit*, Sigmaringen 1977, s. 53–70, zvl. s. 55–57.

²²⁾ Burckhardt, A.: *Geschichte der medizinischen Fakultät zu Basel*, Basel 1917.

²³⁾ Gellner, Životopis, s. 14–15 a Rukověť 2, s. 242.

znamenává průběh výuky, kdy cestou zadává svým žákům témata z historie a teologie, jejichž písemný záznam je součástí deníku (pro způsob jejich vzniku je nazývá *colloquia in itinere*). Ani při další cestě nezanedbává vzdělávání svých svěřenců. Když překročili 11. března zemské hranice na Šumavě, zamířili nejdříve přes Hirschau do Amberku, kde oslavili narozeniny falckého vévody Fridricha. Odtud se vydali do Altdorfu, kde navštívili tamnější univerzitu, sešli se s několika profesory a svými krajany, kteří zde studovali. Zde se také jejich cestovní společnost rozrostla o další dva účastníky – šlechtice Hynka Březnického z Náchoda a jeho preceptora Pavla Polonella, kteří s nimi měli společnou cestu až do Heidelbergu. Do Norimberku dorazili 21. března a strávili zde čtyři dny pobytem u svatojilské faráře, přes něhož byla směřována jejich basilejská pošta, návštěvou městské zbrojnice, hradu a radnice, kde spatřili Dürerův autoportrét. Jen prohlídku slavné městské knihovny musel Borbonius se svými žáky oželeť, protože měl na programu řadu společenských setkání s místními humanisty a městskou honorací. Borbonius nevynechal jedinou příležitost, aby se neseťkal s kolegy lékaři, jimž patřil jeho zvláštní zájem.

Podobně pak probíhaly všechny následující dny švýcarské cesty. Jedinou výjimku představovala doba, v níž Borbonia trápily zimničné záchvaty, a vynucené zastávky sváděly pány šlechtice k různým „alotriím“ (k pozdním příchodům domů, pitkám, střelbě do drůbeže na vesnici a podobným kouskům, na něž si Borbonius trpce stěžoval i za basilejského pobytu). Mladí páni pak zase oplátkou žalovali v listech domů, že byli svěřeni do péče přespříliš přísného preceptora. Další tři dny strávili pobytem v Heidelbergu, který věnovali návštěvě univerzity, na níž dokonce vyslechli teologickou přednášku profesora Daniela Tussana s výkladem Zjevení sv. Jana. Borbonius chtěl pochopitelně navštívit i osobního lékaře falckého kurfiřta a profesora heidelberské lékařské fakulty dr. Jana Posthia, ale pro jeho onemocnění byl přijat pouze jeho synem. Zato se však léčil u jiného kolegy, doktora Grafa, protože ho opět přepadl zimničný záchvat. Z Heidelbergu se vydali již opět ve třech (Hynek z Náchoda a jeho vychovatel zůstali na heidelberské univerzitě) přes Baden, Štrasburk, Schlettstadt a Kolmar k cíli své cesty, do Basileje, kam dorazili navečer 8. dubna 1596 po bezmála dvou měsících putování.

Následujícího dne navštívil Borbonius jednak profesora teologie Jana Jakuba Grynea, aby u něho vyjednal ubytování svým žákům (bydlel u něho již zmíněný Vratislav ze Žerotína), domluvil „doručování“ pošty a spěchal hned na univerzitní promoci doktora lékařství Adama Gobelhofera z Lublaně. Od 10. dubna pak byli s Vartemberkem a Prackšickým ubytováni u Gryneů, když Bukůvka si našel bydlení u jiného basilejského učitele, profesora teologie Jana Buxdorfa. Dvacátého dubna byl Borbonius zapsán do univerzitní matriky, do alba lékařské fakulty za děkanátu anatoma a botanika Kašpara Bauhina, za což složil do fakultní pokladnice jeden tolar.²⁴⁾ Od prvních dnů basilejského studijního pobytu šel Borbonius přímo za svým cílem, jímž bylo dokončení lékařských studií. Po několika dnech se seznámil s univerzitními kolegy a učiteli: s doktorem J. Zwingerem, dr. F. Platerem, dr. K. Bauhinem, studenty medicíny M. Pantaleonem a J. Richterem, ale i s teology J. J. Gryneem, jenž byl zanedlouho zvolen basilejským rektorem, A. Polanem ad.

²⁴⁾ Dvořák, Dva deníky, s. 44; Wackernagel, H. G. (Hg.): Die Matrikel der Universität Basel, II (1532/33–1600/01), Basel 1956, s. 436, č. 102.

Zatímco Borbonius navštěvoval především lékařské přednášky, disputace a praktika, někdy také teologické lekce, své žáky doprovázel na filosofické výklady. Domácí úkoly pánů studentů se týkaly jednak vyslechnutých lekcí, jednak stylistiky, rétoriky, epistolografie a výuky jazyka. Častá byla četba bible, zvláště Nového zákona, který s Vartemberkem pročítal v Basileji již po sedmé během studijních let. Borboniovy pedagogické metody se příliš nelišily od dobové praxe, i svým šlechtickým žákům pro jejich neposlušnost nebo špatné učení nabil, takže si vysloužil výtky, že je spíše „katem (řečníkem) než vychovatelem“. Borbonius musel absolvovat rovněž praktická cvičení, na něž chodil do lékárny a také do tzv. anatomického divadla (*teatrum publicum seu anatomicum*) při pitvách zvířat (volských očí, hlavy telete, psa, vivisekce březí ovce), a byl přítomen i tak výjimečným událostem, jakými byla pitva popraveného (státého) zločince nebo demonstrace tříměsíčního lidského embrya v prosinci 1596. Ve výuce postupoval Borbonius velmi rychle. Již na začátku července nechal vytisknout své první lékařské téze (*Auspicio numinis de Febre tertiana exquisita intermittente theses...*, Basilej 1596), které, jak již víme, věnoval svému lékařskému kolegovi Š. Gryneovi v Brně (téma mu bylo blízké i osobně, vždyť sám trpěl třetidenní zimnicí). Tyto téze hájil 10. července 1596 a po disputaci byla vystrojena slavnostní hostina, pořádaná lékařskou fakultou. Po dalších dvou měsících vydává tiskem druhé lékařské téze (*De hydrope theses...*, Basilej 1596) a 7. února 1596 se přihlásil děkanovi lékařské fakulty Tomáši Cocciovovi s disertační prací (*De medicorum, ut vocant, opprobrio, podagra theses...*, Basilej 1597) k doktorským zkouškám. Následující dny se Borbonius podrobil předběžné examinaci u děkana fakulty, profesora F. Platera, což bylo podmínkou připuštění k vlastním doktorským zkouškám, které proběhly před pětičlennou zkušební komisí ve dvou dnech (11. a 12. února 1597). Disertační práce, kterou věnoval pro změnu svému žákovi Janu z Vartemberka, byla vytištěna o dva dny později a Borbonius ji obhájil ve čtyřhodinové disputaci koncem února pod vedením svého promotora Platera. Vlastní promoce na doktora lékařství, spojená se slavnostní zkouškou a hostinou, se odehrála 6. března roku 1597.

Začátkem května 1597 dostal Borbonius zprávu z Moravy, že se má vrátit domů přes Ženevu, kam se měl odebrat na tamnější univerzitu jeden ze jeho žáků Jiří Zikmund ze Zástřizel se svým novým preceptorem Janem Paludiem. Cestovní společnost se rozloučila s Basilejí 11. května a vydala se přes Bern podél murtenského jezera na jih do Ženevy, kde se Borbonius mj. sešel dvakrát s profesorem B. Bezem, protože právě u něho měli bratři Zástřizlové trávit další studijní léta. Odtud se již spolu s mladým Vartemberkem a Bukůvkou vydali na zpáteční cestu, kterou nastoupili 20. května. Cesta je vedla přes Bern, Curych, který Borbonius nechtěl vynechat pro jeho slavnou kalvínskou minulost, Ulm, kde nasedli na loď, která je dopravila přes Ingolstadt (i zde navštívili katolickou univerzitu) a Řezno do Vídně, kam dorazili 8. června. Ve Vídni se Borbonius sešel s osobním lékařem arciknížete Matyáše doktorem B. Paravicinim a povečeřel s císařem Matyášem. Poslední část cesty vedla přes Břeclav a Bzenec do Napajedle, kde Borbonius odevzdal 12. června 1597 oba své chráněnce.

V Napajedlech pak Borbonius, který se od svého návratu plně věnoval lékařské praxi, zůstal až do samého konce roku 1598. Pobyt na jednom místě mu však nebyl příliš vlastní a tak se vydává i několikrát v týdnu na cesty, nejvíce za svými pacienty, pro léky,²⁵⁾

²⁵⁾ O Borboniově lékařské činnosti Vinař, J.: Obrazy z minulosti českého lékařství, Praha 1959, s. 133 a Vojtová, M. a kol.: Dějiny československého lékařství, I. (do roku 1740), Praha 1970, s. 203, 262–263.

ale také za svými soukromými záležitostmi nebo jen na společenské návštěvy přátel a příznivců. Také jeho kontakty s pražským akademickým světem měly stálý charakter. Roku 1597 dostal Borbonius jistě zajímavou nabídku od svého kolegy, pražského profesora Šimona Skály, aby vstoupil do řad pražské akademie.²⁶⁾ Důvody jeho odmítnutí byly asi nejspíš osobní povahy, protože Borbonius se chtěl oženit a pražští profesori až do reformy let 1609/1611 museli povinně zachovávat celibát, takže chystaný sňatek by byl na překážku jeho profesorskému stavu. K odmítnutí profesury se definitivně rozhodl až po zásnubách, které proběhly v říjnu 1598. Borbonius, ačkoliv ze zamýšleného sňatku sešlo, se přestěhoval do Litoměřic, kde se stal městským lékařem, a po druhé svatbě roku 1601 do nového působiště v Mladé Boleslavi, odkud odešel jako zemský lékař roku 1609 do Prahy (novoměstským měšťanem se stal až roku 1612). Borbonius patřil do okruhu inteligence blízké pražské akademii, udržoval čilé písemné a po svém přestěhování do Prahy i osobní styky s pražskými kolegy, byl univerzitě nápomocný při získávání finančních prostředků a radil k obnově lékařské výuky v Praze.²⁷⁾ Nové povolání na pražskou profesorskou katedru (29. března 1610), nyní na obnovované lékařské fakultě, však opětovně odmítl, i když nynější důvody odmítnutí byly odlišné.²⁸⁾ Borbonius, v té době již zemský lékař, patřil mezi velmi dobře situované měšťany a přechod na univerzitu by spíše znamenal pokles společenské prestiže a finanční ztrátu, nehledě k tomu, že svou roli mohlo sehrát i jeho vyhraněné bratrské vyznání.

• • •

Matyáš Borbonius je mezi českými vzdělanci 16. století ojedinělým zjevem. Jeho lékařská studia a vlastně celý průběh Borboniova vzdělávání si zasluhují naši pozornost, protože představují nepříliš obvyklou, ne-li přímo atypickou cestu za vzděláním v Čechách pozdního 16. a počínajícího 17. století. Předně nás upoutá délka jeho studia – od deseti let až do svého dvaatřicátého roku stráví ve školních škamnech. Projde celkem devíti městskými latinskými školami, nepočítaje v to učení, které se mu dostalo v rodném Kolínci. Za poměrně značnou zvláštnost můžeme považovat skutečnost, že s výjimkou beanie nikdy nestudoval ani nepůsobil na pražské kališnické akademii, což bylo se vši pravděpodobností dáno jeho profesorským (bratrským) zaměřením.²⁹⁾ Tomu napovídají rovněž úzké vztahy k Žerotínům a dalším moravským šlechtickým rodům, známým svými sympatiemi nebo příslušností k jednotě bratrské. Viděno z tohoto zorného úhlu, nebylo vůbec náhodné, že si Borbonius vybral k dokončení univerzitních studií (jistě i pod vlivem svého preceptorského úřadu) právě kalvínskou Basilej, stejně jako nebylo náhodou, že pokračování cesty za vzděláním jeho svěřenců vedlo do kalvínské Ženevy.

²⁶⁾ Winter, Z.: O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje. Kulturní obraz XV. a XVI. století, Praha 1899, s. 127.

²⁷⁾ Paměti o školách českých. Listář školství českého v Čechách a na Moravě od 1. 1598 do 1616 s doklady starší i pozdější doby, vyd. Dvorský, F., Praha 1886, s. 112, 448 ad.

²⁸⁾ Winter, Z.: Děje vysokých škol pražských od secese cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409–1622), Praha 1897, s. 91, 97, 119, 135 a Beránek, K.: O počátcích pražské lékařské fakulty, AUC-HUCP, 9/2, 1968, s. 67–68. Že však o vstupu na univerzitu vážně uvažoval, svědčí rukopisné dochované spis *Theoria medica*, sepsaný se vši pravděpodobností roku 1610, který je považován za přípravu budoucích univerzitních přednášek medicíny (Gellner, Životopis, s. 88–91).

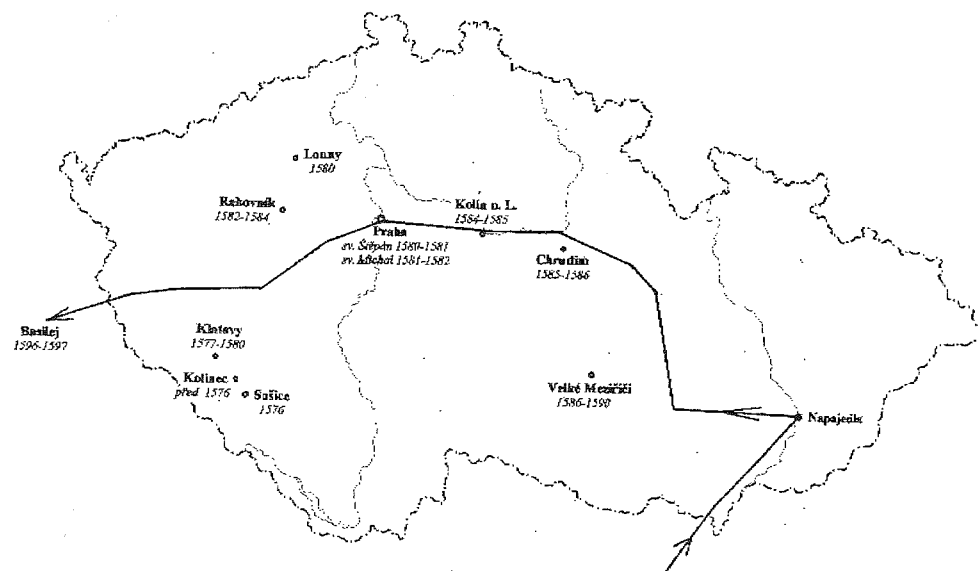
²⁹⁾ Faktem ovšem zůstává, že většina partikulárních škol, jimiž Borbonius prošel, spadala pod pravomoc kališnické pražské univerzity, přestože Borboniova (v té době ještě Burdova) rodinná náboženská orientace byla bratrská.

Naopak ničím výjimečným nebyl způsob, jakým získal své první zaměstnání pedagoga na partikulární škole, stejně jako to, že studijní léta u něho plynule přešla v učitelské působení. Popsaný přechod ze školních lavic za profesorskou katedru patří k typickým rysům kariéry univerzitního vzdělance v českých zemích 16. a počátku 17. století. Patří téměř k pravidlům životních osudů pražských univerzitních absolventů (bakalářů a mistrů), že jejich kariéry začínaly na městských nebo venkovských městských školách, odkud pak přes preceptorská místa, úřady v městské správě apod. získávají daleko lukrativnějších a společensky prestižnějších postavení, vesměs v městském prostředí.

Za pozoruhodné můžeme ale považovat vlastní medicínské studium. Je naprosto nesporné, že Borbonius přijíždí do Basileje dostatečně odborně připraven, takže zde už jen formálně dokončuje lékařské vzdělání složením předepsaných zkoušek, předložením písemných prací a získáním doktorátu medicíny. Již jsme upozornili na skutečnost, že v Praze lékařská fakulta neexistovala, takže zájemci o lékařský titul se museli vydávat na zahraniční studia. Proč v Borboniově případě, nepřicházela v úvahu nejbližší učiliště, katolické univerzity ve Vídni nebo Krakově je, myslím, nasnadě. Daleko významnější je otázka, kde získal lékařskou průpravu, která mu umožnila složit univerzitní doktorské zkoušky v nezvykle krátké době necelého jednoho roku (duben 1596 až březen 1597). Bohužel odpověď na tuto otázku nemůže být jednoznačná, protože o jeho lékařské přípravě máme jen málo zpráv. Jisté je, že Borboniův zájem o medicínu náleží přinejmenším do doby učitelského působení na moravských a slezských školách, s jistotou do počátku devadesátých let 16. století, kdy se setkal s jihlavským a znojenským „fyzikem“ Janem Pomariem, v jehož znojenském domě pobýval jako preceptor šlechtických studentů. Formující pro Borboniovo studijní zaměření byla známost s brněnským doktorem medicíny Simonem Gryneem, jemuž v Basileji připsal své první odborné medicínské pojednání o třetidenní zimnici. Určitou roli sehrály asi Borboniovy osobní, řekněme fyziologické dispozice. Z průběhu basilejské cesty víme, jaký význam přikládal svému zdravotnímu stavu (Borbonius trpěl právě oním zimničným onemocněním), jak ho bedlivě zkoumal a konzultoval se svými učenými kolegy během cesty a nakonec, jak jím byl určen samotný rytmus a rychlost cestování do Basileje, která musela být přizpůsobena atakům jeho nemoci. Všimněme si také, že Borbonius během cesty, ale i později ve své budoucí kariéře vyhledával vedle obvyklých styků s humanistickými vzdělanci, s onou pověstnou učeneckou sodalitou Evropy, kontakty s příslušníky své vlastní, lékařské profese. Vzájemná kolegialita nebyla čistě profesní záležitostí, pouze věcí společných lékařských konzultací nebo výpomocí s léky apod., ale měla rovněž nezanedbatelný společenský charakter. Jen tak se například, pomocí svého vídeňského kolegy Paraviciniho, mohl dostat do nejbližší blízkosti panovníka a při návratu z Basileje povečeřet se samotným císařem.

Obdobný charakter mělo ovšem již postavení preceptora šlechtické mládeže, jímž získal jak slušné finanční zázemí, tak mu umožnilo uskutečnit sen, který by jinak nemajetný poddaný mohl dosáhnout jen stěží. Napomohlo mu nejen k získání erbu, k poznání cizích zemí, ale studijním pobytem v Basileji získal místo lékaře a váženého zemské úředníka. Nakonec jeho styky s domácí šlechtou mu pravděpodobně zachránili hlavu, když byl po nezdařeném stavovském povstání odsouzen k trestu smrti, získal milost právě na přímluvu svých šlechtických pacientů.

Studijní léta Matyáše Borbonia

Kolínec
před 1576

Sušice
1576

Klatovy
1577-1580

Louny
1580

Praha
sv. Štěpán 1580-1581
sv. Michal 1581-1582

Rakovník
1582-1584

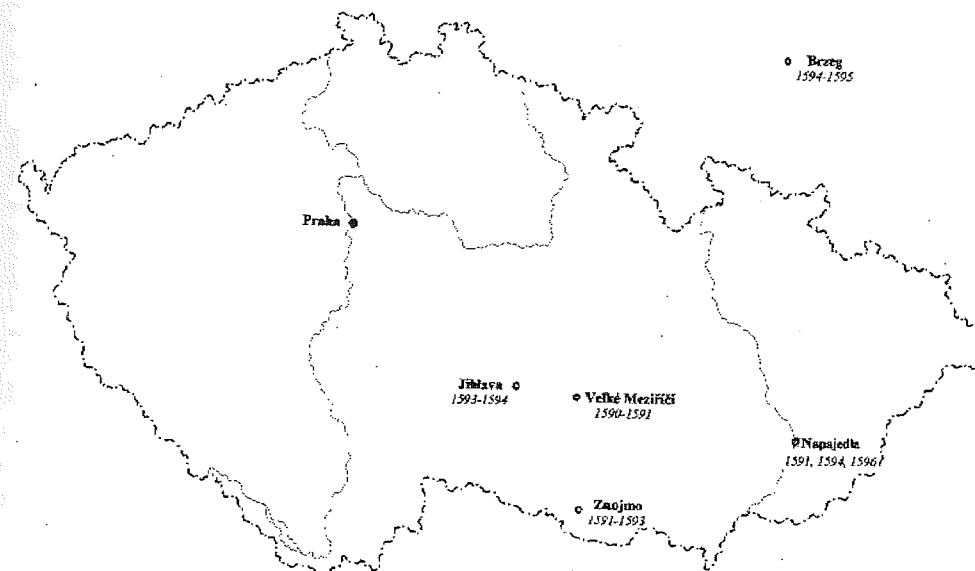
Kolín n. L.
1584-1585

Chrudim
1585-1586

Velké Meziříčí
1586-1590

Basilej
1596-1597

Učitelské působení Matyáše Borbonia

Velké Meziříčí
1590-1591

Napajedla
1591, 1594, 1596

Brzeg
1594-1595

Znojmo
1591-1593

Jihlava
1593-1594

Der Weg von Doktor Matthias Borbonius zur medizinischen Ausbildung

ZUSAMMENFASSUNG

Landesarzt von Königreich Böhmen, Doktor der Medizin Matthias Borbonius von Borbenheim (1566–1629), war einer der merkwürdigsten intellektuellen Persönlichkeiten in der Zeit vor der Schlacht am Weißen Berg. Seine Tätigkeit war nicht nur auf das Gebiet der Medizin, wo er berühmt wurde, beschränkt. Er war als ausgeprägte religiöse und politisch tätige Persönlichkeit bekannt. Jedenfalls seine Lebensschicksale mangeln nicht an der Dramatik: Borbonius gilt sogar als Symbol der Persekution von Andersgläubigen in der Zeit nach der Schlacht am Weißen Berg – er lehnte ab sich seines ursprünglichen Glaubens zu entsagen und vor dem siegreichen Katholizismus zurückzutreten. Hier interessieren wir uns vor allem in seinem ungewöhnlichen Weg zur Ausbildung, der Anfang und Ursache seines dramatischen Lebensweges war.

Borbonius ist unter den tschechischen Gelehrten des 16. Jahrhunderts einzigartige Persönlichkeit. Vor allem zieht unsere Aufmerksamkeit die Länge seines Studiums an – von seinen zehn Jahren bis zu seinem zweiunddreißigsten Jahr – verbrachte er die Zeit in den Schulbänke (1576–1590). Er absolvierte insgesamt neun städtische lateinische Schulen, abgesehen von dem Unterrichte, den er in seinem Geburtsort Kolínec bekommen hat. Es ist ebenfalls eine ausserordentliche Tatsache, daß er nie an der Prager utraquistischen Akademie studierte und daß er dort sich bei ihm die Studienjahre fließend in die Lehrerjahre umwandelten. Seine Stellung als Prezeptor der mährischen Adelligen gab ihm bestimmte finanzielle Deckung, was ihm ermöglichte, seinen Traum zu verwirklichen, was bei einem mittellosen Untertan selten vorkommt.

Es half ihm nicht nur das Wappen aber durch den Studienaufenthalt in Basel (1596–1597) auch die Stellung des Arztes und des geehrten Landesbeamten zu gewinnen. Letzten Endes seine Beziehungen mit den Adelligen haben ihm wahrscheinlich den Kopf gerettet als er nach mislungenem Standesaufstand zum Tode verurteilt und auf Fürsprache seiner Adelligen Patienten begnadigt wurde.

NÁVRH STATUT PRÁVNICKO-LÉKAŘSKÉ
UNIVERZITY KARLOVY Z ROKU 1652

KAREL BERÁNEK

Roku 1638 převzal císař Ferdinand III. právnickou a lékařskou fakultu Velikého učení pražského do svých rukou. Učinil tak pěti reskripty z 21. června 1638, z nichž v prvním adresovaném rektori, děkanům, profesorům a studentům tohoto učení uvedl, že hlavním důvodem tohoto jeho rozhodnutí bylo nekonání promocií na univerzitě po jedenáct let¹⁾. Císař Ferdinand ovšem nespravoval obě světské fakulty sám, ani prostřednictvím místodržících, nýbrž ustanovil univerzitním protektorem Bedřicha z Talmberka, aby na jeho místě a jeho jménem jmenoval podle potřeby profesory, otevíral promoce a uděloval akademické grady.

Protektor měl na obou fakultách také soudní pravomoc. V témž reskriptu Talmberkovi sdělil ještě další podrobnosti: Talmberk měl v nejbližších dnech po převzetí univerzity potvrdit z královské moci dosavadní děkany, profesory a úředníky v jejich funkcích a ponechat ve správě jezuitů univerzitní kostely a kaple. Ustanovování nových profesorů se však mělo dít jen s předchozím vědomím panovníkovým. Správa univerzitních statků byla svěřena zvláštnímu administrátorovi. O dohled v tomto bodě se měl dělit protektor s komorou. Určitý dohled na správu univerzitních statků a financí dostali profesori až reskriptem ze 7. ledna 1641.²⁾

Reskript z roku 1638 se také šíře zmiňuje o udělení gradů. V tomto bodě dává panovník Talmberkovi plnou moc k udělování těchto hodností na obou fakultách. Výslovně však stanoví, že má protektor dát vyzkoušet studenta ucházejícího se o tuto hodnost profesory příslušné fakulty, a bude-li uznán způsobilým a protektorovi jako hodný toho fakultou prezentován, má mu udělit požadovaný grad z královské moci a s příslušnou slávou. Nakonec si panovník vyhrazoval další potřebné úpravy.

Teprve po ukončení třicetileté války, na jejímž konci se studentí obou vysokých škol tolik zasloužili o záchranu Starého a Nového Města pražského před Švédý, získala Univerzita Karlova a především její lékařská fakulta některé významné výsady. Z dekretu místodržících ze dne 9. ledna 1649 se dovídáme, že císař sice nevyhověl žádosti profesorů o obnovení rektorátu a že tuto otázku odkázal na projednání s papežskou kurií, přislíbil prý však seniorům obou fakult radovské tituly.³⁾

¹⁾ Dva reskripty (totiž reskript adresovaný univerzitě a reskript zasláný Talmberkovi) jsou opsány např. v rukopise Archivu Univerzity Karlovy, sign. A 17/II.2, fol. 6v-11v. Jím předchází instrukce ze 4. června 1638 pro komisi, která odlohu světských fakult provedla (tamtéž, fol. 1-6v).

²⁾ Tamtéž, fol. 16r-v.

³⁾ Archiv Národního muzea, F 191 Liber privilegiorum ... univ. Prag... concernentium opera J. F. Loew ab Erlsfeld, fol. 42r.

Tento slib císař skutečně splnil a reskriptem z 28. srpna 1649, kterým propůjčil profesorům světských fakult deskové právo (tj. právo vlastnit deskové statky) a možnost bezplatně nabývat městské právo v pražských městech jako jiní měšťané, jmenoval také seniory Marka Marci a Jana Dusterwalda císařskými rady.⁴⁾

Dalším významným právem byl dozor nad zdravotnictvím. Toto právo měla univerzita od svého počátku. Ve statutech rektora ze 14. století jsou totiž uvedeni mezi osobami, které mají být rektorovi podřízeny, mají mu přísahat a být zapsány do univerzitní matriky, také lékárníci⁵⁾. V době neexistence lékařské fakulty ovšem dohled univerzity na zdravotnictví zanikl. V 16. století a počátkem 17. století vykonávali dozor na zdravotnictví zemští lékaři, placení českou komorou.⁶⁾

Ve svém návrhu na zlatou bulu univerzity z konce roku 1623 uvedli sice jezuité udělení práva profesorům lékařské fakulty, kterou tehdy obnovili, aby nikdo nemohl v pražských městech provozovat lékařské a chirurgické umění nebo dělat lékárníka, kdo by nepředstoupil před jejich kolegium, nebyl od nich aprobován a imatrikulován. Toto celé kolegium mohlo také podle potřeby vizitovat lékárnické oficíny a zkoumat léky. Tato bula však nikdy nevyšla⁷⁾. Roku 1628 sice vydali profesori lékařské fakulty první pobělohorský lékárenský řád, avšak nikoliv ze své fakultní funkce, nýbrž jako členové komise zemských lékařů.⁸⁾

Teprve roku 1651 se odhodlali děkani a profesori právnické a lékařské fakulty obrátit na císaře latinsky psanou žádostí popisující nedostatky nastalé v zdravotnictví během dlouhotrvající války. Ubohým obyvatelům prý přinášeli záhubu podvodníci a kacíři. Mezi porodními bábami se skrývaly mnohé travičky. Chirurgové a lékárníci se vydávali pro větší zisk ke škodě mnohých lidí za lékaře. Suplika prezentovaná dne 20. dubna 1651 byla vyřízena téměř obratem. Císař Ferdinand III. vydal ve Vídni dne 25. dubna 1651 reskript, kterým nařídil místodržícím, aby napříště ve třech městech pražských nebyli lékaři, chirurgové, lékárníci a porodní báby připouštěni k praxi bez předchozí zkoušky na univerzitě. Pokud však šlo o ty osoby, které zde již praktikovaly, vyhradil si panovník právo rozhodovat sám případ od případu. Dekrety místodržících, které panovníkův reskript realizovaly, vyšly daleko později: dekret univerzity dne 8. listopadu, dekret magistrátům tří pražských měst dne 17. listopadu 1651.⁹⁾

Vydání tohoto panovníkova reskriptu přivedlo nejspíše nejvýznamnějšího profesora dvoufakultní Karlovy univerzity Med.Dr. Jana Marka Marci z Kronlandu, děkana lékařské fakulty a zemského lékaře, k sepsání statut, v nichž záležitosti lékařské fakulty a dozoru na zdravotnictví zaujímaly sedm článků z šestadvaceti. Profesor Marcus Marci předal svůj návrh počátkem roku 1652 univerzitnímu protektorovi Kryštofu z Lobkovic, aby jej odevzdal panovníkovi.

Návrh profesora Marka Marci vyvolal velikou nelibost v jezuitské koleji u sv. Klimenta. Děkan bohoslovecké fakulty P. Karel Grobendonk psal 28. února císařovu zповědníkovi P. Matyášovi Asseltovi, že věřil, že protektora přesvědčil, aby Markův návrh ne-

podával. Ten však jej již svěřil sollicitátorovi k odevzdání. Jeho jméno Grobendonkovi neprozradil. Jezuité ještě spoléhali na českého kancléře, v jehož nepřítomnosti dvorská kancelář nemohla žádnou písemnost expedovat¹⁰⁾, a na jejího sekretáře hraběte Pachtu. Rovněž důvěřovali císařovu slibu, že nebude karolinským profesorům nic povoleno, pokud nebudou jejich požadavky předem sděleny jezuitům, aby snad neodbrželi něco na úkor jezuitských práv.

Kancléř Nostic i sekretář Pachta však zklamali naděje jezuitů. Jednání prý již velmi pokročilo. Grobendonk proto požádal dne 29. května P. Asselta o zákrok v české kanceláři a ten se asi podařil. Statuta nebyla potvrzena.¹¹⁾

Návrh statut profesora Marka Marci obsahoval historický úvod obsahující dějiny univerzity od jejího založení. Pak následovalo 26 odstavců vlastních statut. První tři jsou věnovány úřadu protektora, články čtvrtý až šestý se zabývají hodnostním pořadím ostatních členů university. Články sedmý až desátý předpisují užívání žezel při univerzitních slavnostech. Článek XI. vypočítává povinnosti seniorů, článek XII. děkanů. Článek XIII. je věnován děkanské volbě. Článek XIV. pojednává o příslušnosti imatrikulovaných studentů k univerzitní jurisdikci. Článek XV. stanovil, že členy filozofické a bohoslovecké fakulty, pokud tyto fakulty nebudou na Univerzitě Karlově ustaveny, má imatrikulovat některý ze seniorů. Články XVI. až XXII. se zabývaly zdravotnictvím a zbývající odstavce XXIII. až XXVI. byly věnovány hospodářství univerzity a platům profesorů.¹²⁾

Ve Státním ústředním archivu v Praze se zachovaly dva rukopisy tohoto Markova návrhu statut. Jeden exemplář je ve fondu Česká dvorská kancelář pod signaturou ČDK, IV B 5, karton 342, druhý je uložen ve fondu Jezuitika a má signaturu JS, CX/1, fol. 21–24. Mimo ně je známa také edice těchto statut ve spise profesora Jiřího Norberta Schnabla *Geschichte der juristischen Fakultät an der vereinigten Carl-Ferdinandischen Hochschule zu Prag, I., Prag 1827, s. 149–157*. Edice neobsahuje preambuli a vychází proto z jiného rukopisu, dnes nejspíše neznámého.

První rukopis je psán velmi úpravou humanistickou polokurzívou na krásném bílém papíře označeném filigránem skládajícím se z majuskulních písmen P E, spojených prodlouženým prostředním břevnem písmena E. Z tohoto břevna vyrůstá jetelový trojlístek.

Druhý exemplář je pravým opakem prvního. Je psán na velmi špatném, zhnědlém papíře dvěma písaři humanistickou kurzívou. Písaři se o psaní podělili. Jeden, který čísloval články statut římskými číslicemi psanými zdvojenými linkami, napsal první arch (tj. fol. 21,24), tedy začátek a konec statut, druhý písař, který čísloval články silně stínovanými číslicemi, napsal druhý arch (tj. fol. 22,23) tedy prostředek. Jde tedy o spěšně pořízený opis, který jezuité z Klementina získali tajně, komentovali jej a připravili rozklad, čekající, že dostanou návrh statut k vyjádření oficiálně z české dvorské kanceláře. To se nestalo, a tak se obrátili o pomoc na císařova zповědníka, který doručil nejspíše rozklad císaři nebo české dvorské kanceláři sám, či doručení zprostředkoval.

Onen rozklad jezuitů nazvaný *Considerationes aliquot circa 26 puncta, quae illorum auc-*

⁴⁾ Tamtéž, fol. 46r; Schnabel, G. N.: *Geschichte der juristischen Fakultät, Prag 1827, I., s. 32*.

⁵⁾ *Monumenta historica Universitatis Pragensis, III., Pragae 1848, s. 7*.

⁶⁾ Státní ústřední archiv (dále jen SÚA), ŠM, P 118/1, kart. 1865, fol.1–3 uvádí pro léta 1548 a 1552 zemského lékaře dr. Ondřeje Galla.

⁷⁾ Kollmann, I. (ed.): *Acta Sacrae congregationis de Propaganda fide res gestas Bohemias illustrantia, I., Pragae 1939, 1950, s. 456*.

⁸⁾ Beránek, K.: *Lékařnický řád pro Čechy z roku 1628, Čs. farmacie, 24, 1975, s. 314–320*.

⁹⁾ SÚA, ŠM, P 118/1, kart. 1865, fol. 54, 55, 67r, 117.

¹⁰⁾ Kancléř a sekretář totiž spolupodpisovali s panovníkem všechny listiny, patenty a reskripty vycházející z České dvorské kanceláře.

¹¹⁾ SÚA, JS, CX/1, fol. 25–27 (listy z 28. 2., 2. 3. a 29. 5. 1652).

¹²⁾ Viz přílohu.

tor Universitatis Carolinae statuta nuncupat ac per dictae universitatis illustrissimum protectorem postulavit Suae Maiestati offeri, ut ab ea approbentur se dochoval ve Státním ústředním archivu rovněž ve dvou exemplářích. První (koncept) má signaturu JS, CX/1, fol. 38–42, druhý (čistopis) má signaturu ČDK, IV B 5, karton 342. Rozklad se dělí na 19 úvah (considerationes) a na závěr (conclusio). První úvaha je věnována preambuli podávající dějiny univerzity. Rozklad je naměřen nejprve proti autoru statut, kterého ovšem nejmenuje (jeho jméno je uvedeno jen na rubu konceptu „contra Marcum“). Vyvrací totiž, že příčinou úpadku univerzity byla secese 11,000 německých studentů z Prahy, způsobená kacírstvím, jak tvrdí statuta, poněvadž se to stalo ještě před Husovou herezí: „Tato událost prý skýtá poučení, jak jsou pro univerzity zhoubné neklidné povahy, milující novoty, obzvláště takové, jsou-li chytré a odhodlané, jako byl Husův genius, který získal pro novotu, pro Karlovu univerzitu tak zhoubnou, souhlas králův. Tento pravý důvod autor statut zastírá a na jeho místě uvádí jiný, neboť sám se snaží zavést novoty na Karlovu univerzitu.“ Dále se tato právní úvaha snaží vyvrátit tvrzení statut, že Ferdinand II. dal jezuitům Univerzitu Karlovu toliko do správy, a dokazuje, že šlo o skutečnou donaci ve prospěch jezuitů. Úvahy číslo 2–4 jsou zaměřeny proti úřadu protektora, který je v rozporu s papežskými privilegii udělenými univerzitě, a zanikne po ukončení sporů mezi oběma akademiemi. Úvahy číslo 5–7 a 9 se zabývají postavením seniorů, které kritizují. Úvaha číslo 8 dokazuje, že statut V omezující se na venkovské lékaře, kteří mají požívat práv univerzitních privilegii, jen pokud jsou na univerzitě imatrikulováni, by se měl vztahovat i na právníky, případně i na teology a filozofy, jakmile jejich fakulty budou na Karlově univerzitě zřízeny. Úvaha číslo 10 se týká Týnského chrámu, který je v návrhu statut nazýván akademickým a mají v něm profesori konat přísahy, že věří v Neposkvrněné početí P. Marie. V úvaze se proti tomu navrhuje například mariánský sloup na Staroměstském náměstí, Svatovítská katedrála, nebo jiné místo, obzvláště, až se obě univerzity spojí. Kritizuje také, že pouze děkani mají mít při této slavnosti epomis, i to, že návrh požaduje, aby kromě žezel fakulty bylo nesené i žezlo univerzity. Jedenáctá úvaha poukazuje na rozpory statut o nošení epomid při akademických aktech, 12. a 13. úvaha se vrací k právům seniorů, ke správě univerzitních statků a univerzitního archivu. Další úvahy číslo 14 až 16 se týkají imatrikulací (zvláště theologů a filozofů, ale i chirurgů, destilátorů a porodních babiček), postrádají se v statutech i taxy za promoce a zkoušky. Úvaha číslo 17 se pozastavuje nad tím, že lékaři, kteří chtějí konat v Čechách praxi, musí předložit lékařské fakultě své diplomy nebo se podrobit zkoušce. Úvaha číslo 18 se týká každoročního vydávání tax tiskem. To úvaha chválí s poukazem na zkušenosti autora statut, který prý také předražoval léky, pokud neprodal lékárnou pro spory s lékárníky. Devatenáctá úvaha pak kritizuje ustanovení statut XXIII–XXVI o platech profesorů z výnosu univerzitních statků a soupisu všech nedoplatků.

Závěr úvahy návrh statut navrhuje jako celek: „Je prý zjevné, že statuta obsahují mnohé, co si vzájemně odporuje, mají mnoho nevhodného, jsou zmatená a neurtědná, obsahují maličkosti nehodné věčně platných statut. Velmi mnoha významnějších věcí se však ani nedotýkají. Jsou prý taková, že se zdá, že není možné moudře doufat v jejich schválení.“

Přes tyto výhrady jezuitů se zdá, že návrh statut profesora Marka Marci z Kronlandu kodifikoval zvyklosti pražské právnicko-lékařské Karlovy univerzity a zaslouží si proto nového, úplného vydání.

Příloha:¹³⁾

STATUTA UNIVERSITATIS CAROLINAE SUB PROTECTORATU^{14),15)}

Universitas Pragensis a Divo Carolo, eius nominis IV., Romanorum imperatore, fundata et optimis legibus ad normam universitatis Parisiensis et Bononiensis constituta, magnis progressibus in dies crescendo ad culmen cito pervenit stetitque deinceps in illo gloriae statu, nisi haeresis per Viclephum primum inducta, inde per Ioannem Hus propagata huius pulcherimae structurae compagem solvisset, sub cuius perturbationis initium intra unum diem 11000 Germanorum studentium urbe et regno excessisse feruntur. Residui sensim in haeresim prolapsi a maioribus partam gloriam in dies acciderunt, donec ad annum Christi 1622 non nisi umbram priscae maiestatis retinerent. Quo quidem tempore Divus Ferdinandus II., Romanorum imperator, praeclara victoria adversum rebelles obtenta, dum ex avito regno haeresim eliminaret, indignum ratus est sua pietate universitatem ab eiusmodi professoribus teneri, qui a religione orthodoxa dissiderent. Itaque omnibus loco et cathedra motis universitatem Patribus Societatis Iesu cum omnibus ad eam pertinentibus tantisper commisit et administrandam dedit, quo expurgato haeseos Husiticae fermento de professoribus idoneis, qui non solum doctrina praestarent, verum etiam fide orthodoxa essent instituti, provideretur. Duravit in eo statu ad annum Christi 1637 universitas Carolina cum academia Clementina veluti in unum corpus coalescente, cum unus idem rector e Societate Iesu utramque gubernaret. Quia vero hic status universitatis suis incommodis minime carere videbatur, Ferdinandus III., imperator semper augustus, eandem universitatem Carolinam ab academia Clementina rursus separavit inque suas regales manus recepit ita quidem, ut, quoad bona, ipsi professores administrationem haberent, in reliquis a magnificentissimo protectore dependerent. In quo quidem statu huc usque manet.¹⁶⁾

I.

Protector universitatis non votis et electione, verum immediate a Sacra Caesarea Maiestate constituitur. Unde maior autoritas eidem competit, quam rectori magnifico, cum praeter ius rectoris potestatem habeat a Caesarea Maiestate sibi delegatam eandem protegendi atque in suo statu iuxta omnia iura, privilegia, immunitates, leges et consuetudines conservandi.

¹³⁾ Poznámky k příloze obsahují kritický aparát. Rukopisy statut jsou v nich označeny takto: J – rukopis pocházející z archivu jezuitské koleje u sv. Klimenta, sign. JS, CX/1, fol. 21–24, K – rukopis pocházející z archivu České dvorské kanceláře, sign. ČDK, IV.B 5, kart. 342, s – edice in: Schnabel G. N.: Geschichte der juristischen Fakultät an der vereinigten Carl-Ferdinandeischen Hochschule zu Prag, I., Prag 1827, s. 149–157.

¹⁴⁾ In dorso cod. J: „Puncta, quae doctor Marcus dedit excell. d. Christophoro de Lobkowitz, protectori Carolinae, Suae Maiestati offerenda. Initio anni 1652“.

¹⁵⁾ Statuta ... sub protectoratu – J.K.s] s addidit (praeposita a decanis et professoribus eiusdem ad approbandum).

¹⁶⁾ Praefationem omittit s.

II.

Et tametsi per constitutionem bullae Innocentii VII. rector magnificus sit vicecancellarius eiusdemque functiones exercere possit, hanc tamen iurisdictionem protector universitatis non ex hoc capite, verum tanquam ordinariam suoque officio annexam a Caesarea Maiestate commissam habet.

III.

In actibus publicis, in quibus magnificentissimum dominum¹⁷⁾ protectorem adesse contingit sive ex officio, sive honoris gratia sceptrum universitatis immediate eidem praeferrere debet.

IV.

Reliqua membra universitatis hunc ordinem dignitatis tenere et observare debent, ut primum locum dignitatis habeant duo seniores, utpote Sacrae Caesareae Maiestatis consiliarii et iuramento fidelitatis eidem obstricti, non vi facultatis, sed temporis, quam quidem dignitatem iuxta privilegium Sacrae Caesareae Maiestatis immediate consequuntur cum prima lectione in utraque facultate. Sequuntur duo decani iuridicae atque medicae facultatis, tum reliqui professores ordinarii et extraordinarii, qui ius habent cathedrae superioris, hos exdecani¹⁸⁾ et reliqui doctores iuxta ordinem, quo in facultatem quisque fuerit admissus.¹⁹⁾

V.

Medici provinciales, si non ex facultate fuerint assumpti, quo usque in eam admitti non petierint, neque privilegiis academicis gaudere, neque in electione decani votum activum aut passivum habere poterunt.²⁰⁾

VI.

Quando vero collegialiter et ex officio physicatus adesse contingit, illum ordinem observare debent in sedendo vel subscribendo, quem ratio temporis praescribit, ut prior tempore sit potior iure, nulla ratione tum habita cuiusquam praerogativae aut reliquorum titularum. Primus vero ex his titulum senioris obtinebit.

VII.

Quodocunque utriusque facultatis scepra praeter sceptrum universitatis in publico, praesertim vero in templo academico Divae Virgini dicato comparent, quod non nisi

¹⁷⁾ magnific[entissimum] dominum -J,K] magnificum dominum -s.

¹⁸⁾ hos exdecani -s] hos decani est -K, hoc est decani -J.

¹⁹⁾ In margine cod. J: Inducere seniores est consueta omnium universitatum praxis.

²⁰⁾ In margine cod. J: Hoc statutum est ridiculum, cum ex hiis sit notum neminem non pertinentem ad universitatem frui eius privilegiis et non sit hic Marci mysterium in medicinis, quam in iuribus et professoribus theologiae in aliis locis, si incorporati non sunt.

in solemnitatibus dictae universitatis et, quando iuramentum de Immaculata Conceptione Beatissimae Virginis ibidem renovatur, fieri consuevit, uterque decanus sua epomide ornatus procedit.

VIII.

Quodsi praeter sceptrum universitatis unius tantum facultatis sceptrum ad aliquem actum eiusdem celebrandum comparet, tum decanus illius facultatis solus epomidem gestat et ante alios subselliaque superiora occupat.

IX.

In actu solenni alicuius promotionis publicae, cui dominus protector interest, cum duo scepra praeferrantur, sceptrum nimirum universitatis et sceptrum facultatis, in qua fit promotio, primo quidem anteit pedellus, qui sceptrum fert dictae facultatis, hunc immediate candidati, illos promotor sequitur epomide indutus, inde pedellus universitatis sceptrum praeferrens magnificentissimum protectorem antecedit, quem duo seniores comitantur. Sequuntur reliqui academici atque inprimis decanus facultatis iuridicae cum suis membris, tum facultatis medicae cum suis, qui potissimum ordo servatur, dum ad aedem Divae Virgini sacram accedunt.²¹⁾

X.

Simili modo in disputatione publica pedellus praefert sceptrum illius facultatis, in qua fit disputatio. Pedellum candidati, hos praeses disputationis, tum reliqui decani et doctores, suo quisque ordine, sequuntur.

XI.

Ad seniores spectat senatum academicum ob negotium publicum universitatem concernens advocare, rationes ab eo, qui administrationi bonorum praepositus fuerit, acceptare et ad senatum referre, bullam auream cum reliquis privilegiis, contractus, obligationes, apochas et, quaecunque in archivo servari solent, cum sigillo et scepro universitatis custodire.

XII.

Officium vero decani est ea, quae cuiusque facultatis propria concernunt, curare, ut studiosos²²⁾ in album, graduatos vero in facultatem referre, examinare et approbare eidem facultati subordinatos et subiectos, testimonium abeuntibus studiorum et vitae actae exhibere, praesidere²³⁾ actionibus ad facultatem illam pertinentibus, vota colli-

²¹⁾ In margine cod. J: In promotionibus magisterii etc. videlicet, ubique omnes facultates praecedunt cum epomidibus.

²²⁾ curare ut studiosos -J,K] curare studiosos -s.

²³⁾ praesidere -s] providere -J.

gere et concludere. In qua quidem functione locum habet ante seniore, ad quem proinde spectat matricula, sigillum cum scepro eiusdem facultatis.

XIII.

Eligitur decanus eodem die, quo prior officio se abdicavit, deposito sigillo cum scepro et matricula. Eligi vero potest in decanum quivis in facultatem receptus idque suffragiis, quo magis libere fiat, occultis in urnam coniectis, quae notarius colligit, pluribusque votis electum decanum pronuntiat atque nomine facultatis sigillum cum scepro et matricula eidem consignat,

XIV.

Tametsi omnes in universitate de facto studentes sub eiusdem iurisdictione continentur, ac proinde, si magistratui academico expedire videatur, in eadem convenire²⁴⁾ possint, non tamen, nisi immatriculati eiusdem privilegia favorabiliter gaudere poterunt.

XV.

Quodsi ex alia facultate, seu theologica, seu philosophica, quispiam immatriculari et in album universitatis Carolinae referri cupiat, immatriculatio haec non per aliquem ex decanis, priusquam dictae facultates fuerint constitutae, verum per seniore, cui a magnificentissimo protectore haec functio fuerit demandata, peragetur.

XVI.

Quia vero ex speciali decreto Caesariae Maiestatis ad facultatem medicam pertinent omnes eidem subordinati, ut apothecarii, destillatores, chyrurgi atque etiam obstetrices non solum in hac Triurbe, verum etiam in regno universo domicilium habentes, necesse est,²⁵⁾ ut horum omnium nomina in album referantur. Et ne per cuiusquam imperitiam aut improbitatem incolae detrimentum patiantur, inquisitionem diligentem habebit decanus atque suspectos aut recenter ad eam functionem accedentes examini subiiciet.

XVII.

Et quia ob distantiam locorum aut hominum multitudinem fieri nequit, ut vel hi in universitate compareant, vel decanus ad singula loca excurrat, hanc functionem medicis in facultate approbatis committet, ut quisque in districtu sibi assignato informationem de singulis accipiat, suspectae fidei examinet deque singulis ad facultatem informationem transmittat.

²⁴⁾ convenire -s] conveniri -K.
²⁵⁾ necesse est -s] necesse -J, K.

XVIII.²⁶⁾

Ubi vero examen institui debet, id quidem non per se medicus exsequetur, verum, si apothecarius sit, duos apothecarios, si chirurgus, duos chirurgos, si obstetrices, duas matronas probatae fidei et exsperientiae sibi adiungendo.

XIX.

Qui autem praxim medicam ubivis locorum exercere aut nomen doctoris usurpare voluerit, necesse, ut coram facultate medica eiusdemque decano praesentem se sistat suaeque promotionis testimonium, aut doctrinae et artis, quam profitetur, specimen exhibeat, ac proinde nulli, nisi testimonium suae probationis a decano facultatis medicae habeat, in hoc Bohemiae regno praxim exercere licebit.

XX.

Visitationes officinarum et pharmacorum annis singulis, idque circa festum s. Michaelis, instituendae et quidem in hac Triurbe a facultate medica adiunctis duobus pharmacopoeis, in districtibus vero per medicum eidem loco magis vicinum.

XXI.

Priusquam vero visitatio instituat, pharmacopoei a decano facultatis medicae per pedellum²⁷⁾ citati die et hora dicta omnes simul comparebunt in auditorio dictae facultatis, ubi in praesentia dominorum huius Triurbis iuramentum iuxta formulam praeconceptam praestabunt.

XXII.

Et ne ob nimium pretium, quod quisque sibi arbitrium hactenus constituit, etiam tenuioris fortunae ab usu medicamentorum excludantur, eorundem taxa seu pretium tolerabile et ex fide constitui atque typo vulgari debet, quae annis singulis iuxta variationem pretii materialium et simplicium sive in totum, sive in aliqua parte mutari poterit.

XXIII.

Ex proventibus academicis decisa parte necessaria in usum oeconomiae reliquum in professores partiendum ea ratione, ut, si salariis²⁸⁾ sint pares vel maiores, singuli totum salarium recipiant, si²⁹⁾ minores, pro rata cuiusque portione. Excessus vero in aerarium reponi atque in usus necessarios servari debet.

²⁶⁾ K et s praeponunt articulum XVIII. articulo XVII.

²⁷⁾ pedellum -J,K] bedellum -s.

²⁸⁾ salariis, salarium, salaria -J,K] solariis, solarium, solaria -s.

²⁹⁾ si -J,K] sin -s.

Quia vero bellorum tempestate professores annis singulis minus recipiebant, quam salaria a Caesarea Maiestate iisdem deputata exigent, inde factum, ut per annos plures crescendo ad magnam summam huiusmodi restantiae devenerint, quorum solutio non ex proventibus annue currentibus, nisi prius actu profitentibus satisfiat (tum enim, quod abundat, etiam huc trahi potest), verum ex redditibus annorum superiorum universitati debitis et necdum solutis instituenda divisione proportionaliter et geometricae facta pro restantiae cuiusque ratione.

Nec solum in professores actuales, verum etiam in eos, qui professioni renuntiarunt, atque defunctorum haeredes huiusmodi redditus ex annis preteritis collecti aequali iure ac proportionaliter partiendi. In proventus vero annue currentes hi nihil iuris, nisi forte³⁰⁾ salaria eiusdem anni excedant, praetendere debent.

Ne vero quisquam in sua praetensione defraudetur, instrumentum publicum, in quod omnium restantiae referantur, confici debet magnificentissimi protectoris³¹⁾ necnon omnium professorum subscriptione atque sigillo universitatis munitum, quod in archivo servandum. Exemplar vero huius singulis, quorum interest, ab universitate, si habere velint, exhibendum.

KAREL BERÁNEK

Statutenvorschlag der juristisch-medizineschen Karlsuniversität vom Jahre 1652

ZUSAMMENFASSUNG

Die Edition des Statutenvorschlages Statut der Karlsuniversität mit zwei Fakultäten vom Jahre 1652 (auf Grund der Unterlagen des Zentralen Staatsarchives) hat als Einleitung eine Studie, welche die Umstände der kurzen selbständigen Existenz der juristisch-medizinischen Universität vom Jahre 1638 bis zur Vereinigung mit der jesuitischen Akademie 1654 aufklärt. Die Studie ist auf die Rechtsgeschichte der Institution, namentlich auf Ausarbeitung eines Statutenvorschlages orientiert, den der Landesarzt und Dekan der medizinischen Fakultät Johann Marcus Marci von Kronland durch den Universitätsprotektor im Jahre 1652 dem Monarchen vorlegte. Marcus, im Rahmen der Universität und in Opposition gegen die jesuitische Akademie im Klementinum, die letzten Endes die Bestätigung des Vorschlages verhinderte, legte einen Vorschlag der Norm vor, die nicht nur die Angelegenheiten der Fakultäten als Mittelpunkte des Unterrichts, sondern zum Beispiel die Überwachung des Landesgesundheitswesens durch die medizinische Fakultät regulierte. Obwohl der Vorschlag wegen der Opposition der Jesuiten nicht realisiert wurde, seine Bedeutung liegt in der Tatsache, dass dadurch die bisherige Praxis und Gewohnheiten kodifiziert wurden. Der Artikel schildert farbig die Prager Universitätsverhältnisse in 30. bis 50. Jahren des 17. Jahrhunderts und die Umstände der Konflikte ausserhalb der Universität.

³⁰⁾ forte -s] sorte -j.

³¹⁾ magnificentissimi protectoris -j,K] magnifici rectoris -s.

BIOLOGICKÉ TEORIE JANA MARKA MARCI A JEJICH TRADICE NA PRAŽSKÉ LÉKAŘSKÉ FAKULTĚ

JAN JANKO

Jan Marek Marci je dnes všeobecně znám jako fyzik, v 17. a 18. století však spíše jako věhlasný lékař. To odpovídá i posunu v hodnocení přínosu jeho vědeckého díla, měnícím se v průběhu let a různícím se mezi jednotlivými generacemi těch, kdož se Markovým dílem zabývali.¹⁾ Mezi těmi, kdož se u nás zabývali dějinami věd o životě, však Markovy náhledy na život a biologické pochody nevzbudily větší pozornost, pokud nemáme na zřeteli biologickou problematiku jako nezbytnou (a z hlediska historiků lékařství jen okrajovou) součást medicíny.²⁾ Výjimkou je tu ovšem vzácné a žel nedokončené dílo Z. Servíta, autora, který Markovi věnoval trvalou pozornost.³⁾

Tento příspěvek si klade vcelku omezené cíle: poukázat na typické znaky Markova pojetí životních procesů, upozornit na Markovy svérázné biologické teorie a zařadit je především do domácího kontextu vývoje vědy. Vzhledem k tomu, že především první dva zmíněné aspekty byly již předmětem sledování B. Baumanna a Z. Servíta, nelze se vyhnout opakování a přejímání již publikovaných výsledků; to však také umožňuje, aby tyto aspekty byly omezeny na minimum a byla věnována větší pozornost některým jevům, které zmínění autoři zevrubněji nesledovali.

Základem Markova biologického odkazu je bez pochyby jeho rané dílo věnované Ferdinandu III. *Idearum operatricium idea* z roku 1635, jehož podtitul zřetelně naznačuje hlavní cíl práce: *hypotyposis et detectio illius occultae virtutis quae semina faecundat & ex iisdem corpora organica producit*. V podstatě zde tedy předkládá autor jakousi komplexní embryologii v nejširším slova smyslu, jež ovšem nemá vysvětlit jen vývoj organismů ze známých již zárodků a semen, ale i formování organismů vůbec (včetně tvarů, vznikajících v duchu aristotelské biologie „samoplozením“ – *generatio aequivoca*). Tím se do programu spisu dostává problematika přetvarů, tedy *metamorphosis*, včetně tehdy

¹⁾ Hlavními příspěvky tu jsou Vinař, J.: Jan Marcus Marci z Kronlandu. Historická monografie, Praha 1934; Baumann, B.: Filosofické názory Jana Marka Marci, Rozpravy ČSAV, řada společ. věd 67, 8, 1967; Servít, Z.: Jan Marek Marci z Kronlandu – zapomenutý zakladatel novověké fyziologie a medicíny, Bratislava-Praha 1989. Souvislostí s Markovými názory na embryogenezi si také podrobně povšiml Pagel, W.: William Harvey's Biological Ideas: Selected Aspects and Historical Background, New York 1967; též: New Light on William Harvey, Basel 1976.

²⁾ Typickým příkladem takové „všímavosti“ ze strany historiků biologie je skutečnost, že ve známém Viniklářově sborníku se Markovo jméno objevuje jen jednou, a to úvodem příspěvku B. Němce k dějinám botaniky. Srovnej Viniklář, L. (ed.): Vývoj české přírodovědy, Praha s.d. (1931), s. 95. Kupodivu o něm zcela pohlédl J. Matiegka, který tu zpracoval historii antropologie a její starší dějiny u nás dokumentoval dosti odlehilými spisy.

³⁾ Jednotlivé články, vztažené povětšinou právě k biologické tematice, jsou uvedeny v Servítově citované publikaci, s. 273.

(v předlinnéovské době) ne tak vzácných transmutací organických druhů, otázku vzniku vyhraněných tvarů z beztvare hmoty apod. Ke klasickým předmětům tehdy sepsovaných příruček tohoto druhu, jakými byly pochopitelně zrůdy, přidává Marek závaznou obecně filozofickou a v rámci tehdejší medicíny a její zkušenostní základny těžko řešitelnou otázku **transformismu** v nejširším slova smyslu (tedy nejen přetvoření vajíčka či semene do fetálního a později dospělého, hotového tvaru) – tím se do značné míry liší od užšího a zřetelně v rámci biologické zkušenosti „věcnějšího“ díla svého současníka W. Harveye *Exercitationes de generatione animalium*, jež je ovšem pozdějšího data (1651).

Toto Markovo dílo si získalo nepřehlédnutelné místo v dějinách embryologie a neignorují je ani britští historikové vědy, kteří jinak tíhli spíše k výkladům objevů a teorií svého krajana Harveye. Ve své pečlivé analýze Markova příspěvku k vývoji embryologie zdůraznil J. Needham pět důležitých momentů, jimiž Marek do tohoto vývoje zasáhl: především spojil aristotelickou teorii semene a krve, matematický přístup, experimentální metody (převzaté z optiky), kabalistickou mystiku světla a konečně svou projekční teorii, zdůrazňující význam center pro formování orgánů, předjímá Marek pojetí morfogenetických polí, důležité pro embryologii okolo poloviny tohoto století.⁴⁾ Obecně Needham pokládá Markův příspěvek k embryologii za kombinaci vědecké optiky se spekulativními embryologickými, resp. biologickými teoriemi. Avšak ani on, ani Servít blíže neuvádějí charakteristiku typickou pro embryologa té doby, totiž zda byl Marek preformistou či epigenetikem. Jestliže se Servít přiklání k druhé možnosti,⁵⁾ není to příliš přesvědčivé, jakkoliv je třeba uznat, že u problematiky formování plodu u živočichů a člověka zastával Marek skutečně spíše epigenetické stanovisko – k tomu hovoří výmluvně argumenty uváděné Servítem. Ale zřejmě to neplatí obecně. Ve třetí kapitole hovoří Marek o vývoji rostliny, u níž středisko evoluce (preformistický termín!) leží vždy v předcházející etapě rozvoje: květy a listy „latent in ramis“, předtím ovšem tyto větve jsou skryté ve stonku. Tyto výroky lze vykládat jak preformisticky, že jde skutečně o rozvíňování (*evolutio*) již hotové, byť miniaturní a jinde uložené struktury (popřípadě o její projekci prostřednictvím paprsků), tak i epigeneticky jako řetězec indukci zprostředkovaných, dejme tomu, paprsky. Vlastní Markův text ponechává tyto alternativy otevřené. Ke zrelativizování tvrzení o Markově epigenetickém stanovisku může sloužit i zajímavá úvaha uvedená v téže kapitole ještě před výroky o vývoji rostlin. Marek tu hovoří o živočišném semeni, jež se rozčleňuje v *membra* (články, údy) odpovídající stavbě celého dospělého živočišného těla a o tom, že semeno „se evolvit in corporis fabricam“. Obdobné úvahy o preformistické „evoluci“ nacházíme v sedmé kapitole při komentování stavby těla sirény složeného z lidských a rybích elementů. Uvedené údaje (a pravděpodobně by po zevrubnější analýze Markova textu bylo možné připojit další) varují před příliš jednoznačným charakterizováním Markových embryologických teorií jako epigenetických, i když epigenetické ideje v jeho díle, obdobně jako v Harveyově, jistě převládaly.

Je otázkou, zda k objasnění této otázky může poněkud přispět obsah již nezpraco-

vané druhé knihy uvedeného Markova díla, jež je otištěn spolu s obsahem první, publikované knihy. Význam projektu této nedokončené Markovy práce nebyl podle mého mínění dostatečně doceněn (jeho význam si zřejmě uvědomoval jen J. Vinař⁶⁾). Zde bychom získali bezpochyby lepší vědomosti o Markových názorech na samoplození, které v aristotelickém, ale i platónském duchu zastával (proti Harveyovi), a zásadní epigenetické pojetí vývoje organismů by asi bylo podepřeno Markovými úvahami o transmutaci u rostlin, kovů, kamenů, jevů na obloze i u prvků (kap. 1 z nerealizované II. knihy). Sem patří také program chystané páté kapitoly, která měla pojednat o proměně (*metamorphosis*) a transmutaci organických těl – se zvláštním zřetelem k vlkodlakům a lamiím. V tomto díle chtěl Marek také pojednat o dvou způsobech plození (*generatio*): podřízeném (*subordinata*), jež dává vznik tvorům ze zkažení jiných tvorů či látek a z hnutí, a stínovém (*umbratilis*), které zjevuje tvary organismů v parách, dýmu, ohni, krystalech apod., což byla v barokní době dosti oblíbená tematika. Problematiku regenerace těl spojuje tu Marek očividně s akcemi duše a s jejím putováním: *metempsychosis* se stala důležitým rysem jeho přírodní filosofie (kap. 4). Důraz na duši anticipuje v mnohém pozdější doktrínu Stahlovy. Markovo pojetí tu výmluvně naznačuje název šesté kapitoly: *De animarum a seis corporibus egressu & longissima peregrinatione; ubi de statu animae separatae*.

Vraťme se však k výchozí koncepci Markova pojetí embryonálního vývoje, na níž závisí hodnocení též dalších biologických teorií. Je to koncepce semene (*semen*), jež je podle něho zároveň látkou i formou: v anorganické látce jsou uloženy formálně tvůrčí prvky.⁷⁾ Jestliže současně Marek v kap. 1 (I. knihy) upozorňuje na to, že semeno preexistuje u rodičů a že je zapotřebí při plození jak otcovského, tak mateřského semene, musíme opětovně zmírnit dosavadní náhledy na jeho vyhraněnou epigenetickou koncepci. Zde je třeba posoudit partii, na kterou poukázal již Z. Servít⁸⁾: „Itaque semen recte definiri videtur substantia inorganica et simplex, in qua... confusa idea corporis organici formaliter inest“ (p. C.). Jednoduchá hmota semene nedovoluje pochopitelně jakýkoliv předpoklad strukturovaného zárodka, jež by se během vývoje „rozvínil“, tedy zde je epigenetická koncepce zřetelně přítomná. Ale preformistický moment tu je rovněž zúčastněn: v nadání hmoty *ideou*, která je přítomna (*formaliter*). Servít na citovaném místě výstižně hovoří o vývojovém programu; mohli bychom hovořit též o genetickém kódu, jež není dán korpuskulárně (jako v dnešní molekulární biologii), nýbrž ideálně, v podobě jakési enteleechie.⁹⁾ Zde se dá tedy hovořit vlastně o umírněném a racionálním epigenetismu, jež nemůže zcela spoléhat na spontaneitu látky, která by zřejmě nemohla uchovat rodičovskou *species*, ani na přítomnost nějakých zvláštních sil, ale musí předpokládat ideální plán budoucího dospělého organismu nějak přítomný už v jeho zárodečné formě. A stejně tak lze tu oprávněně hovořit

⁶⁾ Vinař, Jan Marcus Marci, s. 33.

⁷⁾ Ibid., s. 35.

⁸⁾ Servít, Jan Marek Marci, s. 150.

⁹⁾ Zde je třeba upozornit, že podobné náhledy projevil J. E. Purkyně, když hovořil o enteleechii v souvislosti s inovovanou látkou samičích a samičích plodivých látek, jež jsou materiálně stažené na minimum, takže jsou vlastně pouhou enteleechií, která pak opět „rozvine“ splynutím těchto látek vzniklý zárodek. Viz Purkyně, J. E.: *Opera omnia III*, Praha 1939, s. 231. Podrobný komentář k tomu viz Orel, V. – Janko, J.: *Purkyně's Concept of Procreation and Mendel's Research in Heredity*, in: Purš, J. (ed.): *J. E. Purkyně in Science and Culture*, Praha 1988, s. 657–670.

⁴⁾ Needham, J.: *A History of Embryology*, Cambridge 1959 (2. vyd.), s. 80 n.

⁵⁾ Servít, Jan Marek Marci, s. 174. Baumann je opatrnější a tuto otázku vlastně ani nediskutuje. Jde o to, že každá část semene rozčleněného do více částí je schopna vyvinout celý zárodek, podobně jako u zrcadla rozříznutého na úlomky každá ze střepek odráží celý obraz.

o sofistikovaném preformismu, jenž rezignoval na logicky absurdní představu miniaturních organismů, jež se v průběhu vývoje rozvíjejí a zvětšují, ale omezil se na přítomnost tvůrčí ideje v semeni, jež zabezpečuje správný vývoj zárodku. Tyto dvě stránky však ještě Markovi nedostačují: proto předpokládá, že v semeni je ještě sensitivní duše (jedna ze dvou duší – vedle racionální -, které přijímá Markova psychologie),¹⁰⁾ která vlastně činí semeno živým a dodává či uvolňuje síly, jež vedou k utváření a růstu. Tedy duše tu těsně a neoddělitelně spolupracuje se seminální ideou, jež se pak projevuje jako známá *vis plastica*, utvářecí síla, díky níž získává zárodek svůj tvar a strukturu.

Důležité bylo i Markovo pojetí oplození, které v jeho podání je bez spoluúčasti otcovského i mateřského semene nemyslitelné. Tato součinnost byla zřejmě myšlena jako materiální interakce, jež sloužila předání idejí (respektive *species*). V tomto ohledu se odpoutal od aristotelské i harveyovské tradice. Ve své poslední filozofické práci polemizuje s Harveyem, jenž popíral vstup samčího semene do uteru a jeho podíl na tvorbě látky, z níž se skládá zárodek.¹¹⁾

Nyní se dostáváme k okruhu problémů, které vzhledem k fyzikalismu přírodovědy 17. – 20. století vzbuzovaly u Markova díla největší pozornost: k otázce formování plodu prostřednictvím záření. Zde je Markovo pojetí bezpochyby v souladu s jeho fyzikálními pracemi, jimiž se zařadil jako výrazná osobnost do kontextu tzv. pražské školy radiální optiky.¹²⁾ Fyzikální zákonitosti lomu a odrazu světla byly Markem vzaty jako základ pro vysvětlení procesu embryogeneze, včetně vzniku vývojových poruch (zrůd), tedy slouží tu jednodušší a přehledné pochody jako model pro pochody komplikovanější a ne tak průhledné. V tom můžeme spatřovat přístup paralelní s redukcionismem mechanistické přírodovědy, aniž by ovšem Marek přistupoval na základní východisko tohoto nového směru. Je možné se domnívat, že Marek v chování světelných paprsků našel vhodnou pomůcku, jak vysvětlit jinak temný, složitý a těžko pochopitelný děj. Volba světelných paprsků jako modelu pro působení utvářecí síly ještě nemusí znamenat závislost na světelné mystice.¹³⁾

Radiační hypotéze působení utvářecí síly při vzniku zárodku nelze porozumět bez analogie s formováním obrazu věcí při zrakovém vnímání a jeho ukládáním do paměti a opětovným vybavováním, jež byla obšírněji rozvinuta ve spisu *Liturgia mentis* (1678) a potvrzena v *PANEN PANTÓN seu Philosophia vetus restituta* (1662). Základním modelovým procesem tu je promítání celkového obrazu předmětu (*imago*) prostřednictvím smyslových drah do *sensorium commune* v mozkových komorách.¹⁴⁾ Je možné oprávně-

ně předpokládat, že pochody známé z fyziologické optiky byly východiskem pro analogické pojetí formování plodu, byť Marek oba procesy, které paralelizoval, zdaleka nezotožňoval.¹⁵⁾ S tím souvisí i tvorba paměťových stop v mozku, jež ovšem nejsou zcela jednoznačně lokalizovány, ale konfúzně ukládány v okolí čtvrté mozkové komory. Analogie s Markovým líčením poměrů semene jsou tu velmi nápadné a vlastně zdůrazňované všemi badateli, kteří se Markovým dílem zabývali. Markova radiální optika se ovšem neomezuje jen na model přímočarého šíření světelných paprsků a jejich lomu či odrazu, ale sahá také k modelu kruhových vln – podle „kol“ na vodní hladině po vhození kamene Marek vysvětlil produkci *specieis* v oku a jejich ukládání coby paměťových stop.¹⁶⁾ Zdůrazňováním kruhu se Marek zde zřetelně zařazuje do aristotelského kontextu, v němž koncipoval W. Harvey své vrcholné fyziologické dílo o oběhu krve; tento přístup, zřejmě sdílený J. Markem, vysvětluje zřetelně z disertace J. Forbergera *De pulsus et eius usu* (1642).¹⁷⁾

V Markově díle a jeho biologických teoriích nejde však jen o pouhou analogii dějů smyslového vnímání a pochodů myslí s pochody v semeni a při embryogenezi. Samotná mysl a její představivost (*imaginatio*) hrají důležitou roli při formování plodu. V něm se uplatňují *species* stejným způsobem jako v mozku: platí zde radiální optika. Zde ovšem nejde o přímý vliv vyzařovní z oblastí mozku, ale o analogický postup paprsků vycházejících ze semene. Na pomoc tu přichází proporční geometrie, jež znázorňuje vztah dění při formování plodu k proporcím těla rodičky. Tímto způsobem mohl také Marek vysvětlit vznik zrůdných jevů a poruch plodu na základě odchýlení paprsků, ať již v důsledku hmotných zábran nebo představ matky. Průběh těchto formotvorných procesů autor pečně znázornil na známých dvou schématech.¹⁸⁾ Rovněž tuto geometrii můžeme chápat jako jistou anticipaci prostředků, užívaných **novou vědou**, ovšem jen prostředků, neboť konceptuálně jsou tyto prostředky ještě ve větší míře než při přejímání Harveyova objevu krevního oběhu zasazeny do zcela jiných souvislostí, než které platily pro mechanistickou přírodovědu oné doby. To konečně platí o analogiích, které se některým pozdějším posuzovatelům zdály být směšnými v materialistickém smyslu, zejména Markova analogizace mozku a oka¹⁹⁾ a jeden z předpokladů Markova pojetí embryogeneze, totiž pojetí mozku jako subjektu a materiálního sídla idejí seminálních a imaginativních.²⁰⁾ Zde lze hledat dokonce i náznaky tušení jakéhosi materiálního předávání tělesných i duševních schopností cestou dědičnosti:²¹⁾ „Primordia cerebri in semine ex una atomo esse posse: et licet totum chaos mentale in ea contineatur.“

Názory na oběh krevní, které zastával zřejmě Marek, lze dobře vyčíst z disertace Forbergerovy. *Circulatio* krve v těle je srovnávána s nebeskými pohyby, srdce jako centrum

¹⁰⁾ Baumann, *Filosofické názory*, s. 63 n.; Servít, Jan Marek Marci, s. 151 n.

¹¹⁾ *Philosophia vetus*, s. 345 n. Příčiny výslovného Markova odvratu od Harveyovy ideje o oplození, plození a embryogenezi osvětlil zevrubně Servít, s. 169 n. v návaznosti na Pagelovu monografii. Harvey převzal mnohé z Markovy *Idearum operatricium idea*, aniž by se namáhal ocenit přebírané myšlenky nebo uvést jejich autora.

¹²⁾ Marek, J.: The „Prague School“ of Optics of Radiation, *Atti della Fondazione Giorgio Ronchi* 46, 1991, s. 337–339 (s odkazy na další autorovy práce o Markově přínosu k pražské škole).

¹³⁾ V tomto kontextu zřejmě Servít (s. 156) oprávněně polemizuje s W. Pagelem (a patrně také s B. Baumannem) a uzavírá, že „se při vzniku radiální hypotézy Jana Marka Marci uplatňovaly daleko více jeho experimentální zkušenosti a teoretické představy z oblastí fyzikální optiky“ než světelná mystika. Na druhé straně je ale třeba vzít v úvahu, že *Idearum operatricium idea* je vlastně prvním Markovým spisem, jemuž nepředchází žádný specifický fyzikální traktát, a že tedy jeho fyzikální teorie zde uložené pravděpodobně byly závislé na některé obecnější spekulaci. Světelná mystika, která ovlivnila i J. A. Komenského, se tu nabízí v první řadě, nicméně mohly přistoupit i jiné inspirační zdroje.

¹⁴⁾ Viz názorné schema, jež podává Servít, Jan Marek Marci, s. 233.

¹⁵⁾ Na to právem upozorňuje Servít, Jan Marek Marci, s. 156, s odkazem k Markově s. Q2 R v *Idearum operatricium idea* (plastická síla nemá co činit se světlem).

¹⁶⁾ *Liturgia mentis*, index, s. 90 a 92.

¹⁷⁾ Do aristotelského kontextu a barokní mentality přesvědčivě zařadil Harveye W. Pagel ve výše citovaných dílech a týž: The Position of Harvey and Van Helmont in the History of European Thought, *Journal of the History of Medicine* 13, 1958, s. 186–199. Domácí kontext přijetí objevu oběhu krevního u nás objasnil věcně (ač ne v ideových souvislostech) Kruta, V.: William Harvey (1578–1657). Význam jeho objevu krevní cirkulace a jeho ohlas u nás, *Čs. fyziologie* 6, 1957, s. 554–561.

¹⁸⁾ Přetiskl je také Baumann, *Filosofické názory*, s. 58 n. (výklad k nim).

¹⁹⁾ *Philosophia vetus*, s. 300. Blány mozkové tu odpovídají sítnici, což umožňuje promítání a vnímání obrazů v komorách mozku.

²⁰⁾ *Ibid.*, s. 269.

²¹⁾ *Ibid.*, s. 300.

těla se Sluncem. Toto analogizování, které tvoří teoretický základ Forbergerova (a Markova) pojetí krevního oběhu, je patřičně exponováno již úvodním věnováním práce hraběti Bernardu Ignáci z Martinic, lichotícím šlechtickému příznivci srovnáváním se Sluncem a vnitřním tělesným teplem. Srovnání makro- a mikrokosmu v analogii mezi Sluncem a srdcem je tu však nejlépe vyjádřeno v XXI. tezi:²²⁾ „Quia vero Sol microcosmi, ut pote eidem loco affixus, nequit eo modo, quo Sol macrocosmi, suas vitales flammam beneficio revolutionibus dispensare, sapientissima natura hunc defectum perpetua sanguinis circumpuratione per omnes microcosmi regiones, mediante cordis & arteriarum motu compensavit: non aliter si terra Sole stante circumlaberetur...“ Tím se dostáváme již do kontextu problematiky geo- a heliocentrismu, pro niž, jak je více než zřejmé, nebyly analogie s lidským tělem zcela bez významu. To je však již jiná otázka, vymykající se biologickým náhledům Markovým.

Markovy biologické teorie se staly na dlouhou dobu duchovním vlastnictvím pražské lékařské fakulty, jak ukazují některé disertace, rozvíjející jednotlivé stránky Markova učení. K nim patří – vedle již zmíněné Forbergerovy disertace – především pojednání *De semine* (1652) od J. D. Kragetia, věnované Kryštofu Ferdinandu z Lobkovic. Z něho lze lépe pochopit některé stránky Markova pojetí semene. Kragetius se tu věnoval zejména otázce hmoty semene. Ta nevzniká bezprostředně z krve, ale je opatřena celkem organismu („a toto suppedisetur“²³⁾), až později krev prostřednictvím vrozeného tepla dostane vlastní formy a tu pak předá semenu. Tak je forma semene i *vis plastica* založena ve vrozeném teplu a od něho neoddělitelná. Vidíme tu spojnici až k Harveyovým známým názorům na eminentní význam krve pro vitální procesy. Totéž nalezneme ovšem také u Marka a jeho žáků. Zde zaslouží pozornost Markův výměr vitální akce:²⁴⁾ „Actio vitalis a quo unio animae pendet, est conversio humiditatis primigenii in ignem vitale“. Z tohoto ohně života se pak odvíjejí ideje determinující životní pochody. Zde se nám kruh vůdčích biologických idejí J. Marka Marci jakoby uzavírá: vrozené teplo, krev, nositelka „ohně života“, předávající formy (jinak uložené v mozku) semenu. Kragetiova definice semena odpovídá plně Markovu pojetí: „Semen est substantia inorganica & simpla, in qua actus substantiae & confusa idea corporis organici formaliter inest“.²⁵⁾ Je pochopitelné, že v takovém teoretickém rámci neměly místo Aristotelovy představy o semeni vznikajícím z části potravy. U Kragetia přistupuje ještě zajímavý návrh vysvětlit oplození, a tedy spojení semene rodičů, poukazem na magnetickou přitažlivost. To dobře souhlasí s markovským pojetím semene jako anorganické látky a s metodickým vzorem dodaným radiační optikou. Odraz Markových idejí o semeni můžeme ještě shledat například v práci B. O'Conora *Dissertationes medicae, physiologicae* (1678), v níž se objevuje kvestie, zda ženské semeno je „efficienter prolificum“, s kladnou odpovědí.²⁶⁾ O půlstoletí později však pro E. J. O'Neill v jeho disertaci *De camphora* (1737) zůstává otázka, zda samčí semeno působí virtuálně anebo nao-

pak jako příčina zároveň materiální i působící, tedy v Markově smyslu, otevřeným problémem.

Je pochopitelné, že později Markův vliv na pražské lékařské fakultě ubýval, a to i přes rozšířené představy o její strnulosti a zaostalosti. Pro určité lékařské kruhy zůstával Marek inspiračním zdrojem, jiné ho zase obcházely, i když je dobře možné, že i tu právě negace anebo nechuť se k němu přihlásit byly naopak výrazem sugestivního pouta. I v Praze, přes různá tvrzení o její izolovanosti a zaostalosti, vyvstávaly módní autority a vyskytl se i Matoušův efekt: tak W. B. J. Petrzilka ve své práci *Theses medicae ex libro primo institutionum* (1794) se při výkladu embryogeneze zcela zaštiťuje autoritou Harveye, i když pravděpodobně mnohé čerpal právě od Marka (ať již přímo, nebo nepřímo via Harvey). Podobně F. J. Bachmann v *Theses medicae de Cachexia* (1715) při zodpovídání kvestie, zda krev je „pars princeps“ těla, se v kladné odpovědi odvolává jen na Harveye.

Zřejmě věrněji stáli při Markově učení příslušníci lékařské rodiny Dobřenských, kteří je ovšem již – na rozdíl od staršího profesora pražské lékařské fakulty a Markova žáka Jana Jakuba Václava – pojímali v těsné souvislosti s alchymii a jejími tezemi je také kontaminovali. Krok vstříc učinil sám Marek ve své disertaci o krvavém dešti *De causis naturalibus pluviae purpureae Bruxellensis* (1647). Zde se zřetelně projevuje spojení nám již známých představ o podstatě semene s alchymistickým učením o tinkturách a s dědictvím Paracelsa: „Semen ergo coeleste ipsum sibi uterum fabricat, in quo pluviae, venti atq.; fulmina concipiuntur, atq., inde accensa effulminant. Ita ergo pluvia colorem concipit rubicundum ab igne sulphureo, queadmodum eadem accessit a Mercurio“.²⁷⁾

Zvlášť nápadně jsou markovské ideje obsaženy v pojednání mladšího Dobřenského, Františka Oktavia, podaného za rektorátu J. J. V. Dobřenského a pod předsednictvím J. F. Löwa z Erlsfeldu roku 1686. Pokud jsem četl pozorně, autor *Metamorphoseos microcosmicarum tinctura in via humida alba & rubra... seu Theses medicae de transmutatione in chylicatione & sanguinificatione* sice Marka nikde jmenovitě neuvádí, ale převzaté myšlenky jednoznačně k Markovi jako zdroji inspirace ukazují. Východiskem pro jeho sepětí chemických (tedy v této době převážně alchymistických) koncepcí s Markovými je opětovně teorie semene, do něhož jsou vtíženy tvůrčí ideje. Dobřenský „překládá“ markovské operace seminálních idejí, jež původně byly charakterizovány na základě modelu světelného záření, do chemického jazyku fermentace a působení tinktur. Dostáváme se tu do napětí mezi dvěma hlavními výklady základních fyziologických funkcí – iatrofyzikálního a iatrochemického, které pak v 17. století v podobě sporu trituracionistů a fermentacionistů vyústilo opět v zřetelnou převahu druhého směru. Na přelomu 17. a 18. století se však kyvadlo vychylovalo spíše opačným směrem. Spojení klasického termínu předlavoisierovské chemie *fermentatio* se světem Markových idejí si můžeme přiblížit na příkladu Dobřenského definice fermentace:²⁸⁾ „Fermentatio est actio seu operatio cuius ope anima seu forma in semine primum delitescens, post in ipso corpore se movet, evolvit, explicat, ad imaginem sibi a Deo inditam & etiam quocunque vitio

²²⁾ *Disputatio medica*, fol. 4a. K tomu srovnej Janko, J.: Die philosophisch-methodologischen Grundlagen der Prager medizinischen Dissertationen im 17. und 18. Jahrhundert, v tisku. Zde je také připomenuta disertace L. F. Meisnera *De microcosmi anomalo & fatali cordis germine polygo* (1694) s obdobnými analogiemi mezi srdcem a Sluncem.

²³⁾ *De semine*, Thes. VI, fol. 3b.

²⁴⁾ *Philosophia vetus*, s. 388.

²⁵⁾ *De semine*, Thes. IX, fol. 4a.

²⁶⁾ *Dissertationes medicae, physiologicae*, fol. 8a.

²⁷⁾ *De causis naturalibus pluviae*, s. 20. V přepracované verzi byla tato epištola (věnovaná Janu Caramuelovi Lobkovicovi) otiskána i ve *Philosophia vetus*, s. 159 n.

²⁸⁾ *Metamorphoseos microcosmicarum*, thes. XIX.

implantatam, a principi usque ad finem suae Scenae, mediante convenienti Nutrimento. Vi fermentali, loco & blando Calore.“

V semeni je také umístěn princip obou tinktur, zbělující a červenící (*albificatio, rubificatio*), jež umožňují změnu látek, kterou pak reálně provádějí fermenty. Tím se dostáváme opět k problematice transmutací, které chěl Marek osvětlit v nerealizovaném druhém díle své *Idearum operatricium idea*.²⁹⁾

Jinou markovskou tradicí pěstovanou na pražské lékařské fakultě byla problematika smyslového vnímání a imaginace. Sem patří i disertace A. F. Eringa *De viribus imaginationis* z roku 1724. Zde se již silněji projevuje vliv Stahlova animismu, nicméně v některých bodech autor navázal i na J. Marka, kterého dokonce výslovně cituje ve své diskusí o vlivu představitosti matky a otce na vyvíjející se zárodek.³⁰⁾ Ering posléze vliv imaginace oproti Markově představě zřejmě omezuje a zdůrazňuje, že foetus žije vlastním životem, a odvolává se také na zkušenost, že imaginace (spojená s přáním) rodičů není s to určit pohlaví dítěte.

Pozoruhodnou transformaci Markových názorů směrem k nové mechanistické doktríně ukazuje disertace J. F. Corvina *De organo sensu atque objecto olfactus* (1749), obhájená za předsednictví disertantova učitele a známého průkopníka mechanicismu J. A. Scrinchiho. Autor důsledně vykládá stará pojetí forem (*species* atp.) v termínech konfigurace a pohybu molekul. Teorie zrakového vnímání, jež slouží jako model i pro vysvětlení čichového smyslu, je hodně závislá na Markově koncepci vnímání prostřednictvím *sensorium commune* a ukládání paměťových stop do mozku. Přítomnost nebo nepřítomnost vůně závisí na *impressio* objektu v orgánu. K těmto svým výkladům, opřeným v mnohém o nové poznatky medicíny a soudobé teorie, připojil Corvinus též „překlad“ Markových idejí operatrices v tomto novém duchu.³¹⁾ Nové vlivy v této tradiční problematice vykazuje ve stejném roce podaná disertace W. A. M. Forssta *De sensibus internis*, která reviduje tradiční markovskou tematiku. Podrobně pojednává o třech vnitřních smyslech – všeobecném, představivosti a paměti. Jejich sídlem je mozek, a sice *corpora callosa*. V tom vidíme již anatomický rozdíl oproti pojetí Markovu. V jeho duchu sice autor hovoří o pohybu idejí a jejich impressi ve zmíněné části mozku, ale na Marka se již neodvolává.

Vidíme tedy, že markovská tradice, byť v dalším vývoji již často značně modifikovaná a „přeložená“ do jiného konceptuálního kontextu, se jako živá pro výzkum a výuku na pražské lékařské fakultě udržela více než půlstoletí po Markově smrti. Její vliv byl dosti silný a bylo zřejmé, že mnozí z těch, kteří jeho ideje zcela nesdíleli, cítili se zavázáni Markovo dílo připomenout. K těm patří i J. Smith, tvůrce zajímavé, v podstatě eklekticky sestavené přírodovědecké a filosofické propedeutiky pro studující medicíny z roku 1740. Ačkoliv ve své disertaci *Nox microcosmi delineata sive Soporologia* (1719) se tematicky blíží Markem zkoumané problematice, zjevně na ni nenavazuje a o Markovi se nezmiňuje (byť tu byla řada příležitostí, například při řešení otázky, zda je zárodek

²⁹⁾ Zde opětovně upozorňuji na obtížnost jednoznačného rozhodování mezi preformismem a epigenézou k charakterizování díla J. Marka a jeho žáků: v citovaném výměru fermentace převládá preformistický koncept (evoluce seminálních idejí), kdežto souvislosti působení tinktur a transmutace prozrazují zřetelně epigenetický nádech. K charakteristice staršího Dobřenského a jeho vztahům k Markovi blíže Vinař, Jan Marcus Marci, s. 41 nn.

³⁰⁾ *De viribus imaginationis*, s. 29 n.

³¹⁾ *De organo sensu*, s. 56 n.

ovlivňován sny), v učebnici *Praelectiones phisico-medico-institutisticae* poměrně obsírně vykládá Markovo učení. Všimá si jeho fyziky (cituje spis *Otho-Sophia*) a pak, což je již biologické problematice bližší, vykládá o Markových názorech v kapitole o světové duši, v níž ho řadí spolu s Platonem a Fluddem k tzv. psychokosmikům,³²⁾ dále v kapitole o idejích, kde opět rozlišuje pojetí psychokosmiků, mezi nimiž tu vedle Marka je hojně citován Hirnhaim, a pojetí mechaniků a chemiků (Duhamel, Stahl aj.).³³⁾ Je třeba jen dodat, že Smithovy náhledy byly velmi konzervativní (a zřejmě skutečně obskurantní).

Polovina 18. století a s ní přijatá nová mechanistická doktrína se projevily zapomenutím Markova díla jako živého inspiračního pramene pro výuku a hlavně pro výzkum. Tehdejší pražské učebnice filozofie, Bollova i Sagnerova (1756), se již k Markovi nehlasí. Je možné, že v obsáhlém textu těchto knížek bychom mohli nalézt určité odrazy Markových idejí; v každém případě však kontext je již jiný. I když oba filozofové byli v mnoha ohledech tradicionalisty a nesdíleli radikální mechanicismus, filozofické souvislosti Markových myšlenek se jim asi zdály příliš zastaralé, aby jim věnovali větší pozornost. A oba nebyli zase takovými znalci medicíny nebo věd o životě, aby mohli docenit Markův přínos biologické teorii.³⁴⁾

Od té doby se Markovo jméno odstěhovalo do historických přehledů „staré vědy“ a přestalo vzrušovat recentní biologický a lékařský výzkum. Ale to bylo do určité míry jen zdánlivé vyústění dlouhé historie. Biologické teorie, které Marek rozvíjel, byly originálními příspěvky k pokračování v tom, co je dnes teoretiky a historiky vědy označováno jako tematické počátky vědy anebo vědecké tradice. Purkyňovy úvahy o entelechii ovládající vývoj potomků tak, aby z minimálního množství hmoty obsažené v „plodivých látkách“ rodičů se mohl vyvinout v podstatě s rodiči shodný potomek, dědicí druhové znaky rodičů (a jež svým způsobem mlčenlivě převzal zakladatel genetiky G. Mendel), patří do markovské tradice, byť nelze prokázat, že by Purkyně na již hodně zapomenutý odkaz vědomě navazoval. Jinou markovskou tradici, obecnou ve druhé polovině minulého století, představuje Semonův mnemismus, bezprostředně navazující na koncepci tehdejšího pražského profesora fyziologie E. Heringa, ale jeho paměťové vtisky (*engrammy*) jsou také do značné míry odlišnou Markových vestigií a impressi. Temata moderní embryologie, upomínající na Markovy koncepce embryogeneze, připomněl ve své knize Z. Servít. K tomu bych ještě doplnil poukaz na tzv. mitogenetické záření, jež objevil A. Gurvič a jež se stalo dlouho velmi diskutovaným problémem v cytologii. I když celá řada badatelů zaujala vůči tomuto „objevu“ velmi rezervované stanovisko, lze konstatovat, že zde vlastně došlo k jakémusi opakování Markovy snahy vysvětlit embryogenezi pomocí radiační optiky: Gurvič vysvětloval růst rostlinných i živočišných tkání indukci zvláštním zářením, vycházejícím z dělicích se buněk, jež vzbuzovalo cosi jako řetězovou reakci mezi buňkami v blízkých tkáních.³⁵⁾

³²⁾ *Praelectiones*, s. 291.

³³⁾ *Ibid.*, s. 342 nn.

³⁴⁾ Boll, A.: *Institutiones philosophicae*, Pragae 1756; Sagner, C.: *Institutiones philosophicae*, Pragae 1756. Základní údaje o jejich díle s odkazy na další literaturu podávají Čornejová, I. – Fechtnerová, A.: *Životopisný slovník pražské university. Filosofická a teologická fakulta 1654–1773*, Praha 1986, s. 33 a 380.

³⁵⁾ Belousov, L. V. et al.: Aleksandr Gavrilovič Gurvič, Moskva 1979, s. 139 nn. Gurvič byl také jedním z průkopníků teorii o morfogenetických polích, k tomu viz Neubaer, Z.: *Pojem morfogenetického pole*, in: *Geometrie živého*, Praha 1980, s. 191–234.

Závěrem lze říci, že Markovy biologické teorie nebyly pouhým spekulativním řešením závažných a ještě od starověkých myslitelů tradovaných problémů života. Marek jako lékař a zároveň filozof si byl vědom obtížného vysvětlování nejrůznějších konkrétních biologických otázek a snažil se o vtažení jak současných, tak klasických konceptů do možných řešení. Snad tu zkušenost příliš ustupovala apriorním myšlenkovým konstrukcím, ale v tom se Marek nikterak nevymykal mentalitě své doby. Marek se pokoušel vysvětlit právě nejobtížnější problémy a stojí za zaznamenání, že i cesta k řešení problému dědičnosti, která vedla k úspěchu a po níž vykročili Purkyně a Mendel, měla v mnohém společné znaky s přístupem Markovým. To svědčí o tom, že Markovy biologické teorie byly schopné „přeložení“ do jiných vědecko-filozofických rámců a pohybovaly se v živém poli stále aktuálních a těžko řešitelných problémů.

JAN JANKO

Biologische Theorien von Johannes Marcus Marci (Jan Marek Marci) und ihre Tradition an Prager medizinischen Fakultät

ZUSAMMENFASSUNG

Der Beitrag stellt sich im ganzen limitierte Ziele: auf die typischen Zeichen Marek's Auffassung der Lebensprozesse zu verweisen, auf Marek's eigenartige biologische Theorien aufmerksam zu machen und diese vor allem in den Kontext der Entwicklung der Wissenschaft bei uns einzureihen. Mit Rücksicht darauf, dass vor allem die zwei ersterwähnten Aspekte schon von B. Baumann und Z. Servít verfolgt wurden, kann man nicht Wiederholung und Übernahme der schon publizierten Ergebnisse vermeiden.

Die Basis Marek's biologischen Vermächtnisses ist ohne Zweifel sein frühes Werk *Idearum operatricium* idea vom Jahre 1635. Im Prinzip legte der Autor bestimmte komplexe Embryologie, im breiten Sinn des Wortes, vor, die natürlich nicht nur die Entwicklung der Organismen aus schon bekannten Keimen und Samen, sondern auch die Formierung der Organismen überhaupt aufklären soll. Marek's biologische Theorien waren nicht nur eine spekulative Lösung der wichtigen und sogar von den Gelehrten des Altertums überlieferten Lebensprobleme. Marek als Arzt und gleichzeitig als Philosoph war sich der schwierigen Aufklärung der verschiedensten konkreten biologischen Fragen bewusst und war bestrebt in die mögliche Lösung sowohl die derzeitigen als auch die klassischen Konzepte einzuziehen. Es ist möglich, dass hier die Erfahrung zu viel vor den apriori Gedankenkonstruktionen zurückgegangen war, aber in dieser Hinsicht entzog er sich nicht der Mentalität seiner Zeit.

Marek versuchte eben die schwierigsten Probleme aufzuklären und deshalb ist es der Erwähnung wert, dass auch der Weg zur Lösung des Erblichkeitproblems, der zum Erfolg führte und den Purkyně und Mendel benützten, viele gemeinsame Zeichen mit dem Marek's Herantreten hatte. Das zeugt davon, dass Marek's biologische Theorien der „Übertragung“ in andere wissenschaftlich-philosophischen Rahmen fähig waren. Sie tauchten im lebendigen Gebiet der immer aktuellen Probleme auf, die schwer zu lösen sind.

POSTAVENÍ LÉKAŘŮ VE SPOLEČNOSTI PRO PODPORU NĚMECKÉ VĚDY, UMĚNÍ A LITERATURY V ČECHÁCH 1891–1945

ALENA MÍŠKOVÁ

Lékaři ve vedení Společnosti

Společnost pro podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách, od roku 1924 *Německá společnost pro podporu věd a umění Československé republiky* a od roku 1941 *Německá akademie věd v Praze* (dále Společnost) vznikla jako paralelní instituce k *České akademii věd, umění a literatury císaře Františka Josefa* roku 1891. Byla ustavena v době, kdy česko-německé národnostní spory vyústily ve vznik téměř absolutního paralelismu ve školství, vědě a kultuře, kdy se „*Praha stala unikátem, městem se dvěma universitami, dvěma technikami a dvěma operami, které mohly například uvádět současně dvě představení Lohengrina...*“¹⁾. Na německé straně patřila mezi aktivní aktéry národnostních střetů i řada osobností, jež nově vzniklá Společnost sdružovala. Podle prvních stanov²⁾ bylo úkolem této instituce a) podporovat českoněmecké (deutschböhmisches) nebo v Čechách žijící německé badatele, umělce či spisovatele a jejich projekty, b) udělovat ceny za vynikající díla těchto osobností, c) přispívat ke zpřístupnění těchto děl, d) udělovat studijní stipendia pro české Němce (an Deutschböhmen) nebo Němce žijící v Čechách. Kromě toho vydávala Společnost ročenku, kde publikovala přehled práce českoněmeckých (deutschböhmisches) nebo v Čechách žijících německých badatelů, umělců nebo spisovatelů. Stanovy určily i strukturu členství – 40 řádných členů žijících v Praze či jejím okolí a neomezený počet dopisujících členů, osobností, které přispěly k podpoře německé vědy, umění a literatury v Čechách. Volby se konaly u obou kategorií na návrh odborů na valných shromážděních společností (§ 4). Vnitřně se členila na odbory pro vědu, umění a literaturu, přičemž každý řádný člen příslušel do jednoho odboru a každý odbor měl minimálně pět členů. Právního postavení akademie, jež dostala ČAVU do vínku hned při zahájení své činnosti, dosáhla německá společnost za neblahých okolností až roku 1941. Ačkoli do té doby byla de jure jen spolkem, de facto měla s ČAVU postavení srovnatelné. Stejně jako ona dostávala pravidelné státní i zemské dotace v odpovídající výši, její činnost i struktura odpovídaly řádné akademii.³⁾

¹⁾ Klar, A.: *Das deutsche Prag*, in: *Deutsche Arbeit in Böhmen*, Berlin 1900, s. 459.

²⁾ První stanovy byly schváleny pražským místodržitelstvím 4. března 1891 a podepsány 40 reprezentanty německého kulturního života v Čechách. Originál uložen v Archivu Akademie věd ČR (dále jen AV ČR), NA/Registratura, i.č. 1, k.1.

³⁾ K dějinám Společnosti blíže Mandlerová, J.: *K založení Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen v r. 1891*, *Dějiny věd a techniky* 15, 1982, s. 13–27; Mandlerová,

Mezi jejími členy najdeme valnou většinu významných představitelů německé kulturní elity v českých zemích konce 19. a první poloviny 20. století.

V dějinách Společnosti sehrály důležitou roli osobnosti z řad lékařů. Profesor patologie Philipp Knoll byl její „geistiger Leiter“ a vlastní zakladatel, profesor anatomie Otto Grosser ji dovedl k transformaci v Akademii věd i k neslavnému konci.

Mezi zakládajícími členy najdeme i další lékaře. Vedle již zmíněného profesora obecné a experimentální patologie Philippa Knolla⁴⁾, který v době ustavení Společnosti zastával úřad rektora německé univerzity, i fyziologa Ewalda Heringa⁵⁾, patologa Hanse Chiariho⁶⁾, profesora farmakologie Franze Hofmeistera⁷⁾, profesora deskriptivní anatomie Karla Rabla⁸⁾ a konečně profesora očního lékařství Adolfa Schenkla⁹⁾.

Philipp Knoll byl významný politik, od roku 1883 poslanec českého zemského sněmu a člen německého klubu. V roce 1892 se stal předsedou Společnosti, přičemž se mu kromě jiného podařilo vytvořit ekonomické zázemí její činnosti. O tom, že jeho odchod na vídeňskou univerzitu roku 1898 byl téměř smuteční slavností, svědčí i zmínka ve výroční zprávě za rok 1898: „*In der Vollversammlung vom 7. November 1898 nahm die Gesellschaft herzlichen Abschied von ihrem scheidenden Obmann, indem sie ihn mit Akklamation zum korrespondierenden Mitglied ernannte und die Ausfertigung eines künstlerisch ausgestatteten Diploms, sowie die Herrstellung seines Porträts für die Galerie des Hauses beschloß*“. Knoll ve Vídni po dvou letech zemřel a Společnost uspořádala skutečné smuteční shromáždění 9. března 1900. Vedle mnoha oslavných projevů, jež zde zazněly, byla Knollova památka uctěna založením „ceny prof. Philippa Knolla“ v hodnotě 2000 korun, která byla udělována každé tři roky (poprvé 1903) pro nejlepší práci mladého česko-německého nebo německého badatele, působícího v Čechách v oblasti teoretické medicíny. Svojí aktivitou se Philipp Knoll zapsal nejen do dějin Společnosti, ale do dějin organizace německé vědy v Čechách vůbec. Smysl Knollova duchovního odkazu

vyjádřila již výše citovaná výroční zpráva: „*Als sein dauerndes Vermächtnis werden wir den Gedanken bewahren, den er aus dem nationalen Kampfe unserer Tage schöpfte und der ihn bei der Gründung der Gesellschaft leitete, daß in die erste Reihe der Aufgaben, die die Deutschen des Landes zu erfüllen haben, das Streben nach Vertiefung ihrer geistigen Kultur zu stellen sei*.“ Jeho kulturně-politické přednášky a články, věnované především stavu německé vědecké základny v Čechách, vydala Společnost roku 1900.¹⁰⁾

Dalšího ze zakládajících členů Společnosti **Ewalda Heringa** charakterizoval Philipp Knoll jako osobnost, která „...*an die Prager medizinische Fakultät berufen wurde, an der er geradezu reformatorische wirkte, zugleich aber, weitsehend, seinen Einfluß im Unterrichtsministerium in Wien auch zu Gunsten der Förderung der deutschen Wissenschaft an den anderen Fakultäten und der Sicherung des nach und nach immer mehr untergrabenen deutschen Charakters der Prager Universität aufbot*.“¹¹⁾ Ačkoli Heringovi patřily zásluhy především na lékařské fakultě německé univerzity a řady řádných členů Společnosti opustil již roku 1895 v souvislosti se svým odchodem na lipskou univerzitu, pokládala Společnost jeho význam za srovnatelný s Machovým: „*Hering und Mach haben, indem sie mit dem geistigen Schwergewicht ihrer Persönlichkeiten für die Begründung unserer Gesellschaft eintraten, weiteren Kreisen Vertrauen zu deren Zukunft eingeflößt und die Entstehung derselben hiedurch wesentlich erleichtert. So wie in den Annalen der Universität werden Hering und Mach darum auch in den Annalen unserer Gesellschaft mit goldenen Lettern eingetragen sein*...“¹²⁾

Dalším významným zástupcem medicíny ve Společnosti v jejích počátcích byl Vídeňan **Hans Chiari**, který nastoupil na katedře patologické anatomie pražské univerzity roku 1883 a Prahu opustil opět roku 1906, kdy byl povolán na univerzitu do Štrasburku. Odchod z Prahy znamenal ovšem i v jeho případě vyřazení z řad řádných členů a o rok později volbu za dopisujícího člena Společnosti. V době svého téměř čtvrtstoleť trvajícího pražského působení stál nejen u zrodu Společnosti, ale spojoval ji personální unií se Spolkem německých lékařů v Praze i s Ústředním spolkem německých lékařů v Čechách. Kromě toho byl Chiari i předsedou německé patologické společnosti. **Franz Hofmeister**, profesor farmakologie německé univerzity byl roku 1896 povolán na univerzitu ve Štrasburku a díky tomu vzápětí zvolen mezi dopisující členy. Dvorní rada **Karl Rabl** se do dějin pražské vědecké obce zapsal především svým „slavným výrokem“ z doby boje o studentské barvy: „*Farbe tragen heißt Farbe bekennen*“. Jeho oblíbenost u německého radikálního studentstva nepochybně předčila sympatie, které si získal ve Společnosti, a tak rozloučení s „milovaným rektorem“ roku 1904, kdy odcházel na lipskou univerzitu, pořádal studentský spolek Germania.¹³⁾ Společnost byla v hodnocení Rablových zásluh zřetelně chladnější, než ve výše zmíněných případech. Pouze „*in dankbarer Anerkennung seiner der Gesellschaft gewidmeten Mitarbeit*...“¹⁴⁾ zvolila Rabla dopisujícím členem oddělení pro vědu.

Výjimku mezi jmenovanými prvními členy tvoří **Adolf Schenk**, který byl na rozdíl od ostatních v době vstupu do Společnosti „pouze“ mimořádným profesorem. Nestal

J.: K změně v charakteru Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen v letech 1900–1910, Sborník historický 33, 1986, s. 89–134; Kaulfersch, M.: Entwurf zu einer Geschichte der Deutschen Gesellschaft der Wissenschaften und Künste in Prag mit Verzeichnis der Veröffentlichungen, 1891–1945 (rukopis), Mnichov 1952, v archivním fondu Sudetoněmecké historické komise Collegia Carolina v Mnichově; Hemmerle, J.: Die Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen. In: Neumüller, M. (Hg.): Vereinswesen und Geschichtspflege in den böhmischen Ländern, Bad Wiessee Tagungen des Collegium Carolinum 1983 und 1984, München 1986, s. 231–247; Nemüller, M.: Přehled dějin Společnosti pro podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách, resp. Německé akademie věd v Praze od jejího založení do roku 1945, in: Mišková, A. – Nemüller, M. (Hgg.): Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen 1891–1945, Materialien zu ihrer Geschichte und Inventar des Archivbestandes, Studia historiae Academiae scientiarum bohemoslovacae, Seria B/7, Praha 1994, s. 19–33.

⁴⁾ Philipp Knoll Prof.Dr., (1841 Karlovy Vary – 1900 Vídeň) patolog, dvor. rada, prof. univ. Vídeň, řádným členem odd. pro vědu zvolen 18. 4. 1891, rovněž členem odd. pro umění. Korespondenčním členem Společnosti zvolen 7. 11. 1898, v souvislosti se svým odchodem do Vídně. A AV ČR, NÁ, os. spis, k. 24.

⁵⁾ Ewald Hering (1834 Alt-Gersdorf v Sasku – 1918 Lipsko) profesor fyziologie německé univerzity, řádným členem odd. pro vědu od 18. 4. 1891, korespondenčním členem zvolen akclamací 12. 11. 1895. Korespondenčním členem Akademie věd ve Vídni od roku 1868, řádným 1869, zahraničním 1895 a čestným 1896.

⁶⁾ Hans Chiari (1851 Vídeň – 1916 Štrasburk), prof. patologické anatomie, řádným členem odd. pro vědu od 18. 4. 1891, dopisujícím od 29. 1. 1907.

⁷⁾ Franz Hofmeister (1850 Praha – 1922 Würzburg), prof. farmakologie, řádným členem odd. pro vědu od 18. 4. 1891, dopisujícím od roku 1896.

⁸⁾ Karl (Carl) Rabl (1853 Wels – 1917 Lipsko), prof. deskriptivní anatomie, dvorní rada, člen odd. pro vědu od 18.4.1891, dopisujícím roku 1904. Dopisujícím členem Akademie věd ve Vídni zvolen roku 1893, řádným 1899 a od roku 1904 zahraničním.

⁹⁾ Adolf Schenk (1841 Brno – 1924 Praha), prof. očního lékařství NU Praha, řádným členem oddělení pro umění od 18. 4. 1891, od roku 1897 hudebního oddělení.

¹⁰⁾ Knoll, P.: Beiträge zur heimischen Zeitgeschichte, předmluva G. Laube, vyd. Gesellschaft zur Förderung dt. Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen, Praha 1900.

¹¹⁾ Knoll, P.: Deutsche Wissenschaft in Böhmen, in: Deutsche Arbeit in Böhmen, Berlin 1900, s. 285.

¹²⁾ Výroční zpráva (Rechenschaftsbericht) Gesellschaft za rok 1895, s.23.

¹³⁾ von Wolmar, W. W.: Prag und das Reich, Dresden 1943, s. 347, 350, 353, 373.

¹⁴⁾ Výroční zpráva (Rechenschaftsbericht) Gesellschaft za rok 1904, s.14.

se totiž členem oddělení pro vědu, ale jako vyjímečný hudebník byl řádným členem oddělení uměleckého.

Mezi prvními dopisujícími členy najdeme většinou bývalé profesory pražské univerzity, kteří odešli na mimopražské univerzity a vysoké školy. Již v roce 1892 navrhli Ewald Hering, Philipp Knoll a Ernst Mach¹⁵⁾ za řádného člena profesora histologie **Sigmunda Mayera**¹⁶⁾. V návrhu zdůraznili, že „durch seine Wahl nicht nur die Abteilung für Wissenschaft sondern auch die Abteilung für Literatur ein zu... ihrer Gnade ganz besonderes... Mitglied erhalten würde.“¹⁷⁾ Tento návrh na volbu však při hlasování neprošel. Hned po odchodu dvou řádných členů Společnosti E. Heringa a F. Hofmeistera z Prahy roku 1896 předložil Knoll, Chiari a Rabl kandidaturu prof. Mayera znova. Opět bez úspěchu.

Jen zdánlivou výjimku v dějinách Společnosti tvoří kariéra profesora chirurgie, dvorního rady **Antona Wölflera**¹⁸⁾. Do Společnosti byl zvolen jako korespondenční člen hned při jejím založení. O pět let později, v prosinci 1904, v době, kdy přesídlil ze Štýrského Hradce na pražskou německou univerzitu, byl zvolen řádným členem oddělení pro vědu. O dalších pět let později byl pensionován a odstěhoval se do Vídně. Díky tomu byl vyřazen ze sboru řádných členů a o rok později byl zvolen opět korespondenčním členem. Právě během krátké Wölflerovy kariéry ve Společnosti se podařilo na návrh jeho, Johanna Gada¹⁹⁾ a profesora botaniky německé univerzity Hanse Molische²⁰⁾ v roce 1907 prosadit dříve dvakrát neúspěšnou volbu profesora Sigmunda Mayera. Naopak neúspěšná byla při této příležitosti kandidatura profesora vnitřního lékařství Jaksche von Wartenhorsta²¹⁾. Ten získal ve volbě pouze 9 z 21 možných hlasů, a tak byl z návrhu oddělení stažen. 29. ledna 1907 se tedy Sigmund Mayer stal po patnácti letech od podání prvního návrhu řádným členem oddělení pro vědu. Bohužel, již roku 1910 zemřel.

Další reprezentant obce lékařů s mezinárodním renomé, zakladatel časopisu *Zentralblatt für Physiologie*, autor významných učebnic a nástupce E. Heringa na fyziologickém ústavu německé univerzity dr. **Johannes Gad** (1842–1926) byl řádným členem zvolen roku 1898. Právě s jeho jménem je spojena zcela ojedinělá událost v dějinách Společnosti – po jedenácti letech práce totiž „pro velké zaneprázdnění vědeckou prací“ z řad členů vystoupil. Marné bylo přemlouvání kolegů, aby se členství nevzdával a jen „odešel na dovolenou“, Gadovo rozhodnutí bylo neotřesitelné.

Slibné a především vlivné zastoupení lékařů ve Společnosti se odchody na mimo-

pražské univerzity, úmrtími i Gadovou rezignací natolik změnilo, že v první dekádě 20. století vyústila situace v nepříjemnou krizi – lékařské obory nebyly mezi řádnými členy vědeckého oddělení zastoupeny vůbec. Proto v lednu 1911 podali jeho členové chemik Guido Goldschmiedt²²⁾, zoolog a tehdejší rektor německé univerzity v Praze Robert Lendlmayr von Lendenfeld²³⁾, fyzikové Rudolf Spitaler²⁴⁾ a Anton Lampa²⁵⁾, fyzikální chemik a pozdější děkan přírodovědecké fakulty NU v Praze Victor Rothmund²⁶⁾ a matematik Georg Pick²⁷⁾ návrh na dovolbu tří lékařů: jako zástupce morfologického směru prof. **Otto Grossera**²⁸⁾, fyziologického směru prof. **Julia Pohla**²⁹⁾ a představitele hygieny a bakteriologie prof. **Oskara Bails**³⁰⁾. Vyjádření profesora geologie pražské německé techniky Franze Wähnera³¹⁾ a profesora mineralogie Antona Pelikana³²⁾ však z kandidátky oddělení pro vědu Julia Pohla de facto vyřadilo. Třetí lékařské místo mělo být podle Pelikana vyhrazeno – ve smyslu předchozí dohody – klinikov. ³³⁾ Oddělení Společnosti pro vědu pak na svém zasedání 28. ledna t.r. návrhy posoudilo a hlasováním rozhodlo o přijetí návrhu na volbu Oskara Bails (22 hlasů ze 30) a Otto Grossera (20 ze 30). Julius Pohl, jak se dalo očekávat, získal pouze 14 hlasů a do dalšího kola voleb nepostoupil. Na valném shromáždění 4. února t.r. pak byl Grosser zvolen 25 a Bail 25 hlasy ze 32 za řádného člena Společnosti. Tím ovšem boj lékařů o posílení vlivu zástupců medicíny neskončil. Grosser se téměř vzápětí po valném shromáždění obrátil o radu ke svému kolegovi prof. Jakschovi von Wartenhorst. Ten mu

²²⁾ Guido Goldschmiedt, dvorní rada, prof. chemie NU Praha, později univ. Vídeň (1850 Terst – 1915 Gainfahra), řádným členem odd. pro vědu zvolen 12. 11. 1895, korespondenčním členem 30. 5. 1911.

²³⁾ Robert Lendlmayr von Lendenfeld, prof. zoologie NU Praha (1858 St.Hradec – 1913 Praha), řádným členem odd. pro vědu od 29. 1. 1907.

²⁴⁾ Rudolf Spitaler, prof. kosmické fyziky NU Praha (1859 Bleiberg – 1946 Luebtheen), řádným členem odd. pro vědu zvolen 29. 1. 1910.

²⁵⁾ Anton Lampa, prof. experimentální fyziky NU Praha, univ. Vídeň (1868 Budapešť – 1938 Vídeň). Řádným členem odd. pro vědu od 29. 1. 1910. Dlouholetý vedoucí ročenky *Deutsche Arbeit*. 1920 zvolen korespondenčním členem.

²⁶⁾ Victor Rothmund, prof. fyzikální chemie NU Praha (1870 Mnichov – 1927 Praha), řádným členem odd. pro vědu od 29. 1. 1909, od roku 1909 i členem odd. pro výtvarné umění. Roku 1924 potvrzen jako kmenový člen odd. matematicko-přírodovědného, vystoupil z oddělení pro výtvarné umění.

²⁷⁾ Georg Pick, prof. matematiky NU Praha a univ. Vídeň (1859 Vídeň – 1942 Terezín), řádným členem odd. pro vědu zvolen 15. 12. 1896, v letech 1897–1904 člen odd. pro vědu, 5. 11. 1924 kmenový člen odd. pro vědu, 1929 korespondenčním členem, 1939 vyloučen.

²⁸⁾ Otto Grosser (1873 Vídeň – 1951 Thumersbach b. Zell am See), vynikající student, promoval „sub auspiciis Imperatoris“, při té příležitosti byl přijat císařem a obdarován brilantovým prstenem s císařovými iniciálami. Po habilitaci na vídeňské univerzitě odešel do Prahy, kde byl roku 1909 jmenován řádným profesorem a ředitelem anatomického ústavu německé univerzity. Byl vynikajícím vědцем, i významným mluvčím nejen německých lékařů, ale i celé německé vědecké obce. Řádným členem odd. pro vědu byl zvolen 4. 2. 1911, roku 1924 kmenovým členem matematicko-přírodovědného odd. Dopisující člen Akademie věd ve Vídni od roku 1937, dále člen akademii v Berlíně a v Halle.

²⁹⁾ Julius Pohl, tajný medicínální rada, prof. farmakologie ve Vratislavi a Praze (1861 Praha – 1942 Hamburg), od r. 1897 prof. farmakologie a v čele farmakologického ústavu NU, dopisující člen odd. pro vědu zvolen 9. 2. 1915.

³⁰⁾ Oskar Bail (1869 Tillsch – Dělouš u Ústí nad Labem – 1927 Praha) přišel jako řádný profesor na pražskou univerzitu, kde se ujal vedení hygienického ústavu, z Vídně roku 1912 a Praze zůstal do konce života věrný. Řádným členem odd. pro vědu zvolen 4. 2. 1911. Od 5. 11. 1924 kmenovým členem.

³¹⁾ Franz Wähner, soukr. docent geologie a asistent přírodovědně-historického muzea ve Vídni, prof. mineralogie a geologie německé technické vysoké školy v Praze, prof. geologie a paleontologie NU Praha (1856 Goldenhoehe – 1932 Praha), dopisující člen odd. pro vědu zvolen 1893, řádným členem 29. 1. 1909, od 5. 11. 1924 kmenovým členem společnosti.

³²⁾ Anton Pelikan, prof. mineralogie NU (1861 Vídeň – 1918 Praha), řádným členem odd. pro vědu zvolen 11. 11. 1900, od roku 1902 i členem oddělení pro umění.

³³⁾ Návrh na vyřazení J. Pohla z 19. 1. 1911 s vlastnoručním vyjádřením Wähnera a Pelikana v osobním spise J. Pohla (A AV ČR, NA). O tom, že tyto dohody vždy před volbami existovaly, svědčí úvodní Pelikanova poznámka „...wir hatten doch seinerzeit ausgemacht...“.

¹⁵⁾ Ernst Mach, Prof. Dr., vládní rada, (1838 Tuřany – 1916 Vaterstetten), prof. fyziky NU Praha; filosofie vědy univ. Vídeň, člen Společnosti – oddělení pro vědu – od jejího založení. Významně se podílel na konstituování Společnosti, roku 1895 zvolen aklamací korespondenčním členem. Člen řady zahraničních společností.

¹⁶⁾ Sigmund Mayer (1842 Bechtheim – 1910 Amras u Innsbrucku), řádný člen oddělení pro vědu od 1. 9. 1907. Na zasedání oddělení, kde byl navržen, 15. ledna 1907 získal 19 z 21 hlasů. Viz A AV ČR, NA, osobní spis Sigmund Mayer.

¹⁷⁾ Návrh ze dne 6. 7. 1892, A AV ČR, NA, os. spis Sigmund Mayer.

¹⁸⁾ Anton Wölfler (1850 Kopeč – 1917 Vídeň), zvolen dopisující členem při vzniku Společnosti, řádným členem oddělení pro vědu od 7. 12. 1904, dopisující členem zvolen na návrh předsednictva Společnosti 4. 2. 1911.

¹⁹⁾ Johannes Gad (1842 Poznaň – 1926 Praha), řádným členem odd. pro vědu zvolen 6. 12. 1898.

²⁰⁾ Hans Molisch, dvorní rada (1856 Brno – 1937 Vídeň), zvolen řádným členem odd. pro vědu 15. 12. 1896. 29. 1. 1910 zvolen korespondenčním členem.

²¹⁾ Rudolf Jaksch von Wartenhorst (1855 Praha – 1947 Hracholusky), v Praze působil od roku 1889 jako řádný profesor a vedoucí II. lékařské kliniky německé univerzity. Řádným členem odd. pro vědu zvolen 20. 12. 1924.

obratem doporučil, „... daß Sie unter den gegenwärtigen Verhältnissen die Wahl in die Förderungsgesellschaft nicht annehmen“³⁴⁾. Ještě týž den odpověděl Grosser presidiu Společnosti, že volbu s ohledem na nedostatečné zastoupení zájmů lékařů přijmout nemůže. Abdikací jednoho ze dvou reprezentantů oboru se ovšem lékaři zbavovali vlivu, který mohli v další činnosti Společnosti uplatňovat, a tak velice záhy své rozhodnutí revidovali. 24. února byl odeslán dopis adresovaný presidiu a podepsaný 14 profesory lékařské fakulty v čele s Jakschem von Wartenhorst. Stručně a jasně zde formulovali své stanovisko: „Die gefertigten Mitglieder der medicinischen Fakultät in Prag haben in einer vertraulichen Sitzung ihre Zustimmung dazu gegeben, daß die Herren Prof. Grosser und Prof. Bail die Wahl in die Gesellschaft annehmen; bei dieser Gelegenheit sprechen dieselben aber noch den Wunsch aus, daß fortan die medic. Facultät in der Gesellschaft eine ihrer Bedeutung entsprechende Vertretung finde.“³⁵⁾ Nato oba dva návrhy skutečně volbu přijali. Pokud bychom chtěli měřit vliv lékařů úspěšností v dalších volbách, zjistili bychom, že ze 14 signatářů bylo postupně 5 zvoleno členy Společnosti. Julius Pohl, který dopis rovněž podepsal, ještě v témže roce Prahu opustil a odešel na univerzitu do Vratislavi.

Tím se ovšem uzavřela pouze první kapitola sporu o postavení lékařů ve Společnosti. Druhá započala zhruba o rok později, kdy se připravovaly další volby. 23. ledna 1912 se Otto Grosser obrátil osobním dopisem na řádné členy oddělení pro vědu Heinricha Rietsche³⁶⁾, Christiana von Ehrenfelse³⁷⁾ a Heinricha Alfreda Schmidu³⁸⁾ se žádostí o podporu volby prof. **Jaksche von Wartenhorst** na jedno ze tří volných míst řádných členů oddělení pro vědu. Upozorňoval, že „... rein sachlich betrachtet, kann wohl überhaupt nicht bestritten werden, daß einerseits die medizinische Wissenschaften heuer den Anspruch auf weitere Vertretung haben – waren doch früher fünf, im letzten Jahre zwei Mediziner unter den ordentlichen Mitgliedern – und daß andererseits innerhalb der medizinischen Fächern die Klinik, und besonders die innere Klinik, als die umfassendste von allen einer Vertretung dringend bedarf...“. Grosser ovšem nezůstal jen u věcných argumentů a svůj ostrý dopis končí slovy „... daß im Falle der Ablehnung des Candidaten auch die gegenwärtigen Vertreter der medizinischen Fächer in der Gesellschaft in eine schwirige Lage kämen und die alten Spannungen mit vermehrten Intensität wieder auftreten würden...“³⁹⁾ Odpověď adresátů neznáme. Pravdou je, že prof. Jaksch zvolen nebyl, získal při hlasování v oddělení jen 11 z 23 hlasů.

Profesor Grosser hned 1. února podnikl další kroky. Spojil se s prof. Bailem a s odvoláním na minimální, či lépe řečeno nepoměrné zastoupení lékařů ve vztahu k jiným oborům mezi řádnými členy a na rozpory v rámci oddělení pro vědu ze Společnosti demonstrativně vystoupili. Tento akt ovšem znamenal i pozastavení vyřizování mnoha žádostí o podporu z řad lékařů i udělení Knollovy ceny, protože nebyl, kdo by

³⁴⁾ Dopis z 9. 2. 1911, viz A AV ČR, NA, korespondence v osobním spisu O. Grossera.

³⁵⁾ Dopis z 24. února 1911, viz A AV ČR, NA, korespondence v osobním spisu O. Grossera.

³⁶⁾ Heinrich Rietsch (1860 Sokolov – 1927 Praha), profesor hudební vědy Německé univerzity, řádným členem vědeckého i hudebního odd. od 7. 6. 1900, dále členem odd. pro literaturu. Od r. 1924 kmenovým členem hudebního odd., členem filozoficko-historického a německé literatury. Zemřel jako předseda hudebního odd.

³⁷⁾ Christian von Ehrenfels (1859 Rodaun u Vídně – 1932 zámek Lichtenau v Dolním Rakousku), profesor filozofie NU Praha, řádným členem odd. pro literaturu zvolen 6. 12. 1898, současně i členem hudebního odd. Roku 1914 přistoupil k oddělení pro vědu a vystoupil z odd. pro literaturu. O rok později vystoupil i z hudebního odd. Od roku 1924 kmenovým členem odd. něm. básnictví.

³⁸⁾ Heinricha Alfred Schmid (1863 Basilej – 1946), profesor dějin umění v Basileji, řádným členem zvolen 7. 12. 1904, dopisujícím členem filozoficko-historické třídy zvolen 2. 6. 1913.

³⁹⁾ Koncept dopisu dochován v A AV ČR, NA, osobní spis O. Grossera.

návrhy posoudil. Grosser odmítl plnit tento úkol, dokud nebude vyřízena otázka jejich členství, a tak ho zřejmě poněkud zaskočil dopis prof. Gustava Laubeho⁴⁰⁾ – předsedy Společnosti. Ten totiž zcela logicky upozornil, že „eine Entscheidung darüber (rozumí se o vystoupení- A.M.) wohl nicht der Gesellschaft zusteht; sie kann Ihre Erklärung nur zum Kenntnis nehmen, aber nicht abwiesen...“⁴¹⁾ Laube současně vyslovil hluboké politování nad touto „trpkou záležitostí“ a vyjádřil naději, že oba pánové své rozhodnutí změní. Veškerá korespondence Společnosti směřovala vždy na oba členy souběžně, přesto je zcela jasné, že iniciátorem i motorem celé akce byl Otto Grosser. Tuto skutečnost potvrzují i slova Oskara Baila, která adresoval Grosserovi poté, kdy si přečetl Laubeho dopis: „... Angesichts dessen Liebenswürdigkeit fällt es mir zuschwer ihn wieder direkt ablehnend und kalt-sachlich zu beantworten... (Ich) denke jetzt wirklich, daß unser seinerzeitiges Auftreten, obwohl es vielleicht mehr impulsiv als überlegt war, einen ganz ungeahnten Erfolg hatte... Ich weiß wirklich nicht mehr, was wir schliesslich tun sollen...“⁴²⁾

Grosser, který se nechtěl tak snadno vzdát, se obrátil o radu na germanistu prof. Augusta Sauera⁴³⁾, pozdějšího předsedu Společnosti. Sauer po poradě s kolegy Wenzlem von Gleispachem⁴⁴⁾ a Robertem Zuckerkandlem⁴⁵⁾ Grosserovi odpověděl, že v příštích volbách má zvolení třetího lékaře velkou naději. Po nedávných zkušenostech s Grosserovými „diplomatickými“ schopnostmi však současně taktně upozornil, že je nutné postupovat opatrně, aby tato reálná možnost nebyla promarněna akcemi vzbuzujícími dojem omezování svobody volby jednotlivých členů. Doporučil, aby byl z pléna zvolen mluvčí, který by požadavek „mit eigenen sympathischen Worten zu beantworten und so dem Plenum eine Zustimmungskundgebung zu entlocken, die um so wertvoller wäre, je preiswilliger sie sich einstellen würde...“⁴⁶⁾ Zhruba o deset dní později se celá záležitost uzavřela návratem obou pánů mezi řádné členy a dokonce – na jejich vlastní žádost – i vyřazením prohlášení o ukončení členství ze spisů Společnosti⁴⁷⁾. Profesor Jaksch byl zvolen řádným členem až roku 1924, tj. 18 let od podání prvního návrhu na volbu, a to všemi hlasy. V návrhu na volbu si Otto Grosser, jeho autor, neodpustil kritickou poznámku, že „... Dem Außenstehendem muß es als Anomalie erscheinen, daß er (rozumí se Jaksch – A.M.) noch nicht Mitglied unserer Gesellschaft ist...“⁴⁸⁾ V té době byl dvorní rada profesor Jaksch, ve věku 69 let seniorem lékařské fakulty a o rok později byl penzionován.

Bouřlivě započatá kariéra Otto Grossera ve Společnosti vyvrcholila roku 1927, kdy se stal jejím posledním předsedou. (V jejím čele setrval až do roku 1945.)

⁴⁰⁾ Gustav Laube (1839 Teplice – 1923 Praha), dvorní rada, prof. geologie a paleontologie NU Praha, řádný člen oddělení pro vědu od 18. 4. 1891, od roku 1896 rovněž členem odd. pro literaturu, 1904 členem odd. výtvarného umění. V roce 1923 patřil k posledním žijícím zakládajícím členům Společnosti.

⁴¹⁾ Korespondence s G. Laubem o vystoupení, zde dopis z 29. 3. 1912 uložena v A AV ČR, NA, osobní spis O. Grossera.

⁴²⁾ Bail Grosserovi 1. 4. 1912, A AV ČR, NA, osobní spis O. Grossera.

⁴³⁾ August Sauer (1855 Wiener-Neustadt – 1926 Praha), dvorní rada, profesor německého jazyka a literatury NU Praha. Řádný člen odd. pro vědu od 18. 4. 1891. Rovněž členem odd. pro literaturu, od roku 1903 i odd. výtvarného umění, od r. 1919 hudebního odd. Roku 1924 kmenovým členem filozoficko-historického odd. i všech tří odd. uměleckých.

⁴⁴⁾ Wenzeslaus von Gleispach (1876 Št. Hradec – 1944 Berlín), profesor trestního práva NU Praha, Vídeň, Berlín. Řádným členem filozoficko-historické třídy zvolen 29. 1. 1910, korespondenčním 17. 2. 1916.

⁴⁵⁾ Robert Zuckerkandl (1856 Raab – 1926 Praha), dvorní rada, profesor politické ekonomie NU Praha, řádným členem odd. pro vědu zvolen 11. 12. 1903, od roku 1908 rovněž členem odd. pro výtvarné umění. Roku 1924 kmenovým členem filozoficko-historického oddělení a volným členem filozofického odd.

⁴⁶⁾ A. Sauer O. Grosserovi 14. 11. 1912, A AV ČR, NA, osobní spis O. Grossera.

⁴⁷⁾ Dopis G. Laubeho z 23. 11. 1912, A AV ČR, NA, osobní spis O. Grossera.

⁴⁸⁾ Návrh na volbu v A AV ČR, NA, osobní spis Jaksche von Wartenhorsta.

Významný farmakolog prof. **Wilhelm Wiechowski**⁴⁹⁾ získával ke svým výzkumům finanční podporu od Společnosti od roku 1902 ještě jako univerzitní asistent. Angažoval se i politicky – v roce 1920 byl mezi sedmi profesory německé univerzity zvolen do Národního shromáždění, a to jako senátor. Řádným členem byl zvolen na místo prof. Baila všemi hlasy až roku 1928, krátce před svou předčasnou smrtí. Wiechowski byl nejen významným vědcem, ale patřil i k pražské umělecké společnosti. Mezi jeho přátele patřili Teschner, Meyrink, Wilfert, Moissi a Leppin, sám aktivně pracoval ve Spolku výtvarných umělců. V Praze se narodil a na její univerzitu se opět z Vídně vrátil na uprázdněné místo řádného profesora po Juliu Pohlovi. Mezi jeho zásluhy patří i vybudování farmakologického ústavu na Slupi a zavedení výroby inzulinu v době, kdy byl v Čechách jen těžko dostupný. Text nekrologu v Prager Abendblattu, který vyzdvihoval Wiechowského nevšední odborné i charakterové kvality, naznačuje souvislost mezi jeho vědeckou a politickou kariérou: „*Der äußeren Anerkennung dieser Eigenschaften stand lange Zeit seine politische Gesinnung im Wege. Erst nach seiner Erwählung in den Senat (als Kandidat der Deutschen Prags), in welchem er die sozialdemokratische Partei vertrat, vermochte er sich in entsprechendem Maße durchzusetzen.*“⁵⁰⁾

Roku 1927 se Otto Grosser stal předsedou Společnosti a definitivně tak získal pro prosazení zájmů medicíny dostatečný vliv. Jeho kariéru završila volba za rektora německé univerzity roku 1934. Do nejvyšší univerzitní funkce byl zvolen ve třetím kole, kdy v prvním odmítl jednohlasnou volbu z údajně věkových důvodů řádný člen Společnosti, jedenašedesátiletý Anton Ghon⁵¹⁾, v druhém kole rovněž jednomyslnou volbu nepřijal o rok mladší histolog Alfred Kohn⁵²⁾.

Profesor patologické anatomie **Anton Ghon**, dobrý přítel profesora Grossera, člen Akademie věd ve Vídni, byl zvolen řádným členem Společnosti na návrh oddělení pro vědu, kde získal 19 z 29 hlasů. Volební shromáždění jej zvolilo všemi platnými hlasy 14. února 1921. Se sudetoněmectvím se podle vlastních slov sblížil především za první světové války, ačkoliv v Praze působil už od 1. října 1910. Ghon zasvětil svůj život především výzkumu moru a TBC, jíž pak ironií osudu podlehl. Vedle práce na univerzitě a ve Společnosti působil ve Spolku německých lékařů a osobně se věnoval i lékařské péči o pražské vysokoškoláky.

Alfred Kohn přišel do styku se Společností jako vysokoškolský asistent roku 1898, kdy dostal první podporu na svoji výzkumnou práci. Řádným členem Společnosti byl zvolen na návrh oddělení pro vědu 15. 11. 1919, kdy získal 20 z 25 možných hlasů. V návrhu byly vedle jeho vědeckých kvalit vyzdvíženy i „*glänzende Rednergabe, sein Talent, schwierige Verhältnisse anschaulich darzustellen, haben auch weitere medizinische Kreise Prags oftmals kennen zu lernen Gelegenheit gehabt. Seine Kenntnisse der Menschen und Dinge, sein kluger Rath, sein aufrichtig deutsches Empfinden, sind der Fakultät oftmals zugute gekommen.*“⁵³⁾

⁴⁹⁾ Wilhelm Wiechowski (1873 Praha – 1928 Baden u Vídně), profesor farmakologie NU Praha, řádným členem matematicko-přírodovědného odd. zvolen 14. 3. 1928. Zemřel na následky otravy při vědecké práci.

⁵⁰⁾ Prager Abendblatt, 20. 12. 1928.

⁵¹⁾ Anton Ghon (1866 Villach – 1936 Praha), profesor patologické anatomie NU Praha, řádným členem odd. pro vědu zvolen 21. 2. 1921, od roku 1924 kmenový člen matematicko-přírodovědného odd. Dopisující členem Akademie věd ve Vídni byl zvolen roku 1915.

⁵²⁾ Alfred Kohn (1867 Libyně – 1959 Praha), profesor histologie NU Praha, řádným členem odd. pro vědu zvolen 15. 11. 1919, od roku 1924 kmenovým členem matematicko-přírodovědného odd., od roku 1939 vyloučen.

⁵³⁾ Návrh na volbu z 9. 5. 1919, A AV ČR, NA, osobní spis A. Khona.

Když o 12 let později opouštěl vysokou školu, oslavoval jej Prager Tagblatt jako v té době nejslavnějšího vysokoškolského profesora v republice⁵⁴⁾. Profesor Heinrich Joseph oslavil 70. narozeniny svého učitele ve Wiener Medizinischen Klinik⁵⁵⁾, kde jej nazval člověkem bez nepřátel. V medailonu v témže časopise i v blahopřání, jež Otto Grosser adresoval jménem Společnosti a především jménem svým, ocenil Kohna jako „přítele, který nikdy nezradí“ a loučil se slovy: „*In höchster Wertschätzung und treuer Freundschaft*“. O pouhé dva roky později, byl Kohn z rasových důvodů z řad členů Společnosti vyloučen a v roce 1943 deportován do Terezína. „Arizace“ Společnosti, při níž byli kromě již zmíněného Alfreda Kohna vyloučeni i další členové – mezi jinými i Julius Pohl, za jehož členství kdysi Grosser bojoval, rovněž spadala do období Grosserova předsednictví. V Mauthausenu zemřel roku 1940 farmakolog Emil Starkenstein⁵⁶⁾, tehdy již bývalý řádný člen Společnosti. Emigrovat stačil například farmakolog Ernst Peter Pick⁵⁷⁾.

Po celé období své funkce věnoval Otto Grosser mnoho sil snaze dosáhnout přetvoření Společnosti v Akademii. Přes několik neúspěšných pokusů se mu to podařilo až po rozbití Československa. Po obsazení zbytku země roku 1939 navázal Grosser ihned kontakt s Pruskou akademií věd a příslušnými říšskými úřady, aby dosáhl vytoužené přeměny Společnosti v Akademii. V listopadu 1940 prosadil přijetí Společnosti do Svazu říšských akademií a konečně 31. října 1941 schválil říšský ministr pro vědu, vzdělání a osvětu nová statuta⁵⁸⁾, jimiž vznikla Německá akademie věd v Praze – *Die Deutsche Akademie der Wissenschaften in Prag*.

Ve složitých podmínkách „zglajchšaltování“ vědy se Grosser v Akademii alespoň v mezích svých možností pokusil omezit vliv fašistického Heydrichova Nadání i jeho představitelů. Zcela konkrétní podobu získala jeho snaha v okamžiku, kdy se v roce 1945 účastnil odmítnutí přijetí Hanse Joachima Beyera⁵⁹⁾, šedé eminence Nadání, mezi řádné členy Společnosti. Naopak mezi řádnými členy z řad lékařů, jež byli do Společnosti přijati za války, najdeme i **Karla Thumse**⁶⁰⁾, profesora německé univerzity a zakladatele ústavu pro rasovou čistotu, o jehož poněkud temné kariéře jinak velmi podrobné dějiny pražské německé medicíny⁶¹⁾ decentně mlčí. Karl Thums se narodil ve Vídni roku 1904 a se sudetoněmectvím jej podle slov jeho vlastnoručního životopisu spojoval původ tří jeho prarodičů. Až do počátku 30. let byl zřejmě dobrým lékařem a nadějným vědcem, jemuž však nebyly cizí velkoněmecké a antisemitské ideály, k nimž se hrdě hlásil již za dob studií. Jako člen Všeněmeckého spolku či Spolku posledních Schoenereianů ve Vídni hned v květnu 1931 vstoupil do NSDAP a k SA, kde dosáhl hodnosti Brigadenführera. Ve službách Wehrmachtu se podílel na obsazení

⁵⁴⁾ Prager Tagblatt, 21. 2. 1937, s. 5.

⁵⁵⁾ Wiener Medizinischen Klinik (Wochenschrift für praktische Ärzte, č. 25, r. 1937.

⁵⁶⁾ Emil Starkenstein (1884 Ronšperk – 1940 Mauthausen), prof. farmakologie a farmakognosie NU Praha, řádným členem matematicko-přírodovědného odd. zvolen 12. 5. 1937, vyloučen roku 1939.

⁵⁷⁾ Ernst Peter Pick (1872 Jaroměř – 1960 New York), prof. farmakologie univerzity ve Vídni, zvolen dopisujícím členem matematicko-přírodovědného oddělení 14. 3. 1928, vyloučen 1939.

⁵⁸⁾ Říšský protektor statuta Akademie potvrdil 8. 12. 1941.

⁵⁹⁾ Hans Joachim Beyer (1908 Geesthacht), prof. etnografie NU Praha. Tajná volba se konala 14. března 1945 a Beyer získal pouze 16 z 31 možných hlasů, což na zvolení nestačilo.

⁶⁰⁾ Karl Thums (1904 Vídeň – 1976 Sankt Pölten), údaje převzaty z jeho životopisu v osobním spise.

⁶¹⁾ Koerting, W.: Die deutsche Universität in Prag. Die letzten hundert Jahre ihrer Medizinischen Fakultät, München 1968. Thums je zde uváděn jako profesor katedry hygieny. Vedení institutu pro rasovou čistotu je suše zmíněno na s. 132, ostatní Thumsovy funkce nejsou uvedeny vůbec.

Sudet a na východním tažení. V roce 1933 odešel do Berlína jako asistent prof. Rüdi-
na na psychiatrickém ústavu Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft a do Mnichova na Ústav pro
rasovou čistotu. V roce 1939 se habilitoval v oboru patologie dědičnosti a rasové hygie-
ny. Právě pro tento obor byl k 1.1.1940 povolán do Prahy jako mimořádný profesor,
aby na německé univerzitě vybudoval vzorový ústav. Thums se věnoval problematice
rasové čistoty nejen teoreticky v čele univerzitního ústavu, ale i prakticky při založení
a vedení místní skupiny pro rasovou hygienu v Praze (1941) a jako vedoucí komise pro
rasovou hygienu a rodový výzkum Sudetoněmeckého vlastivědného ústavu (1943).
Hned po svém příchodu do Prahy pokračoval i v politické kariéře – stal se krajským
vedoucím úřadu pro rasovou čistotu v Praze a funkcionářem Gaudozentführung
v Sudetech. Za zásluhy se mu dostalo kromě jiného bronzové medaile NSDAP a Ost-
markmedaile.

O přijetí prof. Thumse do řad řádných členů Akademie se začalo uvažovat ihned po
jeho jmenování řádným profesorem v létě 1943. Otto Grosser, který byl sám navrhova-
telem, se na Thumsovy kvality informoval v Berlíně na antropologickém ústavu Kaiser-
Wilhelm-Gesellschaft. Profesor Verschuer odpověděl pravděpodobně velice poctivě,
pochválil jeho vědecké kvality a výsledky při výzkumu vrozené cerebrální dětské obr-
ny, jemuž se v ústavu věnoval, ale současně podotkl, že „in den letzten Jahren ist Thums
durch den Aufbau seines großen Prager Institutes und mit dem Krieg zusammenhängende prak-
tische Aufgaben so in Anspruch genommen gewesen, daß die wissenschaftliche Arbeit daneben in
den Hintergrund treten mußte...“⁶²⁾. 16. 12. 1943 byl Karl Thums všemi hlasy zvolen řád-
ným členem Společnosti, v níž byl ještě 15. března 1945 zvolen členem antropologické
komise⁶³⁾.

Ne tak jednoznačná byla volba dalšího lékaře, který kandidoval při těžce příležitosti
vedle Thumse – gynekologa **Hermannu Knause**⁶⁴⁾. Jeho volbu navrhl profesor patolo-
gie Rudolf Schmidt⁶⁵⁾, předseda Spolku německých lékařů v Praze a profesor fyziolo-
gie dvorní rada Armin von Tschermak – Seysenegg⁶⁶⁾ s doporučením dopisujícího čle-
na Společnosti, pražského rodáka Georga Augusta Wagnera⁶⁷⁾ z berlínské ženské
kliniky nemocnice Charité. Je pozoruhodné, že ani v životopise, ani v návrhu na člena
či ve Wagnerově doporučení se neobjevuje – narodil od ostatních kandidátek této
doby – ani slovo o Knausově politické angažovanosti a vyzdvíženy jsou „pouze“ jeho mi-
mořádné vědecké kvality. Sám Knaus v životopise uvádí všechny své zahraniční, přede-
vším anglické praxe. Za zmínku nepochybně stojí, že profesor Knaus v říjnu 1938 svoji
kliniku neopustil, a proto nebyla obsazena českým personálem. Profesor Knaus byl zvolen
23 z 25 možných hlasů.

Stejně jako Thumse navrhl prof. Grosser osobně i volbu profesora **Maximiliána**

⁶²⁾ Verschuer Grosserovi 4. 11. 1943, A AV ČR, NA, osobní spis K.Thums.

⁶³⁾ Kopie jmenovacího dopisu, A AV ČR, NA, osobní spis K.Thums.

⁶⁴⁾ Hermann Hubert Knaus (1892 St. Veit a.d. Glan – 1970 Št. Hradec), prof. gynekologie NU Praha, údaje
převzaty z A AV ČR, NA, osobní spis H.Knaus.

⁶⁵⁾ Rudolf Schmidt (1873 Leoben – 1945), prof. speciální patologie a terapie interních nemocí NU Praha,
řádným členem matematicko-přírodovědné třídy od 12. května 1937.

⁶⁶⁾ Armin von Tschermak-Seysenegg (1870 Vídeň – 1952 Bad Wiessee), řádným členem matematicko-pří-
rodovědného odd. od 17. března 1930. Od roku 1947 honorární docent fyziologie a nauky o dědičnosti
filozoficko-theologické fakulty v Rezně.

⁶⁷⁾ Georg August Wagner (1873 Praha – 1947 Garmisch), profesor porodnictví a gynekologie a přednosta
ženské kliniky Charité v Berlíně. dopisující člen matematicko-přírodovědného odd. od 12. 5. 1937.

Watzky⁶⁸⁾, který se vedle vedení histologického ústavu věnoval i dějinám německé uni-
verzity, především lékařské fakulty. Ve Společnosti získal Watzka již roku 1929 první
subvenci a o deset let později, ještě jako docent Knollovu cenu. Byl ovšem nejen na-
dějným vědcem, ale v době přijetí do Akademie i členem NSDAP a SS⁶⁹⁾.

V květnu 1945 byla činnost Společnosti, resp. Německé akademie ukončena. Ně-
mečtí lékaři, kteří ještě v té době v Praze působili, byli odsunuti do Německa a Ra-
kouska, kde většinou ve své profesi pokračovali na tamních univerzitách.

Lékaři a Společnost – kvantitativní přehled

Vyhodnotíme-li statisticky veškerou dochovanou korespondenci Společnosti, zjistí-
me, že za celé období své činnosti přišla do styku se 140 lékaři a devíti studenty medi-
cíny. Ne všichni se ovšem objevují v souvislosti se svojí původní – lékařskou – profesí,
devět z nich prezentovalo především svoji literární tvorbu. Při posuzování umělecké
kvality jejich děl je příklad lékaře Hugo Saluse⁷⁰⁾, který se řádným členem Společnosti
stal právě jako úspěšný spisovatel, spíše výjimkou než pravidlem.

Zastoupení univerzitních profesorů mezi členy Společnosti dokládá úzkou prováza-
nost obou institucí. Všech 23 řádných členů Společnosti z řad lékařů (s výjimkou již
zmíněného Hugo Saluse) bylo i profesory německé univerzity. Titul docenta mezi řád-
nými členy nenajdeme. Naopak se ve sboru všech členů, tj. i dopisujících, objevuje
sedm osobností „pouze“ s titulem Dr., což je dáno jejich významnou činností na jiném
poli než byla medicína – například dopisující člen Franz Bayer byl sice očním lékařem,
ale zde především starostou v Liberci, Rudolf Funke von Elbstadt předsedal Německé-
mu kulturnímu svazu atd. Členem Společnosti, resp. Akademie se stalo za celé období
její existence na 50 lékařů, z toho zhruba polovina získala řádné členství. Celkem tvo-
řili asi 10 % všech členů. Od roku 1924, kdy vstoupila v platnost nová statuta, bylo při-
jato mezi řádné členy pět lékařů a dva farmakologové, což je oborově druhá až třetí
největší dovolba v oddělení pro vědu. Silnější byla jen dovolba filologů (8) a stejný po-
čet historiků (5)⁷¹⁾. Toto vysoké číslo je pravděpodobně výsledkem výše popsaných akcí
Otto Grossera a jeho působení ve funkci předsedy Společnosti od roku 1927.

Podpory⁷²⁾ udělila Společnost zhruba další stovce lékařů, z nichž 72 působil na ně-
mecké univerzitě v Praze, další část tvořili především praktičtí lékaři. Subvence vypla-
cené na podporu vědeckých projektů byly s porovnáním podpory umění vždy nízké.
Medicína se na celkové částce výdajů podílela v prvních deseti letech 1,9 % (přírodní
vědy a matematika 17 %, technické vědy 0,3 %). V letech 1901–1910 došlo ke zřetel-
nému posunu v subvencích, kde podíl lékařství činil 11,75 %, tj. o 3% více než přírod-

⁶⁸⁾ Maximilián Watzka (1905 Martinov – 1981 Mainz), prof. histologie NU Praha

⁶⁹⁾ Údaje převzaty z A AV ČR, NA, osobní spis M. Watzka.

⁷⁰⁾ Hugo Salus (1866 Česká Lípa – 1929 Praha) zvolen řádným členem oddělení pro literaturu 7. 12. 1904.
⁷¹⁾ Neumüller, M.: Die Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen
– Deutsche Akademie der Wissenschaften in Prag, Rekonstruktion des Mitgliederstammes und Unter-
suchungen zu seiner Struktur, Germanoslavica II (VII), 1995, s. 49–64.

⁷²⁾ Mísková, A.: Die Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen
1891–1945: Unterstützungstätigkeit – Fachorientierung, soziale und regionale Herkunft der Antragstel-
ler, zeitliche Entwicklung, Germanoslavica II (VII), 1995, s. 65–72.

ní vědy a matematika a o 11 % více než vědy technické.⁷³⁾ Výraznou měrou se na tomto zvýšení podílelo pravidelné udělování Knollovy ceny.

Závěr

Dějiny Společnosti pro podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách, resp. Německé akademie věd v Praze jsou výrazně poznamenány působením několika lékařů, kteří se ocitli v jejím vedení a ovlivnili tak i postavení reprezentace medicíny v jejím rámci. Byl to v první řadě zakladatel Společnosti Philipp Knoll, ve funkci předsedy v letech 1892–1898, jeho spolupracovník, vynikající vědec Ewald Hering a další dlouholetý předseda Otto Grosser, ve funkci v letech 1927–1945.

Všichni působili současně na pražské německé univerzitě a ve prospěch německé vědy využívali svých četných politických kontaktů. První dva jmenovaní se podíleli na dělení univerzity a účastnili se na německé straně aktivně většinou již od 70. let národnostních sporů. Právě jejich politická činnost stála u zrodu Společnosti a boj za udržení německých pozic v Čechách byl současněy ceněn zřetelně výše než jejich nesporné vědecké kvality.

Působení Otto Grossera je spojeno s přímou snahou o ocenění medicíny ve Společnosti, kde se jeho zásluhou počet lékařů podstatně zvýšil. Politickou aktivitu posledního předsedy lze charakterizovat na jedné straně snahou využít situace po vypuknutí 2. světové války ve prospěch Společnosti, který viděl ve zřízení vytoužené Akademie, a to při relativním zachování její nezávislosti. V tomto směru byl Grosser zřejmě ochoten postavit se na odpor i všemocné Heydrichově nadaci. Na straně druhé je nutné konstatovat Grosserovo poměrně trpné přihlížení ke zvěrstvům „arizace“ a podporu přílivu nacistických kádrů.

Postavení, politická orientace, členská základna a celý vývoj Společnosti byl od počátku úzce provázán s osudy pražské německé univerzity. Jejich vzestupy a pády byly společné. Stejný byl i jejich konec.

ALENA MÍŠKOVÁ

Stellung der Ärzte in der Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen 1891–1945

ZUSAMMENFASSUNG

Die Geschichte der Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen, beziehungsweise der Deutschen Akademie in Prag, wurde durch die Tätigkeit einiger Ärzte, die in der Leitung erschienen und die Stellung der Medizinischen Repräsentation in ihrem Rahmen beeinflussten, eindrucksvoll gekennzeichnet. Es waren in erster Reihe der Gründer der Gesellschaft Philipp Knoll, Vorsitzender in den Jahren 1892–1898, sein Mitarbeiter, der hervorragende Gelehrte Ewald Hering und der langjährige Vorsitzende Otto Grosser, der die Funktion in den Jahren 1927–1945 bekleidete.

⁷³⁾ Mandlerová, J.: K změnám v charakteru Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen v letech 1900–1910, Sborník historický 33, 1986, s. 89–134.

Alle diese Persönlichkeiten waren gleichzeitig an der Prager deutschen Universität tätig und benützten ihre zahlreichen politischen Kontakte zu Gunsten der deutschen Wissenschaft. Die zwei erstgenannten nahmen an der Teilung der Universität und auf deutscher Seite schon von 70. Jahren an den nationalen Streitigkeiten aktiv teil. Eben ihre politische Tätigkeit stand an der Gründung der Gesellschaft und der Kampf um Erhaltung der deutschen Positionen in Böhmen war von den Zeitgenossen deutlich höher geschätzt als ihre unbestreitbaren wissenschaftliche Qualitäten.

Die Tätigkeit von Otto Grosser ist mit direktem Bestreben um Würdigung der Medizin in der Gesellschaft verbunden, wo er das Verdienst hat, daß die Anzahl der Ärzte gestiegen war.

Die politischen Aktivitäten des letzten Vorsitzenden kann man auf einer Seite als das Bestreben charakterisieren, die Lage nach dem Ausbruch des 2. Weltkrieges zu Gunsten der Gesellschaft auszunutzen und zwar durch Gründung der ersehnten Akademie bei Erhaltung ihrer relativen Unabhängigkeit. In dieser Hinsicht war Grosser offensichtlich bereit auch der allmächtigen Heydrich's Stiftung Widerstand zu leisten. Auf der anderen Seite müssen wir Grosser's relativ passives Zuschauen zu den Bestialitäten der „Arisierung“ und die Unterstützung des Zuflusses der nazistischen Kader konstatieren.

Die Stellung, politische Orientierung, Mitgliederbasis und die ganze Entwicklung der Gesellschaft war von Anfang an mit dem Schicksal der Prager deutschen Universität verbunden. Ihre Aufstiege und Untergänge waren gemeinsam verbunden. So war es auch beim ihrem Ende.

LÉKAŘKY V ČESKÝCH ZEMÍCH V PRVNÍ POLOVINĚ 20. STOLETÍ

PETR SVOBODNÝ

Mimořádně zajímavou součástí vývoje lékařského stavu v českých zemích je po roce 1900 a zvláště po první světové válce podíl žen na tomto procesu. Vlastní proces formování moderního lékařského stavu („profesionalizace“)¹⁾ v českých zemích probíhal od poloviny 19. století v totožných strukturách jako v celé rakouské monarchii a v mnoha ohledech velmi podobně jako v sousedních německých zemích. Stejně tak nacházíme mnohé společné rysy v postavení žen jako studentek medicíny i jako lékařek. Přesto mělo studium medicíny i zapojení absolventek lékařských fakult do lékařské praxe, zdravotnického systému a profesních organizací některé zvláštnosti, které je užitečné akcentovat.

Ženy a studium medicíny

Diskuse o připuštění žen k vysokoškolskému studiu a ke studiu medicíny zvláště probíhaly v Praze, koncem 19. století jediným univerzitním městem českých zemí, na jedné straně v naprosté závislosti na soudobých diskusích vídeňských, na druhé straně ve zjevné souvislosti problematiky emancipace žen s vrcholící emancipací novodobého českého národa. Oproti vývoji v západní Evropě nebo v Americe byl přístup žen k vysokoškolskému vzdělání obecně i studiu medicíny zvláště v habsburské monarchii značně opožděn.²⁾ Ačkoliv například některé švýcarské univerzity umožňovaly studovat a absolvovat medicínu ženám již v 70. letech 19. století (využily toho i dvě Češky), v habsburské monarchii a v německých zemích vrcholil boj o připuštění žen k plnoprávnému studiu medicíny až v 90. letech. Okolnosti tohoto boje a důsledky pro povolení studia medicíny pro ženy v Německu a Rakousku jsou dostatečně popsány³⁾ a obecné rysy i řada konkrétních opatření platí i pro české země.

Jedinečným a ojedinělým raným pokusem o zapojení žen do studia na lékařské fa-

¹⁾ Svobodný, P.: Lékaři v českých zemích 1848–1939, in: Svobodný, P. – Havránek, J. (eds.): Profesionalizace akademických povolání v českých zemích v 19. a první polovině 20. století, Praha 1996, s. 126–146.

²⁾ K hnutí žen za povolení studia medicíny srovnej: Freeze, K. J.: Medical Education for Women in Austria: A Study in the Politics of the Czech Women's Movement in the 1890s, in: Wolchik, S. L. – Meyer, A. G. (eds.): Women, State, and Party in Eastern Europe, Durham (N.C.), 1985, s. 51–53; další literatura tamtéž, s. 373, pozn. 21.

³⁾ Huerkamp, C.: Frauen, Universitäten und Bildungsbürgertum. Zur Lage studierender Frauen 1900–1933, in: Siegrist, H. (Hg.): Bürgerliche Berufe, Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft, Bd. 80, Göttingen 1988, s. 200–222; Heindl, W. – Tichy, M. (Hg.): „Durch Erkenntnis zu Freiheit und Glück...“ Frauen an der Universität Wien (ab 1897), Wien 1990; Brinkschulte, E. (Hg.): Weibliche Ärzte. Die Durchsetzung des Berufsbildes in Deutschland, Berlin 1993.

kultě byla žádost všestranného organizátora českého kulturního života, zakladatele vzdělávacího ústavu pro dívky, profesora lékařské fakulty Karla Slavoje Amerlinga (1807–1884). Roku 1844 zažádal o povolení mimořádných přednášek pro ženy na pražské lékařské fakultě. Ty byly na jeden semestr díky podpoře dalších tří profesorů fakulty povoleny, přednášelo se o chemii, fyzice, estetice, dietetice, zdravotnictví při ženských pracích a o výchově dětí.⁴⁾

V českém prostředí se otázka ženského studia a zvláště studia medicíny ocitla ve středu zájmu v 70. letech. Iniciátorkami byly samy emancipující se ženy. Ludmila Šimáčková tak vydala roku 1872 zásadní knihu *Vynikající ženy mimo rodinný kruh* zpracovanou převážně podle anglických podkladů. Její součástí byla i úvaha *Žena lékařkou*, která je stručným přehledem úsilí žen o přístup mezi lékaře, a životopisy několika amerických a anglických lékařek.⁵⁾

O dva roky později proslvil čelný stavovský lékařský pracovník a příznivec ženského studia profesor Vítězslav Janovský (1847–1925) v proslulém pražském Americkém klubu žen přednášku *O poměru ženy k lékařství*, která později vyšla na pokračování v časopise Lumír.⁶⁾

Diskuse o lékařském studiu mezi lékaři (tj. muži) vyvrcholila v 90. letech v Praze, stejně jako ve Vídni, na půdě fakulty (resp. fakult – české a německé), v lékařských organizacích i na stránkách odborného tisku. Všechny tři jmenované okruhy byly pochopitelně personálně propojeny. Podobně jako profesor vídeňské univerzity Eduard Albert (původem Čech, 1841–1900) formuloval své ostře odmítavé stanovisko v esejí z roku 1895, shodně s postojem vídeňské lékařské komory ze stejného roku, vyjádřil se k témuž problému o rok později na zasedání německé sekce lékařské komory pro Čechy profesor německé lékařské fakulty v Praze, Theodor Petřina (1842–1928).⁷⁾ Zvláště Albertův pamflet se setkal s ostrým odmítnutím zahraničních akademických kruhů.⁸⁾ To vše v době, kdy v habsburském soustátí působily již první lékařky a řada dalších studovala v cizině i doma.

Druhou stranou problému nebyly již diskuse mezi etablovanými lékaři – muži, ale akce dosud neplnoprávných, ale sebevědomých žen, adeptek univerzitního studia a lékařské profese. Průkopnicemi studia medicíny mezi Češkami byly Bohuslava Kecková a Anna Bayerová, které studovaly a promovaly v Curychu (1880), resp. v Bernu (1881). Jejich boj za plné uznání kvalifikace trval až do 19. 3. 1896, kdy byl vydán výnos rakouského ministra kultu a vyučování o nostrifikaci lékařských diplomů nabytých ženami v cizině. (Zápas obou žen o povolení lékařské praxe, který obě řešily zvláště specifickým způsobem, bude popsán v následující části o profesionálním uplatnění českých lékařek.)

Zápasu Češek o vysokoškolské studium předcházela boj o plnohodnotné středoškolské studium úspěšně dovršený založením prvního českého dívčího gymnázia v českých zemích a prvního v Rakousku vůbec. Pražské dívčí gymnázium Minerva, o které se nej-

více zasloužila spisovatelka Eliška Krásnohorská, ale i další představitelky a představitelé vrcholícího českého národního emancipačního hnutí, vzniklo jako soukromý ústav roku 1890 (1907 získalo právo veřejnosti). U příležitosti otevření Minervy zaslal svůj skeptický pohled na ženská studia a povolání lékařky zvláště i přítel a osobní lékař Krásnohorské, prof. E. Albert: „Jsem přesvědčen, že jesti utopie, chtít ze žen dělati lékaře. Až budou ženy vojáky a inženýry, kněžímí a soudci, pak – osvědčí-li se – ať také jsou lékaři. Neboť stav tento je těžší všech oněch... Soudím však, že by ženy v jakémsi podřízeném zaměstnání lékařském mohly působiti mnoho dobrého.“⁹⁾ Na rozdíl od Alberta bylo přáním Krásnohorské, aby se co nejvíce studentek později věnovalo právě medicíně.¹⁰⁾ První absolventky maturovaly roku 1895, ale ještě několik let musely čekat na legalizaci svého studia na vysokých školách. K té došlo pro filozofky výnosem ministerstva kultu a vyučování roku 1897 a pro medičky teprve výnosem téhož ministerstva ze 3. 9. 1900. Do té doby mohly ženy navštěvovat univerzitní přednášky jen jako hospitantky, čehož pochopitelně využily.¹¹⁾

Suchá řeč paragrafů nedokáže dostatečně vystihnout složitou cestu, kterou musely zájemkyně o studium medicíny podniknout. První české lékařky, které tuto cestu klesly i pro své kolegyně z ostatních zemí Předlitavska, však zanechaly řadu osobních výpovědí, které pomohou jejich trampoty barvitě popsat – od rozhodnutí studovat a stát se lékařkou až po slavnostní promoci. K univerzitnímu studiu vedly naše první lékařky představy o budoucím životě nezávislého života samostatně se živícího člověka. Motivy k výběru studijního oboru a tím povolání pak byly jak spíše intuitivní a citové – volba otce povolání¹²⁾, tak teoreticky propracované.¹³⁾

První překážkou ve studiu minervistek, jak je popsala Anna Honzáková, byla již první maturita v roce 1895. Musely žádat ministerstvo za přípuštění k maturitě na chlapeckém gymnáziu, kde se až na jedinou výjimku setkaly s „mrazivým chladem a povýšenou lhostejností“ komise. Maturitní vysvědčení navíc neobsahovalo klauzuli opravňující ke vstupu na univerzitu. Nové žádosti tak směřovaly na českou lékařskou a filozofickou fakultu, která zajišťovala výuku některých teoretických přírodovědních oborů i pro mediky, o povolení hospitace. V tomto okamžiku vstoupil do hry další specifický rys pražského univerzitního života – existence dvou univerzit fungujících na národnostním principu. Prestižní zápas mezi oběma institucemi tak otázku ženského studia v Praze do jisté míry akceleroval. Fakulta filozofická vyřídila žádost kladně, lékařská – přes příznivý postoj tří profesorů – ji zamítla. Budoucí medičky se proto obrátily na německou lékařskou fakultu, která je zásluhou profesora anatomie C. Rabla (1853–1917), znalce švýcarských poměrů a příznivce ženského studia, za hospitantky přijala. Na německé fakultě se však české studentky setkaly s nacionalistickými provokacemi spolužáků. Přestože již na jaře roku 1896 připustila ženy za hospitantky také česká lékařská fakulta, zůstaly první české medičky na německé fakultě ještě déle než rok, než byly pod tlakem studentských nacionalistických bouří nuceny přestoupit na českou.¹⁴⁾

⁴⁾ Janko, J. – Štrbáňová, S.: Věda Purkyňovy doby, Praha 1988, s. 121.

⁵⁾ Šimáčková, L.: Ženy vynikající mimo kruh rodinný, Praha 1909 (2. vyd.), s. 47–90.

⁶⁾ Nečas, C.: Bohuslava Kecková, úřední lékařka v Mostaru, Dějiny věd a techniky 18, 1985, s. 28.

⁷⁾ Albert, E.: Die Frauen und das Studium der Medizin, Wien 1895; Petřina, T.: Zur Frage des Frauenstudiums, Prager medizinische Wochenschrift 21, 1896, s. 151–154.

⁸⁾ Freeze, s. 60.

⁹⁾ Červenková, K.: Dějiny spolku Minerva, in: Honzáková, A. (ed.): Československé studentky let 1890–1930, Praha 1930, s. 143.

¹⁰⁾ Honzáková, A.: K zápasu o lékařské studium, in: Čs. studentky, s. 66–76.

¹¹⁾ Štemberková, M.: Doktorky filosofie a medicíny na pražské univerzitě od roku 1901 do konce první světové války, Documenta Pragensia, v tisku.

¹²⁾ Honzáková, s. 66.

¹³⁾ Frýdecká, M.: Úvahy o povolání lékařčině, in: Čs. studentky, s. 203–208.

¹⁴⁾ Honzáková, s. 66–72.

Boj s nepřízní profesorů pražských lékařských fakult byl v podstatě skončen, ačkoliv ojedinele musely medičky čelit odmítavým a častěji spíše jen lhostejným postojům i nadále. S nevlídností se medičky setkávaly i u svých kolegů studentů, Spolek českých mediků se vyjádřil výslovně proti již v roce 1895.¹⁵⁾ Nejvstřícnějším byl profesor Vítězslav Janovský, který se mj. zasloužil také o vznik škol pro ošetřovatelky.

Po zdolání odporu mezi profesory i studenty čekala medičky další fáze – vleklý a dlouho bezvýsledný boj s ministerstvem kultu a vyučování, který byl českými medičkami a jejich příznivci (ale i odpůrci) považován za součást boje s demonizovanou Vídní. Každoroční žádosti o povolení řádného studia byly ministerstvem odmítány. Osobní návštěva mediček u příslušného referenta na ministerstvu jim vynesla pouze opakovaný podiv, že právě Češky projevují touhu po studiu medicíny. Teprve audience u sekčního šéfa Hartela vynesla zájem, nepředpojatost a slib, že jim bude dokončení studia umožněno. Hartel svůj slib – již jako ministr – splnil, jak již bylo konstatováno, v březnu roku 1900. Povolení řádného studia otevřelo cestu dalším medičkám, dosavadní hospitantky musely překonat ještě řadu rozmarů úředního šimla, zejména v souvislosti s rigorózními zkouškami, ale i v postgraduálním klinickém studiu.¹⁶⁾

Ve svém úsilí byly medičky výrazně podporovány veřejným míněním, zvláště ze strany ženských organizací. Nejvýznamnější český feministický časopis, *Ženské listy*, publikoval roku 1890 petici říšské radě, která požadovala pro ženy přístup na lékařské a filozofické fakulty. Petici formulovanou Eliškou Krásnohorskou a podepsanou více než 4.800 osobnostmi, předložil říšské radě mladočeský poslanec Karel Adámek v březnu téhož roku. Petice se setkala s ohlasem jak mezi poslanci, tak na veřejnosti, v tisku apod. Tři podobné petice přišly poslancům i od dalších organizací. Přes všeobecně příznivý ohlas zůstaly všechny petice pohřbeny v aktech školského výboru parlamentu na téměř deset let.¹⁷⁾

Povolením řádného studia na lékařských fakultách v Předlitavsku roku 1900 vyhrály ženy konečně svůj spravedlivý boj. Promoce Anny Honzákové v březnu roku 1902 byla současně promocí první občanky Předlitavska, která získala titul MUDr. na základě studia absolvovaného výhradně na domácí univerzitě. Připuštěním žen ke studiu medicíny byly prolomeny bariéry i pro další obory lidské činnosti. Časopis lékařů českých tuto skutečnost komentoval ve své zprávě o povolení studia medicíny z roku 1900 slovy: „Stáčí-li žena na nejtěžší povolání lékařské, nesmí se jí zakazovati povolání lehcí.“¹⁸⁾

• • •

Počet mediček na obou pražských lékařských fakultách se před první světovou válkou zvyšoval postupně, za války, kdy množství mediků i lékařů bylo nuceno odejít na fronty, prudce vzrostl. Podle seznamů přednášek studovalo na české univerzitě ve školním roce 1900/01 šest mediček (0,9 % všech mediků), v roce 1908/9 již 19 (3,0 %) a konečně 51 v roce 1912/13 (5,3 %). V roce 1915 dostoupil počet studentek na české LF vrcholu (250, tj. 34,2 %). Počet mediček rostl podobně i na německé LF (ze dvou,

¹⁵⁾ Hamza, F.: *K dějinám českých mediků*, Praha 1895, s. 104.

¹⁶⁾ Honzáková, s. 72–74

¹⁷⁾ Freeze, s. 55–57.

¹⁸⁾ Časopis lékařů českých, 1900, s. 987–988.

tj. 0,7 % v roce 1900/01 na 18, tj. 4,4 % v roce 1910/11). Zajímavým by bylo srovnání podílu mediček na pražských lékařských fakultách s podílem mediček na německých a rakouských univerzitách, dostupné údaje však uvádějí pouze celkový podíl studentek všech fakult.¹⁹⁾

Válka změnila pro lékaře dosud přijatelný poměr mezi muži a ženami a nadprodukce absolventek lékařské fakulty vyvolala znatelnou reakci a opětné oživení odporu proti ženskému studiu. Již v roce 1916 psal ve stavovském *Věstníku českých lékařů* jeden „poškozený“ lékař o výhledech svého stavu po válce. Podle něj dojde v důsledku nadprodukce podprůměrných absolventů k přeplnění stavu a zesílení konkurenčního boje. Jako momentální řešení „nečestné“ konkurence požaduje, aby i lékařky byly zařazovány do polních nemocnic, obvazíšť a infekčních stanic, tedy na místa, která ohrožují lékaře muže na zdraví i na profesionální existenci.²⁰⁾

Do konce války promovalo na české lékařské fakultě 61 doktorek medicíny. Číslo je to vysoké jak ve srovnání s 22 doktorkami medicíny graduovanými za stejné období německou LF (která měla ovšem celkový počet studentů vůči české zhruba 2:3), tak ve srovnání s českou filozofickou fakultou, kde promovalo 44 doktorek. (Ne všechny absolventky FF ovšem končily doktorátem; na německé univerzitě byl poměr doktorek opačný – 33 PhDr. vůči 22 MUDr.) Z rozboru matrik české univerzity²¹⁾ vyplývají některé zajímavé skutečnosti, které charakterizují sociální a regionální původ první generace českých lékařek. Medičky, podobně jako filozofky, pocházely většinou ze středních vrstev. Jejich otcové byli většinou lékaři (u mediček ne tolik, jak bychom mohli očekávat – pouze 4, tj. 6,5 %), učitelé, středoškolští profesori, úředníci, právníci, inženýři či řidčeji majitelé usedlostí. Pocházely nejčastěji z českých krajů Čech a Moravy, což odpovídalo všeobecně spádové oblasti české univerzity. Mezi medičkami bylo ovšem i pět dívek z Haliče, které sem přišly dokončit studia znemožněná doma postupem fronty první světové války. Jedinou skutečnou cizinkou mezi medičkami byla ruská šlechtična.

Podíl mediček na univerzitách v Praze a v Brně po roce 1918 oproti válečnému stavu poklesl, vzhledem k vysokému počtu studentů však na obou českých lékařských fakultách i na jedné německé studovalo velké množství žen. Počet mediček ve 20. letech překračoval na české LF v Praze čtyři stovky, na německé LF se pohyboval mezi minimem v roce 1925/26 (104) a maximem v roce 1928/29 (200), v Brně vzrostl ze zhruba 20 v první polovině 20. let na téměř 50 koncem 20. let. Na obou českých fakultách tak překračoval podíl žen mezi mediky 20 %, na německé dosáhl pouze 11 %. Sociální původ mediček nebyl ještě podrobněji zkoumán, pravděpodobně se však nelišil příliš od sociálního původu mediků-mužů.

Profesionální uplatnění lékařek

První dvě lékařky českého původu promovaly ve Švýcarsku (1880, 1881), ale jejich snaha po uplatnění v oboru ve své vlasti nemohla být dlouho realizována. Vykonávat lékařskou praxi bylo v Předlitavsku povoleno pouze těm absolventům zahraničních

¹⁹⁾ Huerkamp, s. 205, 210; Heindl, Tichy, s. 79 nn., tab.

²⁰⁾ *Věstník českých lékařů* (dále jen VČL), 1916, s. 29.

²¹⁾ Štemberková, c. d.

univerzit, kterým byl diplom nostrifikován na některé z domácích univerzit. K povolení nostrifikace zahraničních diplomů doktorek medicíny došlo však až roku 1896. Toho využila například lékařka G. Possanerová, která promovala jako první žena na vídeňské univerzitě v dubnu téhož roku a záhy se prosadila jako praktická lékařka ve Vídni.²²⁾

První dvě české lékařky, Bohuslava Kecková (1854–1911) a Anna Bayerová (1852–1924), které promovaly více než deset let před Possanerovou, tuto možnost neměly. Naskýtala se jim možnost buďto pracovat sice v oboru, ale v cizině, nebo doma, ale nevyužívat plně své kvalifikace. Bayerová volila první možnost (působila v Německu, Švýcarsku, Bosně a teprve roku 1912 se navrátila do Čech). Kecková svou situaci řešila kompromisem. Nejprve působila jako akušérka v Praze, k čemuž by jí postačovalo pouhé vysvědčení porodní asistentky. Novou možnost jí – podobně jako před ní Bayerové – nabídla vláda. Roku 1893 byla ustavena úřední lékařkou v hercegovském Mostaru. Eticky a konfesijně složitá situace v Bosně a Hercegovině umožnila uplatnění lékařkám ještě před průlomem, kterým byl výnos o nostrifikaci z roku 1896. Kecková, stejně jako před ní nakrátko Bayerová, se staly lékařkami především pro muslimské ženy, kterým víra nedovolovala využívat služeb lékařů-mužů.²³⁾

Ostatní české lékařky první generace, promované již na pražské lékařské fakultě do roku 1918, měly cestu k povolání snadnější. Byly mezi nimi jak lékařky se soukromou praxí, tak lékařky nemocniční.²⁴⁾ V soukromé praxi převládaly praktické lékařky, odborné lékařky pro nemoci ženské a porodnictví a dětské lékařky, vyskytovaly se i psychiatry a lékařky pro nemoci kožní. Ke gynekologii a dětskému lékařství vedly lékařky pochopitelně dispozice vlastní i přání klientek (pacientek i matek). Kromě toho byly oba obory prvními lékařkami považovány za obor, v němž existovalo nejvíce nesmyslných a škodlivých zdravotnických i mravních předsudků.²⁵⁾ K dermatologii vedlo některé ženy kromě zájmu o medicínu také jejich sociální citění.²⁶⁾

Podíl žen mezi lékaři rostl v závislosti na podílu žen mezi studenty medicíny. Tři roky před první světovou válkou působilo v českých zemích jen několik lékařek – zhruba jedna desítka Češek²⁷⁾ a čtyři Němky.²⁸⁾ Pro těsně poválečná léta scházejí údaje, ale nárůst byl během prvního desetiletí Československé republiky obrovský. V roce 1928 působilo v českých zemích 573 lékařek, což je 8,3 %. (Podíl žen mezi lékaři v rámci celé ČSR byl o něco nižší, 7,7 %). Podíl žen byl vyšší mezi českými lékaři, kde dosahoval téměř 10%. Nejvíce byly ženy mezi českými lékaři zastoupeny v Praze (15,6 %) a v oblastech německého osídlení v Podkrušnohoří, kde se čeští lékaři usazovali více až po vzniku republiky (18,4 %). Vysoký podíl českých lékařek byl také na Benešovsku a Sedlčansku, na Chrudimsku a Pardubicku, v německých oblastech severních Čech, na Náchodsku, Tábořsku a Jindřichohradecku, na Moravě pak v Brně a jeho okolí a ve Slezsku (8–10 %). Větší zastoupení mezi českými lékaři měly obecně ženy na Moravě a ve Slezsku (7 %) než v samotných Čechách (bez Prahy, 6,4 %). V Praze i v Brně měly

²²⁾ Stern, M.: Gabriele Possaner von Ehrenthal, die erste an der Universität Wien promovierte Frau, in: „Durch Erkenntnis zu Freiheit und Glück...“, s. 189–219.

²³⁾ Nečas, s. 25 n.

²⁴⁾ Lékařský schematismus (dále jen LS), Praha 1928.

²⁵⁾ Honzáková, s. 76.

²⁶⁾ Němcová, M.: Jak jsem studovala a zvolila své povolání, in: Čs. studentky, s. 210.

²⁷⁾ Věstník československých lékařů (dále jen VČsL), 1951, s. 139.

²⁸⁾ VČL, 1911, s. 173–185.

převahu lékařky zaměstnané v nemocnicích (23,4 %, 16,5%) nad soukromě praktikujícími (13,3 %, 12,5 %). Velké procento žen bylo také mezi zubaři (17,2 %).²⁹⁾

Během druhého desetiletí republiky se podíl lékařek dále zvyšoval. V roce 1933 činil již 11 % v českých zemích a 8,5 % v rámci celé ČSR.³⁰⁾ V roce 1936 vystoupil na 14,2 % v českých zemích. Podíl se zvyšoval v jednotlivých oblastech zhruba v proporcích odpovídajících roku 1928. Nadále vedla Praha (20,6 %), Podkrušnohoří (20,3 %) a Benešovsko se Sedlčanskem (20 %), následovalo Bydžovsko, Poděbradsko, Náchodsko, Tábořsko, Slánsko a Pošumaví (15–17 %), na Moravě pak Brněnsko (14,3 %), Slezsko a Slovácko (12 %). Zachován zůstal i mírně vyšší podíl na Moravě nad Čechami, v Praze pak převaha nemocničních lékařek nad soukromými praktičkami (27 % ku 20 %).³¹⁾ Nadále trval i trend větších možností pro české lékaře včetně žen v „nových“ oblastech státu – v německých krajích, kde se cíleně usazovali Češi, a na Slovensku.³²⁾

Přes ohromný nárůst podílu žen mezi lékaři po první světové válce zůstal v podstatě zachován trend ve volbě specializace naznačený již před válkou. Praxe vyřešila již definitivně otázku vhodnosti lékařského povolání pro ženy. Kladně byly přijímány pacienty (zejména pak pacientkami), uspokojení ve svém postavení projevovaly i lékařky, konkurenční boj mezi lékaři ztratil vyhraněnost motivovanou příslušností k pohlaví, která se ozývala ještě během války. Ženy v lékařském povolání mohly plně rozvinout vlastnosti považované za pro ně typické: trpělivost a obětavost, což se projevilo zvláště v některých oborech, zejména pediatrii.³³⁾ Hlavní doménou českých lékařek se za první republiky stalo zubní lékařství (24,5 % v roce 1928, 37 % v roce 1936), následovala všeobecná praxe (1928 – 17 %, 1936 – 22,6 %), s větším odstupem pak specializace na dětské lékařství, gynekologii a porodnictví. Ženy se však uplatnily i jako odborné lékařky v dalších oborech: interně, TBC, oftalmologii, otorinolaryngologii, dermatovenerologii apod.³⁴⁾ Specializovaná odborná praxe či všeobecná praxe byla u žen velmi často doplňkem manžellovy praxe. Všeobecně známa je například lékařská manželská dvojice Ludmila Vančurová – Vladislav Vančura (proslulý český spisovatel), kteří byli praktickými lékaři ve Zbraslavi, i když právě v jejich případě tíha praxe spočívala především na paní Ludmile.³⁵⁾

Jinou možností profesní kariéry byl zaměstnanecký poměr žen v nemocnicích. Přes počáteční překážky nakonec v nemocnicích našlo uplatnění vysoké procento žen (ve velkých městech vyšší než procento lékařek se soukromou praxí). S překážkami se setkala hned první lékařka promovaná v Praze, Anna Honzáková, když žádala o místo externistky v pražské všeobecné nemocnici. Dle stávajících ministerských předpisů se ženy mohly stát pouze hospitantkami na klinikách, jejichž přednostové k tomu svolí.³⁶⁾ V letech 1903 a 1905 nacházíme ve všeobecné nemocnici první operační elévky na české gynekologické, resp. oční klinice. V roce 1908 byla zahájena oficiální jednání o přijímání žen jako externích lékařek či sekundárek pražské všeobecné nemocnice.

²⁹⁾ Statistika byla zpracována na základě LS, 1928 a VČsL, 1930, s. 622.

³⁰⁾ Statistická ročenka ČSR, Praha 1936.

³¹⁾ Statistika zpracována podle Kalendáře československých lékařů (dále jen KČsL), Praha 1936.

³²⁾ Bernhardtová, M.: Kus života, in: Čs. studentky, s. 195–199.

³³⁾ Frýdecká, s. 206.

³⁴⁾ Statistika na základě LS, 1928 a KČsL, 1936.

³⁵⁾ Vančurová, L.: Dvacet šest krásných let, Praha 1967.

Bylo to v době, kdy v jiných českých veřejných nemocnicích (například v Hradci Králové) již ženy jako externistky působily. Proti nebyl ani ředitel všeobecné nemocnice, ani Spolek nemocničních a ústavních lékařů, české místodržitelství postoupilo žádost ministerstvu vnitra s jedinou výhradou, že jim musí být opatřeno ubytování v nemocnici. Tato podmínka byla splněna a v dubnu roku 1909 vyšel ministerský výnos, podle něhož mohly být do všeobecné nemocnice v Praze přijímány ženy jako externí lékařky za stejných podmínek jako muži.³⁷⁾ V roce 1910 zažádala první žena o místo nemocniční lékařky v zemských službách. V Čechách byla odmítnuta (podle vlastních slov kvůli tomu, že byla žena). Zažádala o místo na Moravě, kde byla přijata díky řediteli do zemského ústavu pro choromyslné v Kroměříži. Tímto činem byla prolomena dosavadní praxe, takže o dva roky později byla vyřízena kladně i její žádost v Čechách.³⁸⁾ Po roce 1918 už nic nebránilo zaměstnávání žen v nemocnicích, které se staly v jejich kariérách vítaným cílem. Byly dobře přijímány jak kolegy, tak pacienty a jejich práce byla až na výjimky po zásluze oceňována.

Kratší či delší pobyt na klinikách a ústavech lékařských fakult je dalším zvláštním případem východiska kariéry lékařek.³⁹⁾ Na klinikách české lékařské fakulty v Praze působily první lékařky již v prvním desetiletí našeho století, nikoli však jako pedagogické síly, ale jako operační členky či externí lékařky. První klinickou asistentkou se stala v roce 1909 na klinice pro nemoci novorozenců, kojenců a kojných Božena Nevšímalová, o rok později byla asistentkou na psychiatrické klinice J. Puklová. Ve druhém desetiletí bylo na české LF již asistentek více, i když ne o moc (celkem šest). Teprve ve dvacátých letech jejich počet stoupl podstatněji (44). Největší množství asistentek klinik i teoretických ústavů působilo na české fakultě ve 30. letech (111). Celkem bylo mezi učiteli české LF před rokem 1939 163 žen. Mezi 1126 asistenty, docenty a profesory, kteří na fakultě působili v letech 1883–1939, je to poměrně vysoké procento, zvláště uvažujeme-li, že první asistentky se objevily až počátkem našeho století. Volba kliniky (řídčeji ústavu) souvisela velmi těsně s přípravou na další specializaci, odpovídá proto velmi přesně podílu odborných lékařek se soukromou praxí. Nejvíce asistentek prošlo zubní klinikou (38, tj. téměř čtvrtina) a oběma dětskými klinikami (31, tj. 19%). Méně jich působilo na interních klinikách (12), na poliklinice (9), dermatovenerologii (8), patologické anatomii (7), neurologii, chemickém ústavu a anatomii (po 6) a dalších klinikách a ústavech. Nejméně je zastoupena chirurgie.

Ve většině případů šlo o krátkodobější (1–2 leté) postgraduální pobyty. Méně často se pobyt na fakultě stal u lékařek východiskem skutečné akademické kariéry. Jako první žena se na LF UK habilitovala v roce 1932 z dermatovenerologie Vlasta Říhová (1890–1960).⁴⁰⁾ O necelý rok později se z téhož oboru habilitovala Olga Valentová-Deningerová (1900–1981). Z jejich předválečných kolegyní asistentek se několik dalších habilitovalo až po roce 1945. Další z pražských asistentek – Božena Štúrová-Kuklová (1893–1977) – odešla v roce 1919 na nově založenou lékařskou fakultu do Bratislavy,

³⁶⁾ Honzáková, s. 74.

³⁷⁾ Hlaváčková, L. – Svobodný, P.: Dějiny pražských lékařských fakult 1348–1990, Praha 1993, s. 99.

³⁸⁾ Puklová, J.: Z mé práce, in: Čs. studentky, s. 267–268.

³⁹⁾ Statistika je zpracována na základě Biografického slovníku pražské lékařské fakulty (1348–1939), I.-II., Praha 1988, 1993 a autorových podkladů k připravovanému Biografickému slovníku německé lékařské fakulty v Praze (1883–1945).

⁴⁰⁾ Následující biografické údaje jsou převzaty z biografických slovníků uvedených v předchozí poznámce.

kde se habilitovala již v roce 1928 (tedy čtyři roky před první docentkou LF UK) z interny, 31. 7. 1934 se stala první profesorkou (mimořádnou) a v roce 1938 první přednostkou kliniky na československých lékařských fakultách.

Na lékařské fakultě německé univerzity v Praze se první asistentka objevuje až v roce 1918 na propedeutické klinice. Do roku 1939 jich bylo celkem 26. Velké procento žen se mezi učiteli NLF objevilo ve válečných letech 1940–1945 (dalších 26 osob), které nastupovaly za své kolegy, kteří museli odejít na frontu. Na německé fakultě se první žena habilitovala dříve než na LF UK i na bratislavské LF, již v roce 1926. Farmakoložka Hedwig Langeckerová (1894–1989) tak byla první docentkou na lékařských fakultách v Československu. Roku 1934 byla jmenována mimořádnou profesorkou, o pouhé dva měsíce později než Štúrová-Kuklová. Druhou docentkou (1936) a profesorkou (1942) se na NLF stala v oboru patologické anatomie Maria Schmidt-Mittelbachová (*1900). O délce asistentur platí totéž, co v případě české LF. Jinak tomu bylo ale s volbou oboru. Minimálně bylo asistentek na zubní klinice, nejvíce (21, tj. 40 %) jich bylo na dětské klinice, velmi oblíbeny byly hygienický a farmakologický ústav (5, resp. 4) a různá oddělení polikliniky (6).

Skutečná akademická dráha na některé z československých lékařských fakult byla u žen mezi dvěma světovými válkami vzácnou výjimkou. (Na lékařské fakultě Masarykovy univerzity v Brně se například žádná žena v tomto období nehabilitovala.) Poměrně četné asistentury lékařek na klinikách a ústavech fakult byly převážně jen formou postgraduálního studia a přípravou na specializovanou soukromou či nemocniční praxi.

Účast lékařek v profesních organizacích

Členkami profesních organizací se lékařky stávaly stejně jako jejich mužští kolegové. Členkou příslušné lékařské komory se musela stát povinně každá soukromě praktkující lékařka, členkami dobrovolné Ústřední jednoty českých (později československých) lékařů či jejího německého protějšku pro české země se lékařky stávaly rovněž téměř automaticky jako všichni stavovskými uvědomělí lékaři. Mnohem pomalejší bylo jejich pronikání na místa ve výborech těchto organizací a samostatnou sekci si lékařky vybudovaly až na samém sklonku 30. let.

Nejprve se lékařky dostaly do výborů těch sekcí ÚJČL, ke kterým měly nejbližší generačně či zájmově, a do výborů některých žup jednoty. V roce 1926 tak zasedala žena ve výboru Mladé generace lékařů při ÚJČL (ovšem jen jako náhradnice), ve Sdružení odborných lékařů a ve výboru Spolku československých zubních lékařů (náhradnice). V župních výborech zasedly ženy především v těch župách, kde zaujímaly mezi lékaři vysoký podíl (pražské – celkem 4, po jedné v krušnohorské, středočeské, jindřichohradecké a plzeňské), ale i v některých dalších. Celkem se lékařky angažovaly ve výborech pouhých osmi českých a moravských žup.⁴¹⁾ Ve druhé polovině 30. let odpovídalo zastoupení lékařek ve výborech ÚJČL jejich podílu mezi lékaři již lépe. Členkami ústředních komisí byly v roce 1936 dvě ženy, jedna byla sekretářkou Sociálně lékařského sboru Mladé generace lékařů při ÚJČL, ženy byly i členkami výborů dalších sekcí. V té

⁴¹⁾ LS, 1928.

době se jednou ze sekcí ÚJČL stalo i samostatné sdružení lékařek, o kterém bude pojednáno níže. Podíl žen stoupl i mezi členkami výborů jednotlivých žup, v žádné z nich si však ženu nezvolili za předsedkyni ani za jednatelku. Ještě pomalejší byl vstup lékařek mezi členy zastupitelstev lékařských komor, ve třicátých letech (1936, 1938) se žena (zubní lékařka) vyskytla pouze mezi náhradníky zastupitelstva komory pro zemi Českou.⁴²⁾

Myšlenka na vlastní organizaci lékařek byla v lékařských kruzích formulována již roku 1926, ale nenašla ještě mezi lékařkami dostatečnou odezvu. Lékařky v navrhované organizaci viděly tehdy pouhý feministický spolek zahrocený proti kolegům. Mezi lékaři-muži nebyla myšlenka organizace lékařek odmítána. Naopak, již roku 1924 pověřil prof. Hlava dr. Ludmilu Dewetterovou (* 1897) zastupováním československých lékařek na prvním kongresu Mezinárodní asociace lékařek konaném v Londýně. Další impuls k ustavení organizace našich lékařek přišel z ciziny, když se Mezinárodní ženská rada obrátila na Ženskou národní radu v ČSR s dotazem, co stojí v cestě ustavení organizace lékařek. Vlastními iniciátorkami vzniku organizace byly první lékařka promovaná v Praze dr. Honzáková, senátorka Plamínková a dr. Dewetterová. Ustavující schůze se konala v dubnu roku 1930, která za účasti 33 lékařek zvolila první výbor. Během prvního roku existence se vytvářel vztah organizace ke spolkům jak lékařským, tak feministickým. Sdružení československých lékařek se tak stalo členem Medical Women International Association, československého Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen a Ženské národní rady, v roce 1931 pak sekcí ÚJČL. Úkolem sdružení bylo na jedné straně hájit zájmy lékařek v rámci své profese, jednak zájmy žen z hlediska lékařského. Jeho delegátky se zúčastnily celkem tří mezinárodních kongresů mezinárodní asociace lékařek a zaznamenala velký úspěch i na světové výstavě v Chicagu roku 1935⁴³⁾, pro kterou sestavily mj. sborník *Československé lékařky*.⁴⁴⁾ Členkami sdružení se stalo celkem 120 lékařek.

Lékařky spolupracovaly intenzivně také v rámci Spolku československých mediků. Sdružení lékařek spolu se spolkem uspořádalo například na podzim roku 1936 zvláštní diskusní večer na téma *Žena v medicíně a ženská emancipace*.⁴⁵⁾ V prosinci roku 1936 vznikla – přes počáteční minimální zájem mediček – v rámci Spolku čs. mediků dokonce zvláštní Ženská komise. Jejím úkolem bylo vésti medičky ke stavovské a odborné práci a podporovat jejich specifické studijní zájmy. Tři zástupkyně mediček získaly právo účastnit se členských schůzí Sdružení čs. lékařek.⁴⁶⁾

Jak při vzniku Sdružení čs. lékařek, tak při vzniku Ženské komise Spolku čs. mediků projevovaly zpočátku ženy, jichž se to týkalo, velmi malý zájem, který se zvyšoval jen pomalu. To bylo odrazem obecnějšího vztahu lékařek a jejich malé účasti v ženských spolicích vůbec, tedy skutečnosti, která jim byla často vytýkána. Poukazy na málo intenzivní společenský a veřejný život lékařek, zejména v zájmu ženských práv, odrazila Dr. Frýdecká ve svém programovém článku z roku 1930. Podle jejího názoru jsou příčiny dvojího druhu. Jednak je již jejich povolání dostatečným každodenním intenzivním stykem

s veřejností, jednak meziválečné generace lékařek se již nesetkaly s obtížemi a odporem jako průkopnice ženského studia a provozování medicíny na přelomu století.⁴⁷⁾

Některé další aspekty působení lékařek

Vřazování žen do lékařské profese se demostrovalo nejenom splněním základních podmínek, jakými bylo univerzitní studium, povolení praxe či členství v profesních organizacích, ale i některými dalšími projevy. Patří mezi ně například frekvence zpráv o emancipaci žen jako lékařek v odborném tisku, vlastní odborné publikace lékařek či sebereflexe této specifické skupiny v rámci lékařské profese.

České lékařské časopisy, zejména Časopis lékařů českých a Věstník českých lékařů věnovaly problematice lékařek pozornost méně často, než bychom očekávali. ČLČ ve svých prvních ročnících (v 60. a 70. letech) uveřejnil o ženském studiu poměrně příznivé zprávy, postupně však byli referenti stále odměřenější. To bylo také příčinou, že záměr první české lékařky B. Keckové publikovat v něm svou disertaci byl počátkem 80. let neuskutečnitelný.⁴⁸⁾ Prvním českým lékařským periodikem, které poskytl své stránky lékařkám, byl tiskový orgán české lékařské fakulty Sborník lékařský (tehdy Sborník klinický), kde jako první publikovala v roce 1906 Eliška Vozábová.⁴⁹⁾

V ČLČ se první články psané lékařkami objevily až v jeho 50. ročníku v roce 1911.⁵⁰⁾ V meziválečném období věnoval ČLČ zvláštní pozornost zprávám o lékařkách jen okrajově, převážně v krátkých notickách o poměrech v zahraničí. Podobná situace existovala také ve Věstníku českých lékařů, který však ve 30. letech věnoval lékařkám více pozornosti, zejména v souvislosti se vznikem jejich sdružení.

Mimořádné pozornosti se dostalo lékařkám ve druhé polovině 30. let na stránkách časopisu levicově orientovaných mediků Roentgen. Autoři reagovali především na některé návrhy, jmenovitě představitelů národně demokratické strany, na propouštění žen z veřejné služby. Proti tomuto řešení, tolik podobnému poměrům v nacistickém Německu, argumentovali vzory ze Sovětského svazu.⁵¹⁾

Názory na povolání lékařky a poměr kolegů i pacientů k nim se sporadicky objevují například v pamětech lékařů i lékařek. Nejvíce prostoru i ocenění jim věnuje profesor dětského lékařství Brdlík, což opět potvrzuje význam lékařek v tomto oboru medicíny.⁵²⁾ Množství jedinečných postřehů zanechal ve svých memoárech také profesor psychiatrie V. Vondráček, ale i další, například profesor dětské chirurgie V. Tošovský či profesor vnitřního lékařství J. Syllaba⁵³⁾, jehož manželka byla rovněž lékařkou. Cenné poznatky o postavení lékařky mezi kolegy a pacienty je možné nalézt také v literatuře faktu.⁵⁴⁾ Ženský pohled na studium žen, lékařské povolání, kolegy i pacienty pak na-

⁴²⁾ KČsL, 1936, 1938.

⁴³⁾ KČsL, 1938, s. 159–161.

⁴⁴⁾ VČsL, 1936, s. 11.

⁴⁵⁾ VČsL, 1936, s. 963.

⁴⁶⁾ VČsL, 1937, s. 496; VČsL, 1938, s. 263.

⁴⁷⁾ Frýdecká, s. 204.

⁴⁸⁾ Nečas, s. 30.

⁴⁹⁾ Sborník klinický, 1906, s. 15.

⁵⁰⁾ Časopis lékařů českých 50, 1911, s. 641.

⁵¹⁾ Roentgen, 1935, č. 4, 1936, č. 3, 1938, č. 2.

⁵²⁾ Brdlík, J.: Dětské lékařství v minulosti a jak jsem je prožíval, Praha 1957; též: Padesát let dětským lékařem, Praha 1961.

⁵³⁾ Vondráček, V.: Lékař vzpomíná, Praha 1973; též: Lékař dále vzpomíná, Praha 1977; též: Konec vzpomínání, Praha 1988; Tošovský, V.: Padesát let chirurgem, Praha 1990; Syllaba, J.: Vzpomínky a úvahy lékaře, Praha 1992.

⁵⁴⁾ Borská, I.: Doktorka z domu trubačů [o Vlastě Kálalové-DiLottiové], Praha 1979.

cházíme například v knižně vydaných pamětech L. Vančurové či L. Sinkulové⁵⁵⁾ a v kratších vzpomínkových člancích publikovaných společně v roce 1930.⁵⁶⁾

Nejkonzciznější sebereflexí ženy-lékařky je již několikrát vzpomínaný článek Dr. Milady Frýdecké *Úvahy o povolání lékařčinně*. Frýdecká informuje o povaze bojů za právo žen studovat, o poměru své generace k veřejnému životu a k feminismu, o poměru mužských kolegů i pacientů k lékařkám a formuluje uceleně svůj názor na vhodnost lékařského povolání pro ženy. V této souvislosti konstatuje, že postavení žen v jiných oborech a zaměstnáních je horší, než v medicíně.⁵⁷⁾

• • •

Celý náš příspěvek můžeme uzavřít konstatováním, že i v případě lékařek v českých zemích platí závěr, který formulovala již MUDr. Milada Frýdecká v citovaném článku. Její úvaha končí konstatováním, že historie dala za pravdu snahám moderních žen o stejná práva na seberealizaci, jakou mají muži, a názorem, že pro kulturního muže je kulturní žena nezbytnou podmínkou pro vznik syntézy nazývané „kulturní člověk“.⁵⁸⁾ Cesta k mimořádně vysoké feminizaci československého zdravotnictví (s některými negativními dopady) po druhé světové válce byla nastoupena.⁵⁹⁾

PETR SVOBODNÝ

Ärztinnen in böhmischen Ländern in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts

ZUSAMMENFASSUNG

Ausserordentlich interessant ist der Anteil der Frauen an der Entwicklung des medizinischen Standes in böhmischen Ländern nach dem Jahre 1900 und besonders nach dem ersten Weltkrieg. Der eigene Prozess der Formierung des modernen medizinischen Standes (Professionalisation) verlief seit der Hälfte des 19. Jahrhunderts in denselben Strukturen wie in der ganzen österreichischen Monarchie und in vielen Aspekten sehr ähnlich wie in den deutschen Nachbarländern. Ebenso finden wir viele gemeinsame Züge in der Stellung der Frauen als Studentinnen der Medizin oder als Ärztinnen. Trotzdem hatte das Studium der Medizinerinnen und die Eingliederung der Absolventinnen von medizinischen Fakultäten in die medizinische Praxis, in das Gesundheitssystem und in die professionellen Organisationen einige Besonderheiten und es erscheint nützlich diese Besonderheiten zu akzentuieren.

In dem ersten Teil des Artikels orientiert sich der Autor auf die Diskussionen und Kämpfe über die Zulassung der Frauen zum Studium der Medizin in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, sowohl im Rahmen der österreichischen Monarchie als auch in den erregten Nationalitätenbedingungen in Böhmen, die in 90. Jahren in Bewilligung des ordentlichen Studiums an den medizinischen Fakultäten in Österreich in Jahre 1900 kulminierten. Der Autor beachtet auch den Zuwachs in der Anzahl der Medizinerinnen an

⁵⁵⁾ Vančurová, Dvacet šest krásných let; Sinkulová, L.: Byla jsem někdo jiný, Praha 1983.

⁵⁶⁾ Honzáková, A. (ed.): Československé studentky z let 1890–1930, Praha 1930.

⁵⁷⁾ Frýdecká, s. 203–208.

⁵⁸⁾ *Ibid.*

⁵⁹⁾ Hoffman, L.: The Institutional Career of Czech Medicine before, during and after State Socialism, nepublikovaný referát, City College & Graduate Center, New York 1994; Šiklová, J.: Analysis of the Problems Caused by the High Number of Women Physicians in Primary Health Care, nepublikovaný referát, katedra sociální práce FF UK, Praha 1992.

den Fakultäten in Prag oder in Brün (Brno). Kleine Sonderkapitel sind der professionellen Durchsetzung der Ärztinnen in der Tschechoslowakischen Republik: Privatpraxis, Krankenhauspraxis, Tätigkeit an den Fakultäten, Teilnahme der Ärztinnen an professionellen Organisationen (allgemeinen oder speziell weiblichen) und einigen weiteren Aspekten der Tätigkeit der Ärztinnen (Publikationstätigkeit, Reflexion und Selbstreflexion der Frauen-Ärztinnen und ihrer Gesellschaftsstellung).

In 30. Jahren war es schon klar, dass die Geschichte den Bestrebungen der modernen Frauen um gleiche Rechte auf Selbstrealisation, wie die Männer haben, recht gab. Andererseits zur derselben Zeit betritt man den Weg zur ausserordentlich hohen Feminisation des tschechoslowakischen Gesundheitswesens (mit einigen negativen Folgen) nach dem zweiten Weltkrieg.

100 LET OD NAROZENÍ PROFESORA MUDr. RNDr. BOHUMILA KRAJNÍKA

EUGEN STROUHAL

Dne 13. června 1995 uplynulo 100 let od narození významného českého biologa, univerzitního profesora MUDr. et RNDr. Bohumila Krajníka. Narodil se v Nepomuku v západních Čechách v rodině úředníka. Maturoval 8. 7. 1914 na klasickém gymnáziu v Praze-Královských Vinohradech a téhož roku se dal zapsat na filozofickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze ke studiu přírodních věd a filozofie. Nemohl dokončit ani první ročník, protože byl od 15. 3. 1915 odveden do rakousko-uherské armády, v níž prožil strasti první světové války. Do uniformy, nyní už československé armády, se musel vrátit krátce po jejím skončení od 3. 7. do 27. 9. 1919 v době bojů s Maďary na Slovensku. Ve studiu pokračoval na nově zřízené přírodovědecké fakultě UK v Praze do konce školního roku 1919/20, později přestoupil na Masarykovu univerzitu v Brně, kde byl 19. 3. 1923 prohlášen doktorem přírodních věd. Ze zájmu o obor a k financování studia pracoval od 1. 11. 1920 jako asistent Ústavu všeobecné zoologie a parazitologie Vysoké školy veterinární v Brně a již tehdy publikoval své první odborné i vědecké práce. Toto místo zastával do 30. 4. 1925.

Krajník – zoolog pocítil brzy po začátku své vědecké kariéry nutnost důkladného poznání člověka, který je nedílnou součástí a korunou živočišné říše. Proto se po přestěhování do Brna dal zapsat zároveň i na tamní lékařskou fakultu. Když se od 1. 5. 1925 stal asistentem Ústavu obecné biologie Komenského univerzity v Bratislavě, pokračoval i na této univerzitě v lékařském studiu. Obecné biologii zůstal od té doby věrný po většinu své aktivní služby. Nic na tom nezměnila jeho lékařská promoce na téže univerzitě 8. 6. 1929. Naopak, plně jej pro tento obor, který vyjadřuje úzké spojení základů lékařství s přírodovědou, kvalifikovala¹⁾.

Od 1. 7. 1932 se Krajník vrátil do Brna, kde se stal asistentem tamního Ústavu obecné biologie. Snad to souviselo s tím, že mu toto pracoviště umožnilo habilitaci z oboru obecné biologie, která byla zakončena 17. 5. 1934. Tehdy byl Krajník na základě obhajoby své habilitační práce a přednesení habilitační přednášky *Výzkum konstituce a její význam pro lékařství* jmenován soukromým docentem²⁾. Od 31. 1. 1935 jej pověřili vede-

¹⁾ Strouhal, E.: Odešel profesor Krajník, *Anthropologie* 4/3, 1966, s. 102–105, tamtéž publikována i bibliografie prof. Krajníka; Archiv Univerzity Karlovy, osobní spis B. Krajníka (dále jen AUK, os. spis), osobní výkaz B. K. zasláný 8. 1. 1937 děkanátu LF UK v Praze, curriculum vitae B. K. jako příloha k jmenovacímu řízení profesorem z r. 1946, žádost B. K. o započtení služebních let z 5. 6. 1948; Archiv LF UK Plzeň, osobní spis B. K. (dále jen ALFUK Plzeň, os. spis), chronologický přehled zaměstnání B. K. z 23. 8. 1950 (tyto prameny byly využity průběžně i v dalším textu).

²⁾ AUK, os. spis, žádost B. K. o zvýšení asistentského platu z 5. 5. 1937.

ním ústavu, funkci však vykonával jen do konce září 1935, kdy byl jmenován definitivní přednosta.

Po tříletém působení v Brně zatoužil po Praze a spolupráci s vynikajícím představitelem svého oboru profesorem J. Bělehrádkem, který vedl Ústav biologie a experimentální morfologie na lékařské fakultě UK. Krajiníkovu žádost o uvolnění z Brna vyřídil kladně 11. 10. 1935 tehdejší děkan lékařské fakulty Masarykovy univerzity v Brně prof. dr. Hubert Procházka.³⁾ Asistentem svého nového pracoviště byl Krajník ustanoven již od 1. 11. 1935, nastoupil však až o tři měsíce později. Na jeho žádost mu byl prodloužen do konce října 1939 původní termín trvání tohoto pracovního poměru, stanovený do konce října 1936.⁴⁾ Dne 10. 6. 1936 Krajník požádal, aby jeho právo venia docendi bylo přeneseno z brněnské na pražskou fakultu. V příloze uvedl program svých chystaných přednášek, v nichž je uveden výzkum lidské konstituce, vztah konstituce k dědičnosti, dědičnost lidských chorob, problémy nauky o dědičnosti, současný stav vývojové teorie, vztah obecné biologie k psychologii a psychiatrii a základní principy obecné biologie. Žádost, doporučená prof. Bělehrádkem, byla prozkoumána zvláštní komisí vedenou prof. Studničkou s členy profesory Bělehrádkem, Pelnářem, Hepnerem a Divišem. Ta konstatovala, že pražský ústav dalšího docenta potřebuje, protože doc. Bergauer byl plně vytižen svými přednáškami a praktiky, a po debatě, v níž byla probrána i osobní stránka uchazeče, doporučila vyhovět Krajiníkově žádosti. Po jednomyslném schválení profesorským sborem fakulty 25. 11. 1936 byla žádost postoupena ministerstvu školství, které ji 15. 12. 1936 schválilo.⁵⁾ Nyní už nestálo nic v cestě, aby mohl Krajník rozvinout bohatou přednáškovou činnost. V následujícím roce založil spolu se svým přítelem prof. MUDr. Stanislavem Mentlem Biotypologickou společnost po vzoru pařížské Sociétés de biotypologie.⁶⁾

V létě 1938 Krajník překvapivě požádal o propuštění z pražského pracoviště, od kterého si tolik sliboval. Místo toho podal žádost o přijetí do Státního zdravotního ústavu v Praze, kde nastoupil od 17. 11. 1938, když jej předtím jmenoval komisařem tehdejší ministr veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy profesor MUDr. Stanislav Mentl.⁷⁾ Od 1. 7. 1943 byl Krajník povýšen na vrchního komisaře a ve Státním zdravotním ústavu setrval do 14. 11. 1945. I když v jeho činnosti převládly úřední úkoly veřejného zdravotnictví, pokračoval pilně po celé válečné období v biotypologických výzkumech a v publikování prací z biotypologie, biologie dítěte a obecné biologie.

K největšímu rozvoji Krajiníkovy aktivity došlo po osvobození naší vlasti. Dne 14. 11. 1945 jej pověřilo ministerstvo školství a osvěty suplováním přednášek a cvičení z obecné biologie, zkoušením tohoto oboru a budováním i zatímním vedením Ústavu obecné biologie na tehdy zřízené pobožce lékařské fakulty Univerzity Karlovy v Hradci Králové s doložkou, aby mu pro výkon těchto funkcí byla poskytnuta Státním zdravotním ústavem placená dovolená. Navíc byl pověřen týměž ministerstvem 26. 1. 1946, aby spo-

³⁾ AUK, os. spis, oznámení děkanství LF MU v Brně z 11. 10. 1935.

⁴⁾ AUK, os. spis B. K., usnesení profesorského sboru LF UK o ustanovení B. K. asistentem z 24. 10. 1935, žádost B. K. o prodloužení asistentury z 7. 3. 1936, oznámení Zemského úřadu v Praze o prodloužení asistentury do října 1939 z 25. 4. 1936.

⁵⁾ AUK, os. spis, složka Venia docendi Brno/Praha.

⁶⁾ Prokopec, M.: Stanislav Mentl – antropolog, Vesmír 73/10, 1994, s. 557.

⁷⁾ AUK, os. spis, výnos presidia ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy o převzetí B. K. z 3. 10. 1938.

lu s MUDr. Libuší Fučíkovou suploval na těžce pobožce i přednášky z oboru histologie a embryologie, zkoušel, budoval a zatím vedl i příslušný ústav.⁸⁾ Dopisem ze 14. 1. 1946, který postoupil ministerstvu školství děkan lékařské fakulty v Praze prof. MUDr. J. Čančík, oznámil Krajník, že se v polovině prosince do Hradce Králové přestěhoval. Nadále však pokračoval v přednáškách na pražské fakultě, hlavně z biotypologie a lidské konstituce, což je doloženo jeho opakovanými žádostmi o úhradu jízdného a pobytu v Praze.⁹⁾

Nedlouho na to 19. 3. 1946 poslal tehdejší rektor Univerzity Karlovy profesor Bělehrádek ministerstvu školství a osvěty návrh na Krajníkovu jmenování řádným profesorem s výslovným určením pro pobočku lékařské fakulty v Hradci Králové. Ve zprávě jmenovací komise, které předsedal prof. Bělehrádek a jejímiž členy byli profesoři Frankenberger, Laufberger, Hamsík, Bouček a Teissler, se dne 21. 6. 1946 o Krajníkovi píše: „...je zkušený a úspěšný vysokoškolský učitel s bohatou praxí organizační. Je velmi schopen didakticky jako přednášeč i jako vedoucí praktických cvičení. Vykonal řadu studijních zájezdů do ciziny, účastnil se zahraničních kongresů a pobyl delší dobu v roce 1931 ve Spojených státech. Ovládá několik světových jazyků...“ Současně mu členové komise navrhli vzhledem k jeho pokročilému věku přímo řádnou profesuru. Ve zprávě o zasedání profesorského sboru pražské lékařské fakulty z 8. 7. 1946 se uvádí, že se o návrhu téhož dne hlasovalo. Z 39 odevzdaných hlasovacích lístků bylo 35 pro návrh a 4 byly odevzdány prázdné.¹⁰⁾

Mezitím již Krajník od 1. 4. 1946 působil jako zaměstnanec hradecké pobočky. Teprve dopisem ministerstva školství z 3. 9. 1947 byl informován, že ho prezident republiky svým rozhodnutím z 9. 8. 1947 jmenoval řádným profesorem lékařské fakulty Univerzity Karlovy, pobočky v Hradci Králové, pro obor obecné biologie, s účinností k zmíněnému dni jeho nástupu.¹¹⁾ Dne 11. 11. 1947 převzal Krajník dekret ministerstva školství a osvěty z 18. 10. 1947 o svém jmenování přednostou jím vybudovaného biologického ústavu v Hradci Králové. I nadále občas dojížděl do Prahy, kde konal přednášky a vypomáhal při zkouškách.¹²⁾

Významnou událostí v životě prof. Krajníka se stala jeho účast na VIII. mezinárodním kongresu genetiky v létě 1948 ve Stockholmu. Jeho žádost o udělení stipendia mu doporučily příslušné fakulturní orgány a nově i tzv. akční výbor NF, takže je nakonec získal a mohl se této vrcholné události svého oboru zúčastnit – poprvé od osvobození a současně naposled, protože později mu již žádné oficiální cesty do zahraničí nebyly umožněny. O výsledcích cesty podal děkanátu a ministerstvu obsáhlou zprávu, která nebyla publikována.¹³⁾

Krajníkovu působení v Hradci Králové nemělo mít rovněž dlouhého trvání. V roce 1951 byla z rozhodnutí komunistických úřadů tamní fakulta změněna na Vojenskou lékařskou akademii, jejímž úkolem se stalo dodávat chybějící důstojníky zdravotní služ-

by Čs. lidové armádě. Akademie si z dosavadních profesorů vybrala mladší a politicky spolehlivé. Devět profesorů (Knobloch, Köcher, Krajník, Kruta, Málek, Maršálek, Měšťan, Piřha a Škramovský) a anatom dr. Zrzavý přešli na jiné občanské fakulty nebo do ČSAV.¹⁴⁾ Profesor Krajník obdržel stručný přípis z ministerstva školství, věd a umění: „Podle odst. 3 § 27 zákona z 18. 5. 1951 o vysokých školách určuji dnem 1. 10. 1951 za Vaše působiště pobočku lékařské fakulty Univerzity Karlovy v Plzni – za ministra v z. V. Kopecký v.r.“¹⁵⁾

Krajník se dokázal vyrovnat i s tímto hlubokým zásahem, který postihl nejen další budování hradeckého ústavu, ale zvláště jeho široce rozvinutý výzkum změn somatotypů hradeckých učňů. Na plzeňské fakultě však v termínu nastoupil výměnou za dosavadního přednostu doc. MUDr. B. Hrušovského a pustil se i tam do konzolidace ústavu. Dne 9. 12. 1952 byl s účinností od 1. 10. 1952 jmenován vedoucím katedry biologie a fyziologie, která organizačně spojila vedení obou vnitřně nadále samostatných ústavů.¹⁶⁾

Čtyři první léta na novém a posledním působišti vyplnil Krajník hlavně pedagogickou činností, pořádáním svých rozsáhlých sbírek a přípravou dalšího biotypologického výzkumu. V roce 1956 se však jeho ústav dostal do perzónální krize, protože z dosavadních tří asistentů přešel od 1. 10. 1956 RNDr. Jaroslav Šlais na parazitologické oddělení Biologického ústavu ČSAV v Praze a asistent Kubíček byl povolán k prezenční službě. Proto již 24. 8. 1956 požádal děkanát fakulty „o doplnění kádrů odborných asistentů“ s tím, aby byla kladně vyřízena žádost o asistenturu na ústavu, kterou podal v květnu téhož roku Eugen Strouhal, promován na pražské Univerzitě Karlově 13. 7. 1956. Krajník ho doporučil slovy, že má „vedle své erudice získané studiem lékařství určité znalosti anthropologie a dokončuje svoje studium prehistorie na pražské filozoficko-historické fakultě. Jeho dosavadní zaměření je dobrým předpokladem k práci o výzkumu lidské konstituce.“¹⁷⁾

Nástup jmenovaného se protáhl do 1. 2. 1957. O několik měsíců později byla do stavu asistentů přijata MUDr. Soňa Habermanová a určitou dobu v něm působil i tehdejší medik Vladimír Frýdl, čímž byl počet asistentů doplněn. Krajník se konečně mohl pustit do pokračování výzkumu somatotypů, tentokrát u učňů plzeňské Škodovky (tehdy Závodů V. I. Lenina). Navíc se zapojil svým somatologickým podílem do multidisciplinárního výzkumu nedonošených dětí. Zdálo se, že nyní bude moci své plány uskutečnit do konce. Ohlásila se však další překážka, tentokrát těžko překonatelná i s jeho přísloušnou houževnatostí – koronární arterioskleróza s anginou pectoris a hypertenzí pokročilého stupně. V létě 1957 se léčil v sanatoriu doc. MUDr. L. Filipa v Poděbradech. 10. 3. 1958 podal děkanátu plzeňské fakulty žádost o částečnou dovolenou, kterou odůvodnil nepříznivým zdravotním stavem a nutností dokončit 2. díl celostátní učebnice obecné biologie.¹⁸⁾ Dnes můžeme dodat, že Krajníkovi uškodil trvalý politic-

⁸⁾ AUK, os. spis, pověření MŠO z 14. 11. 1945 a z 26. 1. 1946.

⁹⁾ AUK, os. spis, dopis B. K. na MŠO z 14. 1. 1946.

¹⁰⁾ AUK, os. spis, návrh na jmenování B. K. řádným profesorem z 19. 3. 1946, zpráva jmenovací komise z 21. 6. 1946, zpráva o zasedání profesorského sboru pražské LF UK z 8. 7. 1946.

¹¹⁾ AUK, os. spis, dopis MŠO o jmenování B. K. řádným profesorem z 3. 9. 1947.

¹²⁾ AUK, os. spis, dopis prof. Bělehrádky děkanátu LF ze 17. 9. 1947.

¹³⁾ AUK, os. spis, žádost B. K. o udělení stipendia z 23. 12. 1947.

¹⁴⁾ Vrtiš, V.: Vzpomínky na vznik a vývoj lékařské fakulty v Hradci Králové, Příloha Sborníku prací LF UK v Hradci Králové, 1971, s.15.

¹⁵⁾ 30 let lékařské fakulty Univerzity Karlovy v Plzni 1945–1975, Plzeň 1975, s.91; ALFUK Plzeň, os. spis, dopis MŠVU určující působiště B. K. v Plzni z 5. 11. 1951.

¹⁶⁾ ALFUK Plzeň, os. spis, jmenování MŠVU B. K. vedoucím katedry biologie a fyziologie LF UK v Plzni s účinností od 1. 10. 1952.

¹⁷⁾ ALFUK Plzeň, os. spis, žádost B. K. děkanátu LF UK Plzeň o doplnění kádrů odborných asistentů z 24. 8. 1956.

¹⁸⁾ ALFUK Plzeň, os. spis, žádost B. K. děkanátu LF UK Plzeň o částečnou dovolenou z 10. 3. 1958.

ky tlak, který byl na něho a jeho činnost vyvíjen vedením fakulty, stranickou organizací a zvláště jeho prvním asistentem MUDr. Tomášem Magrotem.

Dne 29. 4. 1959 poslal děkan doc. MUDr. J. Lukeš Krajníkovi dopis, v němž ho upozorňuje, že byl vypsan konkurz na jeho místo profesora nebo docenta pro obor obecné biologie na plzeňské fakultě s termínem podáním přihlášky do 31. 5. 1959.¹⁹⁾ Krajník, kterému bylo sotva 64 let, se tato zpráva hluboce dotkla, takže dva dny před uvedeným termínem děkanství fakulty oznámil, že se ho nehodlá zúčastnit, ale prosí, aby byl ponechán ve funkci do konce roku za účelem dokončení výzkumné práce a zmíněné učebnice.²⁰⁾

Ulehčeně oznámil děkan Lukeš ministerstvu školství a kultury 14. 7.: „Předkládáme vám zprávu, jakým způsobem bude vyřešena záležitost prof. dr. Bohumila Krajníka... nehodlá se konkurzu zúčastnit... od 1. 1. 60 odchází do důchodu... Tato jeho žádost byla projednána na stranických orgánech, její akceptování bylo doporučeno a schváleno“.²¹⁾ Nikde nenajdeme sebemenší náznak politování, že tím fakulta přichází o významného člena. Naopak, právě k tomuto cíli, zbavit se ideově nevyhovujícího vědce, směřovala snaha vedení, stranické organizace i zmíněného asistenta.

Ani v této nepříznivé situaci neklesl Krajník na duchu. V květnu téhož roku poslal dopis přímo ministru školství a kultury dr. F. Kahudovi. Požádal v něm, aby mu bylo umožněno odejít do důchodu až k 1. 1. 1960 a po té pracovat ve svém oboru v některé pražské výzkumné laboratoři nebo knihovně jako dokumentarista. Tuto žádost předal vedoucí lékařských fakult ministerstva Dr. J. Prokeš 13. 8. 1959 rektorátu UK s vysloveně kladným stanoviskem. Pro tehdejší situaci bylo příznačné, že jak vedoucí osobního oddělení FVL, tak její děkan doc. MUDr. Tomáš Trávníček na dopis připsali perem poznámku, že žádosti nelze vyhovět, s formálním odůvodněním „pro nedostatek volných míst“.²²⁾

Jistě se zadostiučiněním, že se mu konečně podařilo odstranit z cesty překážku jeho kariéry, oznámil přípisem čj.1/01/60 z 3. 1. 1960 osobnímu oddělení děkanátu MUDr. Tomáš Magrot již jako nový přednosta ústavu: „Oznamujeme děkanátu, že dnešního dne se již nedostavil do zaměstnání přednosta ústavu, prof. dr. Bohumil Krajník, který dnem 1. 1. 1960 odchází do důchodu...“²³⁾

Těsně poté, 7. 1. 1960, se obrátil na děkanát pražské lékařské fakulty profesor MUDr. Vladimír Vondráček, aby tlumočil Krajníkovi žádost o umožnění činnosti na psychiatrické klinice v badání o dědičnosti a lidské konstituci. Klinice z toho nevzejde žádný výdaj, protože bude „pracovat bezplatně a potřebovat jen jeden psací stůl a židli“. Vondráček dále uvedl, že „...ze vzájemně dohodnuté výzkumné práce na bohatém materiálu kliniky by mohly vzniknout cenné hodnoty“ a že vedení kliniky „udělení tohoto svolení... doporučuje“. Vedoucí kádrové evidence fakulty postoupil žádost celozávodnímu výboru KSČ a výsledkem bylo další rozhodnutí děkana Trávníčka z 22. 3. 1960, že „...po projednání s fakultními složkami [děkanát] nedoporučuje, aby

¹⁹⁾ ALFUK Plzeň, os. spis B.K., dopis děkana Lukeše Krajníkovi o konání konkurzu na místo profesora nebo docenta z 29. 4. 1959.

²⁰⁾ ALFUK Plzeň, os. spis, dopis B. K. děkanátu o úmyslu konkurzu se nezúčastnit z 29. 5. 1959.

²¹⁾ ALFUK Plzeň, os. spis, dopis děkana Lukeše MŠK o vyřešení záležitosti B.K. z 14. 7. 1959.

²²⁾ ALFUK Plzeň, os. spis, dopis B. K. ministru Kahudovi z 18. 5. 1959, dopis vedoucího odboru lékařských fakult MŠK Krajníkovi z 13. 8. 1959.

²³⁾ ALFUK Plzeň, os. spis, sdělení ústavu pro obecnou biologii osobnímu oddělení děkanátu LF UK v Plzni z 3. 1. 1960.

Bohumil Krajník pracoval na psychiatrické klinice“ (i jeho titul nebo aspoň soudruha si přitom odpustil).²⁴⁾

Z uvedeného jasně vyplývá, že ani vedení a stranická organizace pražské fakulty neměly zájem o bezplatné působení vědce, který svým vyhraněným a přísně vědeckým stanoviskem v genetice nevyhovoval režimu poplatnému scestným ideím sovětské nauky o dědičnosti. Trnem v oku byl i Krajníkův oddaný příklon k československému vyznání. Proto musel odejít do ústraní ve chvíli, kdy mohl ještě mnoho vykonat. Dokončil svůj podíl na 2. dílu učebnice obecné biologie, připravit do tisku hlavní část nasbíraného materiálu z výzkumů plzeňské mládeže mu však již osud nedopřál. Zemřel po delší chorobě v Plzni dne 23. 2. 1966. V nekrologu ocenil jeho nástupce dr. Magrot Krajníkovi píli, pracovitost a houževnatost: „Tato houževnatost mu pomáhala překonat překážky, kterých na své životní pouti měl nepřehlednou řadu“. Škoda, že nedodal, kolik z nich vzniklo právě jeho zásluhou.²⁵⁾

Profesor Krajník byl u nás posledním polyhistorem v biologii. Šíře jeho znalostí v různých odvětvích byla obdivuhodná. Svě poznatky a zkušenosti čerpal z knih, které po celý život pilně studoval, ze své experimentální práce v biologických ústavech, v nichž působil, a také během svých studijních pobytů v zahraničí.

V létě 1922 navštívil biologické ústavy a přírodovědná muzea v Německu. Mořskou faunu studoval v Přímořské biologické stanici ve Villafranche ve Francii v dubnu 1924 a ve stanici v Rovinji v Istrii v září 1926. Aktivně se zúčastnil X. mezinárodního zoologického kongresu v Budapešti v září 1927. Znovu podnikl studijní zájezdy do Německa v letech 1928 a 1930. Na XI. mezinárodním kongresu zoologů v Padově v září 1930 reprezentoval naši vědu sdělením *Příspěvek k fyziologii svalů měkkýšů*. Základní význam měl pro jeho další růst čtyřměsíční pobyt ve vědeckých střediscích Spojených států v létě 1931, kde pracoval v Námořní biologické laboratoři ve Wood Hole (Massachusetts) a v protozoologickém oddělení Zoologického ústavu Kolumbijské university v New Yorku u prof. Calkinse. V říjnu 1936 byl již plně zaujat výzkumy lidské konstituce, prováděnými v Berlíně a Marburku. Po osvobození se v létě 1948 zúčastnil VIII. mezinárodního genetického kongresu ve Stockholmu.²⁶⁾

V prvním období své vědecké aktivity od roku 1922 do 1934 se Krajník zabýval zoologií, především protozoologií a živočišnou fyziologií. Tehdy vzbudily pozornost některé jeho práce o živočišné elektrině protozoí a o fyziologii svalů měkkýšů. Od habilitační přednášky na brněnské univerzitě však došlo v jeho výzkumném zaměření k základnímu obrátu. Obrátil svou pozornost výhradně k člověku, jeho konstituci a genetice. Používání antropometrické techniky pro biotypologické účely jej přivedlo ke kontaktům s antropologií.

Výzkum zahájil ve spolupráci s primářem MUDr. Vojtěchem Tolarem a za asistence MUC. K. Šabaty a MUDr. K. Coufala v Baťově nemocnici ve Zlíně, kde od roku 1934 do 1941 vždy o prázdninách vyšetřoval skupiny mládeže i dospělých. V letech 1940–41 prováděl rovněž biotypologický výzkum žáků měšťanských a středních škol v Praze ve

²⁴⁾ ALFUK Plzeň, os. spis, dopis prof. Vondráčka děkanátu FVL UK v Praze ze 7. 1. 1960.

²⁵⁾ Magrot, T.: Zemřel prof. MUDr. et RNDr. Bohumil Krajník, Plzeňský lékařský sborník 27, 1966, s. 155.

²⁶⁾ Strouhal, Odešel profesor Krajník, s. 103.

spolupráci s prof. dr. O. Chlupem. V letech 1943–1945 na to navázal biotypologickým vyšetřováním asociálních dětí a dětí, postižených prodělanou poliomyelitidou, v Pedologickém ústavu hl. města Prahy. Tento materiál musel pro nové úkoly související se situací po osvobození uložit nezpracovaný v archívu tohoto ústavu. Po nástupu na nové působiště v Hradci Králové se věnoval studiu tamní dospívající mládeže. V Plzni vyšetřoval učně Škodových závodů a dále vzorek 8–10 letých předčasně narozených dětí ve srovnání se stejně starými dětmi narozenými v normálním termínu.

Na získaném materiálu řešil Krajník teoretické a metodické problémy biotypologie dospělých a mládeže. Zajímala ho zvláště otázka dědičnosti konstitučních typů a jejich ovlivnění pubertou. To ho vedlo k hlubšímu zkoumání průběhu pubertálních změn, které sledoval nejen morfologicky, ale i fyziologicky (určováním hladiny pohlavních hormonů) a psychofyziologicky. Jako lékař upozorňoval i na praktický význam konstituční nauky, např. posuzováním úrazovosti ve vztahu ke konstitučním typům.²⁷⁾

Profesor Krajník se stal naším nejvýznačnějším teoretikem nauky o lidské konstituci. Těsně před 2. světovou válkou vydal sborník *O lidské konstituci s metodickým úvodem Program a metody biotypologického výzkumu*. S výhradami se stavěl ke Kretschmerově typologii a postupně uznal systém Sheldonův, po metodické stránce ho zaujala Violova metoda, podle níž dal zkonstruovat Violův antropometrický stůl k měření probandů vleže. Antropometricky stanovený typ koreloval s poznatky genealogie, psychologie, fyziologie apod. Upozorňoval na obtížnost biotypologické diagnostiky v době dospívání, kdy nevyklučoval možnost modifikace typů.²⁸⁾

Krajník byl současně vynikající organizátor. Jeho osudem se stalo, že musel v životě mnohokrát začínat znovu, často od nuly – v Brně, Bratislavě, opět v Brně, v Praze, v Hradci Králové a v Plzni. Na každém z nově zakládaných pracovišť dokázal v krátké době vybudovat konzolidovaný ústav obecné biologie se zoologickými sbírkami, bohatými soubory diapositivů, vybavením pro experimentální práci, histologii a cytologii, a prostorem pro biotypologický výzkum. Většinu z ústavů, v nichž působil, řídil s vrozenou laskavostí, ale pevnou rukou.

V Biotypologické společnosti, kterou založil se skupinou spolupracovníků v Praze v roce 1937, působil jako jednatel. Po násilném přerušení její činnosti přenesl po roce 1958 svou aktivitu do Biologické společnosti při ČSAV. Vedle toho aktivně pracoval v Čs. společnosti zoologické, Čs. společnosti entomologické, Čs. společnosti antropologické, Antropologické sekci Společnosti Národního muzea v Praze, Sboru ochrany přírody Národního muzea a Čs. lékařské společnosti J. E. Purkyně. Svými přednáškami v rámci těchto společností i mimo ně upozorňoval odborníky – biology, lékaře, pedagogy a vojenské činitele – i širokou veřejnost na význam nauky o konstituci v praktických snahách o zdravý vývoj dětí, mládeže a branců, o prevenci nemocí a úrazů a o celkové upevňování zdraví.²⁹⁾

Největší část svého času věnoval Krajník pedagogické práci. Ačkoliv specializován v biotypologii, neopomněl soustavně sledovat pokrok rozmanitých biologických oborů, které přispívají k utváření obecné čili lékařské biologie. Jeho univerzitní přednášky,

²⁷⁾ Ibid.

²⁸⁾ Ibid.

²⁹⁾ O Biotypologické společnosti blíže Kadlec, V.: In memoriam B. Krajníka, Zprávy Čs. společnosti antropologické 20/1–2, 1967, s. 8–10.

praktika, zájmové studijní kroužky i kurzy pro učitele přírodopisu středních škol bývaly velmi oblíbené, protože je vždy pečlivě připravil, doprovázel hojně diapositivy ze své rozsáhlé sbírky, doplňoval nejnovějšími vědeckými poznatky a hlavně, dokázal je velmi zajímavě a srozumitelně přednést. Nezůstával pouze u povinného penza daného studijními plány, ale připravoval i speciální přednášky, například oblíbenou *Biologii moře*, zdánlivě nesouvisející s výukou budoucích lékařů, přece však posluchače obohacující obecně biologickými poznatky a pěstováním smyslu pro vnímání krás přírody. Základy obecné biologie Krajník publikoval v řadě příruček a učebních textů, naposled v 2. dílu vysokoškolské učebnice *Obecná biologie*, kterou vydal spolu s prof. dr. B. Seklou v roce 1962.³⁰⁾

Jako Krajníkův asistent v posledním třiletí jeho působení v Plzni se chci zmínit i o lidském profilu tohoto významného vědce a pedagoga. Poznal jsem ho jako laskavého, vlídného a usměvavého starého pána, který měl otcovské pochopení pro radosti a strasti svých spolupracovníků i žáků. Dokázal je v pravou chvíli povzbudit, nelitoval času pro objasnění problému a neváhal pomoci tam, kde mohl. Neznal závist, která někdy vede stárnoucího vědeckého pracovníka k podceňování práce mladších kolegů nebo i k jejímu uvědomnělému brzdění. Naopak, jejich vědecký zájem podněcoval. Shledal-li práci dobrou, rád ji doporučil k publikaci. Málokdo z jeho bývalých žáků i spolupracovníků dokázal zapomenout na jeho moudré a laskavé vedení. Ve vlastní práci vynikal houževnatostí, přesností a nesmírnou pílí, která neustávala ani v době, kdy byl stížen srdečním onemocněním.³¹⁾

Jeho přímý charakter, který nedokázal ani ve svízelných situacích brutálního nátlaku uhnout nebo se přizpůsobit nesprávným názorům, připomínal neústupnou houževnatost Českých bratří v dobách jejich pronásledování. Věci nazýval pravými jmény. Pevně stál za vědeckými poznatky, o jejichž správnosti se přesvědčil nebo které byly prověřeny zkoumáním vědeckých kapacit, byť odporovaly dogmatickému učení lysenkovsko-mičurinské biologie nebo oficiálním politickým názorům. To mu přinášelo nejen přechodné nepříjemnosti, ale vytvořilo z něho prototyp „buržoazního“ vědce, neschopného se adaptovat na politicko-ekonomické změny padesátých let.³²⁾

Profesora Krajníka lze v mnohém ohledu považovat za symbol osudů našeho národa a státu od vzepětí v prvním období samostatnosti mezi dvěma válkami k rezistenci během dvou následných období totalit. Musíme obdivovat, že přes všechna protivenství dokázal vždy znovu a znovu začínat a přes všechny změny pokračovat ve stanovené výzkumné práci. Přesto, že se po dlouhá léta nepodal nátlaku, dokázal si relativně dlouho zachovat svou vedoucí funkci v čele plzeňského ústavu. Zřejmě tu sehrála hlavní úlohu jeho nesporná vědecká autorita i stále laskavý úsměv na tváři, zrcadlící jeho hluboký humanismus.

³⁰⁾ Strouhal, Odešel profesor Krajník, s. 103.

³¹⁾ Frýdl, V.: Profesor MUDr. et RNDr. Bohumil Krajník pětadesátníkem, Praktický lékař 40, 1960, s. 623–624.

³²⁾ Strouhal, Odešel profesor Krajník, s. 103–104.

100 Jahre seit der Geburt des Professors MUDr. RNDr. Bohumil Krajník

ZUSAMMENFASSUNG

Bohumil Krajník (*13. 6. 1895 in Nepomuk, † 23. 2. 1966 in Pilsen) absolvierte Zoologie an der Naturwissenschaftlichen Fakultät der Masaryk-Universität in Brünn und Medizin an der Medizinischen Fakultät der Comenius-Universität in Pressburg (1929). Er fing seine Tätigkeit als Assistent des Instituts für allgemeine Zoologie und Parasitologie der Hochschule für veterinäre Medizin in Brünn an (1920–1925). Seit 1925 bis 1938 und erneut von 1945 bis 1959 wurde er Assistent, später Dozent (1934) und Professor (1946) an den Instituten für allgemeine Biologie der Universitäten Pressburg (1925–1932), Brünn (1932–1936), Prag (1936–1938), Königgrätz (1945–1951) und Pilsen (1951–1959). Kurz vor und während der deutschen Okkupation wurde er als Kommissar des Staatlichen Gesundheitsinstituts in Prag tätig.

In der ersten Zeit seiner wissenschaftlichen Karriere widmete sich Krajník der Zoologie, hauptsächlich der Protozoologie und Tierphysiologie. Seit 1934 wendete er sich völlig zur menschlichen Konstitutionslehre. In zahlreichen Forschungsprojekten sammelte er das Material hauptsächlich zur Erforschung der Konstitutionstypen im kindlichen und jugendlichen Alter. Er befasste sich auch mit theoretischen und methodologischen Problemen seines Faches.

Als hervorragender Organisator hatte er viele Institute geführt und das neue Institut für allgemeine Biologie in Königgrätz gegründet (1945). Er stand bei der Gründung der Prager Biotypologischen Gesellschaft (1937).

Seine pädagogische Tätigkeit war mannigfaltig und bei Studenten und anderen Interessenten dank der Klarheit und Anschaulichkeit sehr beliebt.

Als tapferer Verteidiger der Ideen der wissenschaftlichen Genetik wurde er in den 50. Jahren unter Druck des kommunistischen Regims gestellt und schlusslich pensioniert, obwohl er noch weiter arbeiten wollte und konnte.

LIKVIDACE ÚSTŘEDNÍ JEDNOTY ČESKOSLOVENSKÝCH LÉKAŘŮ
A LÉKAŘSKÝCH KOMOR V LETECH 1945–1950

LADISLAV NIKLÍČEK

Procesem masové likvidace zájmových, odborných, vědeckých, stavovských a politických organizací a spolků, jež byl součástí přeměny politického systému v Československu po druhé světové válce, byly postiženy také četné organizace českých a slovenských lékařů. I když je tato studie věnována poslednímu období činnosti Ústřední jednoty československých lékařů a lékařských komor v Československu, je třeba se v její úvodní části alespoň přehledně zmínit o vzniku a vývoji uvedených organizací před rokem 1945. Vlastní průběh jejich likvidace v letech 1945–1950, který je hlavním předmětem zájmu této studie, má do značné míry „modelový“ charakter, a to ve formě použitých prostředků, v ideologickém zdůvodnění a především v těsné návaznosti na poúnorovou atmosféru masového zastrahování skutečně i potenciální opozice upevňující se diktatury jedné strany.¹⁾

1. Ústřední jednotka československých lékařů a lékařské komory před rokem 1945

Od druhé poloviny 19. století do přelomu 40. a 50. let století 20. byli čeští, moravští a slezští lékaři organizováni ve stále se rozšiřujícím spektru mnoha spolků a organizací. Významnou roli v institucionálním zabezpečení české lékařské vědy měly odborné a vědecké spolky a společnosti. Počátkem jejich rozvoje se roku 1862 stalo založení Spolku českých lékařů. Prvým předsedou Spolku byl zvolen hlavní iniciátor jeho vzniku J. E. Purkyně. Spolek v prvých dvou desetiletích svého vývoje – v době před rozdělením pražské univerzity a zahájením činnosti české lékařské fakulty – se stal hlavním institucionálním centrem rozvoje Purkyňova pojetí české lékařské vědy jako aktivní součásti světového poznávání zdraví a nemoci člověka. Na přelomu 19. a 20. století, spolu s procesem postupující specializace medicíny, vznikaly další české odborné a vědecké lékařské spolky a společnosti. Ze spolků založených před první světovou válkou je třeba připomenout Spolek zubních lékařů (založen 1897), Spolek českých lázeňských lékařů (1899), Českou společnost pro veřejné zdravotnictví (1896), Klub přátel

¹⁾ Základním pramenem k poznání historie Ústřední jednoty československých lékařů a lékařských komor je jejich tiskový orgán (od roku 1896), Věstník českých (československých) lékařů. Archivní fond Ústřední jednoty se ztratil (měl by být – ale není – ve Všeodborovém archivu v Praze). Fond Lékařské komory pro Zemi českou je ve Státním ústředním archivu (dále jen SÚA). Z literatury o vývoji obou institucí odkazují především na: Matoušek, M.: České lékařstvo v druhé polovině XIX. století, Praha 1947; Sinkulová, L.: Stát, lékaři a zdraví lidu, Praha 1959; Niklíček, L.: Lékařské komory v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1893–1950, Brno 1991.

veřejného zdravotnictví (1901), Volné sdružení českých otolaryngologů (1906) a Českou společnost pro fyzikální medicínu v Praze (1913). V činnosti těchto spolků a společností mnohdy převládá zájem o stavovskou problematiku, ale zároveň se v různé míře zabývaly také vědeckými a odbornými otázkami vlastních oborů a specializací.

Zvláště bouřlivý rozvoj v této oblasti zaznamenáváme v letech první Československé republiky. Už roku 1919 byl vedle dosavadního Spolku českých lékařů v Praze založen Spolek československých lékařů v Košicích, roku 1920 Spolek československých lékařů v Bratislavě a roku 1924 Spolek českých lékařů v Brně. Z mnoha nově vzniklých specializovaných vědeckých společností je třeba alespoň připomenout Purkyňovu společnost pro studium duše a nervstva a Český vědecký spolek proti tuberkulóze (založený roku 1919), Československou balneologickou společnost (1920), Československou společnost chirurgickou a gynekologickou a Československou otorinolaryngologickou společnost (1921), Biologickou společnost (1922), Československou dermato-venerologickou společnost (1923), Československou společnost pro rentgenologii a radiologii (1924), Československou ortopedickou společnost (1925), Československou kardiologickou společnost a Československou oftalmologickou společnost (1926) a Československou společnost pro hygienu a sociální lékařství (1937). Významné bylo, že většina uvedených společností začala vydávat vlastní vědecké a odborné časopisy.²⁾ Na přelomu čtyřicátých a padesátých let byly uvedené a další společnosti sjednoceny pod jedinou „zastřešující“ Československou lékařskou společností Jana Evangelisty Purkyně.

Od přelomu 19. a 20. století vznikaly v českých zemích sociálně lékařské spolky, organizace a instituce pro boj proti nejvíce rozšířeným nemocem a pro péči o matku a dítě. Roku 1899 byl založen Spolek pro zřizování a udržování sanatorií pro tuberkulózní v zemích Koruny české a dále pak vznikly roku 1905 Zemský spolek proti alkoholismu v Království českém, roku 1908 Zemský spolek pro výchovu a opatrování slepých, roku 1913 založil profesor Rudolf Jedlička v Praze ústav pro zmrzačené děti, roku 1914 byl v Praze založen spolek Ochrana matek a kojenců, roku 1916 byla ustavena Česká společnost pro potírání chorob pohlavních v Království českém.³⁾

Spektrum těchto spolků a společností zdravotní a sociální péče bylo podstatně rozšířeno v letech první Československé republiky. Nejvýznamnější z nich se stala Masarykova liga proti tuberkulóze (založená roku 1919) a vznikalo mnoho dalších organizací lékařů, lékárníků a „laiků“ různého odborného i ideového profilu. Jejich oficiální centrálou bylo Ústředí dobrovolné péče sociálně zdravotní a odborně měly být usměrňovány ministerstvem veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy. Některé z těchto organizací budovaly vlastní zdravotnická zařízení (dispensáře, sanatoria, poradny) a prosazovaly moderní metody preventivní medicíny. Jejich význam v neposlední míře spočíval také v tom, že v jejich činnosti se výrazně angažovali nejenom zdravotníci (od představitelů vědy až po praktické lékaře a lékárníky), ale také další občané, kterým nebyl lhostejný zdravotní stav společnosti. Bylo jednou z tragédií československého zdravotnictví, že na přelomu čtyřicátých a padesátých let byla uvedena občanská aktivita necitlivě zlikvidována.

V období první Československé republiky působily různé lékařské organizace uvnitř

bohaté struktury politických stran a v jejich satelitních organizacích. Mnoho lékařů bylo přímo organizováno v Československé národní demokracii, existovaly samostatné svazy lékařů (např. Svaz československých lékařů sociálně demokratických) i lékařské sekce (lékařská sekce Levé fronty, lékařská sekce Společnosti pro kulturní a hospodářské styky s SSSR, Roentgen-klub pokrokových lékařů a mediků aj.). Působení těchto organizací bylo zcela přerušeno za okupace a pokusy o obnovení jejich činnosti po roce 1945 si zaslouží zvláštní výzkum.

Velice významným způsobem ovlivňovaly společenské postavení a praktické působení českých a později i slovenských lékařů dvě instituce. Jednak to byla dobrovolná stavovská – do značné míry odborová – organizace, kterou byla Ústřední jednota českých (československých) lékařů, a dále pak lékařské komory, které byly veřejně právními institucemi povinnými ze zákona.

Dne 24. listopadu 1888 se v Praze konala první valná hromada Ústřední jednoty českých lékařů v Království českém. Stalo se tak na základě dlouholeté iniciativy profesora české lékařské fakulty v Praze Vítězslava Janovského. Prvý bod stanov Ústřední jednoty konstatoval, že účelem této organizace je „pěstovati vzájemnost všeho lékařstva českého v otázkách týkajících se stavu lékařského a veřejného zdravotnictví, důstojně zastupovat stav lékařský navenek, pěstovat osobní styky a výměnu vědeckých názorů“.⁴⁾

Jedním z nejdůležitějších podnětů k založení Ústřední jednoty byla příprava a přijetí zákona o povinném nemocenském pojištění zaměstnanců průmyslu, živností a obchodu (také roku 1888), jímž se mimo jiné významným způsobem měnilo sociální postavení lékaře, který vstupoval s nositeli pojištění do smluvních vztahů. Právě tato okolnost působila na přeměnu Ústřední jednoty v organizaci, která především hájila sociální zájmy lékařů vůči nemocenským pokladnám a dalším nositelům pojištění. Za základní mezník v tomto vývoji můžeme považovat ustavení Spolku pokladenských lékařů v Praze (roku 1906), který se v rámci Ústřední jednoty brzy stal rozhodující organizací. V čele tohoto spolku a po Janovském až do počátku třicátých let vůdčím duchem celé stavovské lékařské organizace byl MUDr. Karel Helbich – v 90. letech omladinář, později sociální demokrat a nakonec, v období první Československé republiky, člen národně demokratické strany.

Ústřední jednota od svého založení usilovala o to, aby bylo urychleno přijetí zákona o lékařských komorách.

Požadavek, aby byly zřízeny lékařské komory, se v rakousko-uherské monarchii objevoval od konce šedesátých let 19. století. Byla to reakce na vznik lékařských komor v Německu, Švýcarsku a v jiných evropských státech. Čeští lékaři se poprvé pro tento požadavek vyjádřili v roce 1876 na základě přednášky profesora Vítězslava Janovského ve Spolku českých lékařů v Praze. Nicméně tento námět narážel po celá osmdesátá léta na stanovisko nejvyšší zdravotní rady ve Vídni, která byla poradním orgánem říšského zdravotního referenta při ministerstvu vnitra a jež se domnívala, že lékařům zcela postačí jejich dosavadní spolky.

Do vídeňského parlamentu se uvedená problematika dostala teprve v letech 1889–1890. Po vleklých diskusích byl 22. prosince 1891 vydán říšský zákon, podle kterého měly být zřizovány lékařské komory. V třetím paragrafu tohoto zákona se konstatovalo:

²⁾ Matoušek, M.: Rozvoj československého lékařství ve 20. století, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, 1961, T. XXIII, s. 163–206.

³⁾ Niklíček, L. – Stein, K.: Dějiny medicíny v datech a faktech, Praha 1985.

⁴⁾ Matoušek, M.: České lékařstvo, s. 152.

„Lékařské komory jsou povolány o všech záležitostech, které týkají se zájmů společných lékařského stavu, úkolů a účelů, jakož i důstojnosti a vážnosti lékařského povolání, vývoje zdravotních nařízení, pokud lékařské spolupůsobení jest důležitým, porady konati a usnesení činiti, s lékaři komorního obvodu, jakož i s jinými lékařskými komorami jednati, podáními k úřadům svého obvodu se obracet i skrze představený úřad zemský podávati c.k. vládě návrhy a žádosti.“⁶⁵⁾ V lékařské komoře měli být povinně organizováni všichni lékaři, kteří vykonávají lékařskou praxi v příslušném obvodu, kromě lékařů vojenských a lékařů zaměstnaných ve státní zdravotní správě.

Smysl zákona o lékařských komorách později vyjádřil, s pregnantností sobě vlastní, profesor sociálního lékařství Hynek Pelc následujícím způsobem: „Státní správa chtěla zříditi instituce, jejichž prostřednictvím by mohla působiti na reprezentanty svobodného povolání, jímž tehdy lékařství bylo. Současně si pak stát měl vytvořiti poradní orgán v záležitostech, týkajících se lidového zdraví a lékařské pomoci.“⁶⁶⁾

Avšak přijetí zákona bylo pouze počátkem řešení dané problematiky. Uvedený říšský zákon vyvolal mnoho vzrušených diskusí o tom, kolik komor má být v Čechách a na Moravě vytvořeno. Nešlo pouze o otázku územního rozčlenění, ale především o vztah mezi českými a německými lékaři v této nově zaváděné instituci. V Království českém byla problematika lékařských komor vyřešena až vyhlášením pražského c.k. místodržitelství z 15. října 1894, kterým byla zřízena jedna lékařská komora se sídlem v Praze, jež však byla rozdělena na dvě sekce, a to českou a německou.⁶⁷⁾ Bylo tak učiněno především na přání německých lékařů. Komora měla v čele předsedu, který byl každý rok střídán z jedné nebo druhé národnostní sekce. Náměstek předsedy byl vždy ze sekce opačné. První volby do české lékařské komory se konaly 20. prosince 1894. Prvním předsedou byl zvolen Josef Ostrčil, městský lékař na Smíchově, jenž byl zároveň prvním starostou Ústřední jednoty českých lékařů. Pro Moravu byla založena jedna lékařská komora se sídlem v Brně roku 1893 a v tomtéž roce další komora pro Slezsko v Opavě. Společným tiskovým orgánem lékařských komor a Ústřední jednoty byl Věstník českých (československých) lékařů.

Obě sledované instituce prošly řadou změn po 28. říjnu 1918. Změnil se původní název jednoty na Ústřední jednotu československých lékařů a v průběhu dvaceti let první Československé republiky byly pružně doplňovány její stanovy. Příznačná byla snaha v konkrétní činnosti naplnit 2. paragraf stanov, který konstatoval: „Účelem ÚJ je spojit členstvo k obhajobě mravních, hmotných a sociálních zájmů, pěstovat stavovskou solidaritu a kázeň, zabývat se otázkami veřejného zdravotnictví, tělesné výchovy a sociální péče, chránit své členy ve sporech s nelékaři, vyplývajících z jejich lékařské činnosti a sjednávat pro ně a za ně služební a pracovní smlouvy.“⁶⁸⁾

Jednota byla organizována jednak do odborů (spolků a sekcí), jednak místně do žup. Žup bylo celkem 36–21 v Čechách, 7 na Moravě a 8 na Slovensku. Odborů bylo ve 30. letech čtrnáct. Byly to: Spolek pokladenských lékařů, Mladá generace lékařů, Sdru-

žení odborných lékařů, Odborová organizace lázeňských lékařů, Svaz československých zubních lékařů, Spolek českých lékařů veřejných nemocnic, Klub městských a okresních lékařů hl. města Prahy, Sdružení československých lékařek, Odborová organizace lékařů při zemských ústavech pro choromyslné, Odborová organizace lékařů soudních a vězeňských, Sekce obecních a obvodních lékařů, Odborová organizace železničních lékařů, Sekce státních úředních lékařů a Sdružení vojenských lékařů z povolání v ČSR. Odbory jednoty byly do značné míry samostatné a měly vlastní stanovy i finanční hospodaření.

Dále byly součástí Ústřední jednoty československých lékařů instituce sociálního a podpůrného charakteru. Byla to především Podpůrná nemocenská sekce, která za pojistné příspěvky vyplácela svým členům v době jejich nemoci pojistné denní podpory a při delším onemocnění jim poskytovala zvláštní jednorázové podpory. Dále členové Ústřední jednoty povinně přispívali do Ochranného fondu. Fond byl určen k podpoře těch členů, kteří „se stali obětí stavovských zápasů, jež byly zahájeny se souhlasem jednoty a na její odpovědnost“. Dalším fondem byl Helbichův fond, který přispíval na výchovu mladých lékařů k tomu, aby se dobře orientovali ve svých funkcích v sociálním pojištění. Mimo to jednota zřídila také zvláštní zprostředkovatelskou službu, která pro mladé lékaře zajišťovala pracovní místa.

Zásadní charakter činnosti Ústřední jednoty určoval její Spolek pokladenských lékařů. Spolek od svého založení v roce 1906 vedl jednání se svazy nemocenských a úrazových poklad (po roce 1924 pojišťoven) a ve finální fázi jednání Ústřední jednota oficiálně sjednávala a vypovídala smlouvy lékařů s nositeli pojištění. Tato jednání byla ovlivněna jak změnami ve vývoji nemocenského pojištění,⁶⁹⁾ tak finanční situací pojišťoven.

Při jednáních často docházelo k ostrým střetnutím mezi představiteli Spolku pokladenských lékařů a úředníky pojišťovacích institucí, kterými byli většinou funkcionáři odborových organizací, případně dělnických politických stran (sociální demokracie a národně socialistické strany). Vznikaly spory o stanovení výše lékařských honorářů, o počty pacientů, o možnost širší preskripce léčiv, o volnou volbu lékaře apod. Tato střetnutí často vedla až k hrozbě lékařskou stávkou, případně zahájením pasivní rezistence lékařů (ta spočívala v důsledném dodržování všech nařízení a předpisů, v časově neomezeném vyšetřování pacientů atd.). Dále lékaři kritizovali neodborné zásahy úředníků pojišťoven do jejich léčebné činnosti, vyšší správních výloh na provoz pojišťoven (v nemocenském pojištění v první polovině třicátých let pohlcovaly 20 i více procent z pojistného v nemocenském pojištění) a stavbu honosných úřadoven pro pojišťovny. V druhé polovině 20. let – s tím jak rostly finanční možnosti a fondy pojišťoven – byla uvedená střetnutí podstatně zmírňována a nastupoval vztah více méně partnerský, i když nikdy ne zcela harmonický. Kritika lékařů ve 30. letech však dostávala širší a společensky významnější dimenzi – požadovala užší spolupráci pojištění s veřejným zdravotnictvím (pojišťovny a jejich svazy patřily do resortu sociální péče a jejich činnost byla koordinována Ústřední sociální pojišťovnou), rozšíření účasti nositelů pojištění v preventivní medicíně a hlavně prosazení práva pojištěnce na svobodnou volbu lékaře.

⁶⁵⁾ Preininger, V.: Sběrka zákonů a nařízení o zdravotnictví se zvláštním zřetelem ku zemím Koruny české, Praha 1900, s. 27.

⁶⁶⁾ Pelc, H.: Sociální lékařství, Praha 1937, s. 51.

⁶⁷⁾ Preininger, Sběrka zákonů, s. 32.

⁶⁸⁾ Balcar, Ě.: Programové úkoly lékařského stavu a jejich uspořádání v organizaci ÚJČsL, Věstník českých lékařů (dále jen VČL) 45, 1933, č. 16, s. 453.

⁶⁹⁾ Blíže viz: Deyl, Z.: Sociální vývoj Československa 1918–1938, Praha 1985, s. 84–93; Niklíček, L.: Systém veřejného zdravotnictví a nemocenského pojištění za první Československé republiky, Praha 1994.

Základním článkem v jednáních Ústřední jednoty československých lékařů a jejího Spolku pokladenských lékařů se svazy nemocenských pojišťoven (ve 20. letech v dělnickém pojištění v českých zemích působily sociálně demokratický Ústřední svaz českých nemocenských pojišťoven v Praze; agrárníká Jednota zemědělských okresních pojišťoven v Praze; Reichsverband der deutschen Krankenkassen, Praha; Landesverband der deutschen Krankenkassen in Böhmen, Karlovy Vary; Landesverband der mährisch-schlesischen Krankenkassen, Vítkovice)¹⁰⁾ bylo uzavření rámcových smluv, které byly závazné pro okrskové kolektivní smlouvy a pro jednotlivé lékaře při uzavírání individuálních smluv. Pod podmínky rámcové smlouvy nesměla být uzavřena jakákoliv další smlouva. K tomu byl každý lékař vázán přísnou stavovskou solidaritou a kázní, nad kterou bděly jak Ústřední jednota, tak také lékařské komory.

Pojišťovny mohly uzavírat smlouvy pouze s lékaři, kteří byli členy Spolku pokladenských lékařů či obdobné organizace německých lékařů v Československu, která byla součástí Reichsverband der Ärztevereine in der Tschechoslowakischen Republik. Spolek pokladenských lékařů tak v letech první republiky získal charakter veřejněprávní organizace. Jeho vedení vyjednávalo za lékaře smlouvy, schvalovalo smlouvy sjednané dalšími regionálními či odbornými organizacemi Ústřední jednoty nebo jejími jednotlivými členy. Dával svým členům informace, vykládal smlouvy a dozíral na jejich plnění, přijímal přihlášky lékařů k lékařské praxi vykonávané na účet nositelů nemocenského pojištění, radil nemocenským pojišťovnám při přijímání lékařů do smluvního poměru, poskytoval členům právní rady při sporech s pojišťovnou a případně je zastupoval při soudních sporech. Spolu s pojišťovnou byl spolek nositelem soudní a disciplinární pravomoci nad lékaři, ovšem pouze v případech, kdy se jednalo o sporných otázkách výkonu lékařské praxe v nemocenském pojištění.

Dalším velice důležitým organizačním útvarem při Ústřední jednotě byla Mladá generace lékařů. Její vznik byl důsledkem reformního hnutí mladých, po první světové válce demobilizovaných lékařů a mediků, kteří usilovali o lepší sociální postavení a o systematické další vzdělávání. V dubnu 1921 Mladá generace lékařů začala vydávat časopis Praktický lékař, který po celou dobu první Československé republiky soustavně informoval o podstatných novinkách v lékařské vědě a praxi a zároveň nemalou pozornost věnoval sociálnímu lékařství, veřejnému zdravotnictví, postavení lékaře v nemocenském pojištění a neopomíjel ani otázky lékařské etiky, filozofie a historie medicíny. V organizačním rámci Mladé generace lékařů pracovaly Sociálně lékařský sbor, Racionalizační a normalizační komise (RANOK) a Česko-francouzská lékařská společnost. Mladá generace měla vlastní nakladatelství, které vydalo mnoho spisů, zabývajících se jak problémy klinické medicíny, tak otázkami sociálního lékařství, a podílelo se na vydávání řady odborných a vědeckých lékařských časopisů.

V letech 1918–1938 se postupně právně upravovalo a hlavně ve faktické činnosti šířeji uplatňovalo postavení lékařských komor. Bezprostředně po vzniku republiky byla zahájena rozsáhlá diskuse o původním zákonu o lékařských komorách. Avšak teprve koncem roku 1925 předložilo ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy lékařské veřejnosti k diskusi osnovy zákona o lékařské praxi a zákona o lékařských komorách.

Po dlouhé a mnohdy ostré kritice původního návrhu ministerstva lékařskými organizacemi přijalo 28. června 1929 Národní shromáždění – spolu se zákonem o lékařské praxi – Zákon o lékařských komorách (č. 113 Sb. z. a n.). Podle tohoto zákona byly zřízeny lékařské komory, „... aby hájily a podporovaly zájmy a chránily čest stavu lékařského“¹¹⁾ pro Čechy se sídlem v Praze, pro Moravu a Slezsko se sídlem v Brně, pro Slovensko se sídlem v Bratislavě. Slovenská komora měla zahrnovat také území Podkarpatské Rusi, kde měla být vládním nařízením zřízena zvláštní komora později.

Zákon z roku 1929 zvýšil vážnost komor a odděloval disciplinární moc od moci správní tím, že se podle něho zřizovaly samostatné čestné rady, které vykonávaly nad členy komory disciplinární pravomoc (podle zákona z roku 1891 tuto funkci vykonávalo zastupitelstvo lékařské komory).

Členem komory se musel povinně stát každý lékař, který vykonával v obvodu její působnosti lékařskou praxi. Zároveň komora dbala na dodržování základních povinností lékaře (stanovených zákonem o lékařské praxi) a lékařské etiky. Například paragraf č. 23 zákona konstatoval, že každý „... lékař je povinen nemocnému, kterého přijal do lékařského vyšetřování, věnovat se horlivě, věrně a svědomitě, hájit zájem nemocného a chránit zdraví podle zásad lékařské vědy, svých zkušeností a platných předpisů“.¹²⁾ Porušení tohoto a dalších ustanovení mohla čestná rada komory trestat – kromě trestů morálního rázu – pokutou do výše deseti tisíc korun a případně suspenzí lékařské praxe na dobu až jednoho roku.

Ve 30. letech byl předsedou Lékařské komory pro Zemi českou profesor Arnold Jirásek, pro Zemi moravskoslezskou profesor Václav Tomášek, později dr. Jindřich Drška, pro Slovensko a Podkarpatskou Rus profesor Stanislav Kostlivý. Demokraticky volené zastupitelstvo lékařské komory bylo orgánem výkonným a správním a k řešení nejzávažnějších otázek měla být svolávána členská schůze komory. Lékařská komora podávala zemskému úřadu „dobrá zdání“ – doporučení k žádostem lékařů o povolení praxe, o udělení titulu odborný lékař, doporučovala jmenování stálých soudních znalců, schvalovala přesídlení praxí lékařů atd. Jednou z dalších činností bylo rozdělování finančních částek z vlastních podpůrných fondů lékařům a členům jejich rodin.

Koncem roku 1933 měla česká komora 5996 členů (Čechů bylo 3687, Němců 2309), moravskoslezská 2328 členů (Čechů 1426, Němců 827 a členů jiných národností 75), bratislavská komora měla 1919 členů (údaj byl publikován bez národnostního rozlišení).¹³⁾

Činnost Ústřední jednoty československých lékařů a lékařských komor byla krutě poznamenána vývojem po Mnichovu a především po 15. březnu 1939. V období tzv. druhé republiky se také mezi českými lékaři a mediky aktivizovaly krajně pravicové a fašistické skupiny. Jejich základní východiska se formovala už v polovině 30. let, v době bojů o insigne, v době vyloučení levicové opozice ze Spolku českých mediků, opozice, z níž vznikl Spolek demokratických mediků, za nacistické okupace základ ilegální skupiny mladých komunistických intelektuálů vedené F. Jiráskem, M. Janů a J. Havašem. Bezprostředně po Mnichovu žádalo vedení Spolku českých mediků, aby do prvního se-

¹¹⁾ Bébr, R. – Chaloupka, R.: Československé zdravotnické zákony s příslušnými prováděcími předpisy, I., Praha 1937, s. 593.

¹²⁾ Tamtéž, s. 601.

¹³⁾ Ottův slovník naučný – Dodatky III/2, Praha 1935, s. 668.

¹⁰⁾ Procházka, F.: Sociální lékařství. Svazek první, Praha 1925, s. 47–48.

mestru na lékařských fakultách nebyli přijímáni židé. Už 11. října 1938 byl vydán výnos, který vylučoval z přijetí na lékařskou fakultu Univerzity Karlovy posluchače jiných národností než „československé“. Za fašistickou aktivitou nezaostal ani Spolek klinických asistentů. Jeho členové žádali, aby na univerzitních klinikách mohli pracovat „... pouze Češi, Slováci a Podkarpatští Rusové, s výjimkou stoupenců mezinárodní ideologie, zvláště komunistické a s vyloučením národnosti židovské“.¹⁴⁾

Vedení Ústřední jednoty československých lékařů ohrožovala agresivní skupina lékařů (Hlávka, Maňaska, Raýman, pozdější udavač dr. M. Nedvěda Chvojka aj.), organizovaných v lékařské sekci fašistické Akce národní obrody (ANO). Ta vydávala časopis Tribuna a žádala, aby z veřejného života a praxe ve zdravotnictví byli odstraněni lékaři židé a všichni, kteří byli označováni za stoupence „marxisticko-židovsko-benešovské a zednářské ideologie“, jak se tehdy stávalo zvykem označovat vše, co vytvářelo první republiku, bylo antifašistické a respektovalo zásady občanské slušnosti.

Antisemitské tažení této skupiny lékařů „varovalo“ lékaře v českém vnitrozemí před příchodem asi dvou tisíc židovských lékařů z pohraničních oblastí, kteří měli ohrozit prosperitu soukromých lékařských praxí „zaručeně českých“ lékařů. Byla to sociální demagogie, jež nacházela ohlas zvláště u těch lékařů, kteří všechny závažné otázky světové a domácí politiky hodnotili pouze z hlediska perspektivy soukromé praxe. Šlo sice o menšinu mezi lékaři, ale menšinu výrazně se projevující. A „mlčící většina“ se jenom bála.

Atmosféru doby mezi Mnichovem a 15. březnem popsal roku 1947 tajemník Ústřední jednoty Břetislav Helbich (syn Karla Helbicha), když vysvětloval některé zdaleka ne statečné postoje jednoty z let 1939–1940. Napsal, že hnutí Akce národní obrody se obracelo „proti bývalému režimu v ČSR, volalo po zjednodušení ve spolkovém životě a mělo tím na mysli zastavování činnosti některých spolků, slučování příbuzných spolků a zavádění vůdcovského principu do jejich správy. Stoupenci hnutí počali útočit na schůzích i v tisku, hlavně Stříbrného, na činovníky spolků a organizací, zvolené demokratickým způsobem před Mnichovem, denuncovali je jako Benešovce a židozednáře a počali usilovat o získání moci v těchto institucích..., útočili na zvolené činovníky lékařské komory a Ústřední jednoty českých lékařů, označující je jednak za Benešovce, jednak za marxisty, za zednáře a židomily a podezírajíce veřejně některé z nich ze židovského původu (např. i dr. Helbicha – pozn. L.N.). V roce 1938 byl jednatelem ÚJČL p. MUDr. Matoušek, známý v lékařských kruzích svou příslušností ke komunistické straně. Šlo zřejmě o to, tyto zvolené činovníky znemožnit a vytlačit z jejich funkcí.“¹⁵⁾

Fašističtí lékaři však nezůstali jenom u propagandy. 15. března 1939 se domnívali, že přišla jejich chvíle a snažili se obsadit kanceláře a vedení Ústřední jednoty a celý lékařský dům v Sokolské ulici v Praze 2 (Lékařský dům byl na přelomu dvacátých a třicátých let postaven z finančních prostředků poskytnutých lékařskými organizacemi a jednotlivými lékaři). Dr. B. Helbich a další se obrátili na protektorátní úřady o pomoc a spor skončil kompromisem. Do Ústřední jednoty byla dosazena správní rada

(v dubnu 1940 byla nahrazena voleným výborem v čele se starostou, profesorem psychiatrie Otakarem Janotou) a obdobná instituce byla dosazena i do české a moravskoslezské lékařské komory (tam už nikdy demokraticky volené vedoucí orgány nebyly ustaveny). Část fašistů se dostala do správních rad jednoty a komor, ale holá existence stavovských organizací byla zachráněna. Ovšem cena za tuto záchranu byla velká a odpovídala způsobu v české politice mnohokrát uplatněnému, totiž jednání v duchu hesla „zabránit nejhoršímu“.

A tak už 16. března 1939 bylo na schůzi všech českých lékařských stavovských organizací přijato prohlášení (podepsali jej za Lékařskou komoru pro Zemi českou profesor MUDr. Arnold Jirásek, za tzv. Lékařskou Národní jednotu¹⁶⁾ MUDr. Josef Malík), v němž mimo jiné čteme: „... Všechny stavovské lékařské korporace prohlašují naprostou svou lojalitu i českého lékařského stavu odpovědným orgánům výkonné moci i úřadům v Čechách a na Moravě“. Dále se prohlášení odvolávalo na „tradici harmonické a solidární spolupráce s německými lékaři v minulých letech a s jejich organizací“. A nejotřesnější v onom předbílání přání českých fašistů a okupantů byla následující pasáž zmíněného dokumentu: „Konečně zástupci českých lékařských organizací se usnesli, aby byl vydán ihned zákaz výkonu lékařské praxe lékařům nearijského původu ve všech veřejných a zdravotních orgánech a zařízeních sociálního pojištění.“¹⁷⁾ A aby nedošlo k nejasnostem, tak už druhý den po přijetí uvedeného dokumentu, 17. března 1939, rozhodlo předsednictvo Ústřední jednoty českých lékařů „... vyloučit všechny lékaře nearijského původu z řad členů jednoty a uplatnit okamžitě důsledky této vyluky v jejich smluvním poměru k nositelům nemocenského pojištění“.¹⁸⁾

Toto opatření postihlo asi tisíc židovských lékařů v Čechách a na Moravě. Už 14. dubna 1939 uveřejnil tajemník Ústřední jednoty B. Helbich následující údaje: „Obraz o tom, kolik lékařů nearijského původu zabývalo se převážně výkonem lékařské praxe ve služebním poměru, nám poskytují jedině statistiky Spolku pokladenských lékařů při ÚJČL. Ty udávají, že k 31. prosinci 1938 bylo mezi všemi smluvními zaměstnanci Léčebného fondu veřejných zaměstnanců na území dnešního Protektorátu Čechy a Morava 897 lékařů nearijského původu.“¹⁹⁾

Východisko funkcionářů Ústřední jednoty z jejího sporu s neagresivnější částí českých fašistů rozhodně nepatří k světlým stránkám historie této organizace. Věnoval jsem uvedení „vstřícnosti“ vůči nacistům takovou pozornost mimo jiné také proto, že jí bylo plně využito ne ihned po roce 1945, ale až v okamžiku definitivní likvidace Ústřední jednoty, na počátku roku 1949.

Tato temná skvrna na dějinách Ústřední jednoty však není tím, co by v jejím vývoji za okupace převažovalo. Mezi členy Ústřední jednoty totiž byly desítky aktivních účastníků protinacistické rezistence. Lékaře nacházíme ve všech směrech aktivního odporu. V něm položili své životy Vladislav Vančura, Miloš Nedvěd, Alexandar Gjurič, Jan Florián, Václav Šilhan, Vladimír Bergauer, František Procházka, Hynek Pelc, Václav Strimpl, Jaroslav Klíma, Jaromír Bouček, Jan Jesenský a řada dalších lékařů – hrdinů

¹⁴⁾ Rozsivalová, E. – Adamec, J. – Hlaváčková, L.: Pražská lékařská fakulta v letech 1918–1938, Časopis lékařů českých (dále jen ČLČ) 112, 1973, č. 14, s. 443.

¹⁵⁾ Helbich, B.: Na okraj „Prohlášení českých lékařských stavovských organizací ze dne 16. března 1939“, strojopisná kopie, datovaná 11. 6. 1947 a r. 1991 uložená v dokumentaci Svazu českých lékařů.

¹⁶⁾ Lékařská Národní jednotka byla součástí druhorepublikové Strany národní jednoty. Už v dubnu 1939, stejně jako Ústřední jednotka českých lékařů, kolektivně vstoupila do Národního souručenství.

¹⁷⁾ VČL 51, 1939, č. 11–12, s. 292.

¹⁸⁾ Tamtéž, s. 293.

¹⁹⁾ Helbich, B.: Náš nejdůležitější úkol. Hledá se místo pro 1300 českých lékařů, VČL 51, 1939, č. 15, s. 371.

protinacistického odporu. V koncentračních táborech zahynuly stovky židovských lékařů z Čech, Moravy a Slovenska. Po květnu 1945 si většina českých lékařů přála, aby byla činnost jejich stavovské organizace a lékařských komor plně obnovena. Avšak ukázalo se, že splnění tohoto přání bude determinováno osudy demokracie v Československu, která od omezené plurality spěla k vlastnímu zániku v totalitním komunistickém systému, jenž přímo živočišně nenáviděl jakékoliv institucionální pozůstatky občanské společnosti.

2. Likvidace Ústřední jednoty československých lékařů

Po květnu 1945 v podstatě všechny politické strany Národní fronty a také lidovecký ministr zdravotnictví JUDr. Adolf Procházka uvažovali o potřebě zásadních přeměn československého zdravotnictví. Velkou roli zde hrály plány na novou organizaci zdravotnictví, na jeho sjednocení a preventivní zaměření, jež byly vypracovány ilegálními skupinami lékařů v době nacistické okupace.²⁰⁾

Ze zahraničních vzorů byl komunistickými lékaři přijímán a propagován systém sovětského zdravotnictví – ovšem původně značně modifikovaný v duchu různých směrů evropského sociálně lékařského myšlení. Na ostatní měl výrazný inspirativní vliv zákon o anglické Národní zdravotní službě z roku 1946. Stále ještě živá byla zkušenost z pozoruhodného vývoje sociálního lékařství v letech první Československé republiky (dílo profesora Hynka Pelce, konference preventivní medicíny ve třicátých letech aj.)²¹⁾ Ne nepodstatná byla skutečnost, že v Čechách, na Moravě a ve Slezsku se tři strany Národní fronty hlásily k socialismu, ovšem v diametrálně různém pojetí. Také z tohoto hlediska je třeba posuzovat cíle dobových zdravotně politických programů a celospolečenskou situaci, které se Ústřední jednota a lékařské komory snažily – v neposlední míře v zájmu holého přežití – přizpůsobit. Až do května 1945 byl starostou Ústřední jednoty psychiatr, profesor MUDr. Otakar Janota. V listopadu 1945, na schůzi delegátů Ústřední jednoty československých lékařů, prohlásil MUDr. Miloslav Matoušek²²⁾ – za souhlasu všech účastníků tohoto shromáždění –, že členové předsednictva za okupace konali „... svou práci dobře a čestně“ a že si zaslouhují „právem plné uznání a dík“.²³⁾ Avšak před tímto prohlášením prošla Ústřední jednota vývojem značně dramatickým. Bylo by možné mluvit o prvním pokusu o její likvidaci.

Po 9. květnu 1945 jmenovala Česká národní rada, zřejmě na přání skupiny lékařů, kteří organizovali z Lékařského domu zdravotnickou službu Pražskému povstání,²⁴⁾ svého pověřence do ÚJČsL. Byl jím komunista, aktivní účastník odboje, MUDr. Václav

²⁰⁾ Za svobodu, do nové Československé republiky. Ideový program domácího odbojového hnutí v letech 1939–1941, Praha 1945, s. 104–106; Návrh na novou úpravu veřejného zdravotnictví a školení zdravotnického personálu. Vypracováno kolektivem lékařů pod vedením MUDr. Nedvěda Miloše v letech 1941–1945, Praha 1945; Niklíček, L. – Kotek, V.: Nedvědův plán – známý a neznámý, I., II., ČLČ 125, 1986, č. 12, s. 353–356; č. 13, s. 385–389.

²¹⁾ Bílek, V. – Niklíček, L.: K historii českého sociálního lékařství, III., Čs. zdravotnictví, 27, 1979, č. 6, s. 231–242.

²²⁾ Gynekolog a historik medicíny M. Matoušek byl po celou dobu nacistické okupace vězněn v koncentračním táboře Buchenwald. Srovnej: Matoušek, M.: Buchenwald, Praha 1945.

²³⁾ Ústřední jednota československých lékařů. Schůze delegátů konaná dne 25. listopadu 1945 (dále jen Schůze delegátů), VČsL 58, 1946, č. 4, s. 52.

²⁴⁾ Lékařský dům ve dnech revoluce, VČL 57, 1945, č. 17–18, s. 236; Šimberská, R.: Spolek českých lékařů za nacistické okupace, ČLČ 127, 1988, č. 32, s. 1019–1021.

Heral, ústavní lékař nemocenské pojišťovny v Praze II. Z Heralovy iniciativy bylo okamžitě zahájeno jednání o kolektivním vstupu jednoty do Ústřední rady odborů. Nadále Heral vystupoval jako pověřenec ČNR a v tomto případě vůbec nevdalo, že Česká národní rada byla, na známý sovětský nátlak, zrušena už 12. května 1945.

17. května 1945 se profesor Janota obrátil za ÚJČsL na ÚRO dopisem, v němž čte: „Ústřední jednota československých lékařů přihlašuje se jako celek do Ústřední rady odborů, a žádá, aby její přihláška byla projednána. Ústřední jednota československých lékařů soustřeďuje všechny lékaře a organizuje zejména ve svém odboru Spolku pokladenských lékařů při Ústřední jednotě Československých lékařů všechny lékaře zaměstnané ve službách nositelů veřejnoprávního sociálního pojištění.“²⁵⁾ O přijetí jednoty jako kolektivního člena do ÚRO rozhodlo prezidium ÚRO 21. května 1945. Dr. Heral byl – podle jeho tvrzení v diskusi na schůzi delegátů ÚJČsL v listopadu 1945 – při jednání s ÚRO dotázán, „... kdo vede ÚJČsL, zda výbor, který byl zvolen za okupace, a zda v něm byla provedena očista. To bylo podmínkou pro přijetí ÚJČsL do ÚRO“.²⁶⁾

Uvedená podmínka měla, vzhledem k protektorátní minulosti funkcionářů Ústřední rady odborů (tajemníka Národní odborové ústředny zaměstnanec Evžena Erbana a dalších), charakter jisté politické drzosti. Zvláště, když si uvědomíme, že Ústřední rada odborů byla i personálně přímým následníkem protektorátní Národní odborové ústředny zaměstnanec a jako jediná protektorátní instituce vyšla z období „národní očisty“ a retribuice beze ztrát.²⁷⁾

Nicméně jednání, které mezi ÚRO a Ústřední jednotou následovalo, bylo velice rychlé a zřejmě předem připravené. 29. května byl adresován Ústřední radě odborů následující přípis: „Pověřenec České národní rady pro Ústřední jednotu československých lékařů MUDr. Václav Heral žádá se souhlasem předsednictva ÚJČsL, aby pro správu ÚJČsL byl Ústřední radou odborů jmenován zatímní výbor správní.“

Odůvodnění: Přijetím ÚJČsL do ÚRO přechází na ÚJČsL jako odborovou organizaci lékařů nové zodpovědné úkoly, které nemůže provádět dosavadní správa, jež vedla ÚJČsL po dobu německé okupace.

Za: Ústřední jednotu čs. lékařů
MUDr. Václav Heral

Prof. MUDr. Ot. Janota
pověřenec České národní rady starosta²⁸⁾

Této žádosti Ústřední rada odborů promptně vyhověla a už 31. května 1945 jmenovala správní komisi Ústřední jednoty československých lékařů. Předsedou správní komise se stal Miloslav Matoušek. Jasnou převahu v tomto orgánu měli členové KSČ (Matoušek, Češpiva, Heral) a sociální demokraté (Stuchlík, Skládal).

Avšak ani tato správní komise neměla v ÚRO příliš velké slovo a už na podzim 1945 vznikl spor o kolektivní členství Ústřední jednoty v ÚRO. V této době v rámci ÚRO postupně vznikal Svaz zaměstnanců sociální a zdravotní služby, jehož cílem byla přímá

²⁵⁾ Schůze delegátů, s. 65.

²⁶⁾ Tamtéž, s. 66.

²⁷⁾ Hejl, V.: Zpráva o organizovaném násilí, Praha 1990, s. 44.

²⁸⁾ Schůze delegátů, s. 65.

likvidace Ústřední jednoty a převedení všech lékařů do ROH. Zde rozhodující roli spolu s MUDr. Heralem hrál plastický chirurg z pražské Státní nemocnice na Královských Vinohradech MUDr. Václav Karfík.

Už v létě 1945 se v rámci ROH ustavily Svaz zaměstnanců sociální služby a Svaz zaměstnanců ve zdravotní službě. Jednoznačné stanovisko k odborové organizovanosti lékařů zaujala I. konference komunistických lékařů a lékárníků v prosinci 1945 v závěrečné rezoluci: „Aby byla zaručena co nejtěsnější spolupráce se širokými masami pracujícího lidu, doporučujeme lékařům, lékárníkům, jakož i veterinářům organizovat se v jednotné organizaci zaměstnanců zdravotní služby v ROH. Prvním úkolem této odborové organizace bude zlepšení nedostatečného sociálního zabezpečení lékařů subalterních a pomocného zdravotnického personálu.“²⁹⁾

V prosinci 1946 se Svaz zaměstnanců sociální služby a Svaz zaměstnanců ve zdravotní službě sloučily v jednotný Svaz zaměstnanců sociální a zdravotní služby.³⁰⁾ V červnu 1947 se konala I. celostátní konference tohoto odborového svazu ROH. Zdůraznila „potřebu jednoty odborového hnutí“ a za nezbytnou nutnost prohlásila likvidaci stavovských organizací zdravotníků. Tuto myšlenku ve svém projevu na konferenci podpořil také generální tajemník ÚRO E. Erban, který při této příležitosti mimo jiné prohlásil: „Vám všem, ať se vás to týká přímo nebo nepřímo, jsou známy problematické otázky vztahu jednotného odborového hnutí a Jednoty českých lékařů... chci jenom konstatovat, že ať už je to tak nebo onak, jednotné odborové hnutí musí za existenční zájmy bojovat až do vítězného konce, aby každý námezdně pracující člověk měl jednu organizaci, jednotné odborové hnutí, a to jednotné odborové hnutí československé.“³¹⁾

Kolektivní členství Ústřední jednoty v ÚRO bylo tedy záležitostí stále více zamlžovanou a nejasnou. Důvody byly zřejmé: tam, kde komunisté neměli rozhodující slovo, odešli a – vzdor prohlášením o jednotě – zakládali vlastní organizace (v tomto směru se nabízí příklad vztahu Jednotného svazu českých zemědělců a rolnických komisí).

Ve Věstníku československých lékařů z let 1945–1946 nacházíme o vztahu Ústřední jednoty k ÚRO mnoho rozporuplných názorů. Faktem však je, že 12. října 1946 mohl na schůzi výboru Ústřední jednoty doc. dr. Jaroslav Stuchlík zcela odůvodněně konstatovat, že „... oficiálně víme, že nejsme členem ROH, ani kolektivním“. Domníval se, že „... presidium ÚRO chytilo, že nepochopilo význam kolektivního členství lékařské organizace i z hlediska prospěšnosti a jednotnosti odborového hnutí a že se to nemělo stát ... Dnes je jen jisté, že odvolávání na kolektivní členství je nemístné. Pokud pak individuálního členství se týče, zůstávají staré směrnice, dávající naprostou svobodu každému individuálnímu rozhodování, v platnosti. Nezakazujeme, nebráníme, nedoporučujeme. Každý je naprosto svobodný ve svém rozhodnutí.“³²⁾

K popírání kolektivního členství Ústřední jednoty v jednotných odborech nepochybně přispěl vývoj v jednotě koncem roku 1945 a hlavně výsledky voleb nového, demokraticky a tajně zvoleného výboru Ústřední jednoty československých lékařů. Stalo se tak na schůzi delegátů jednoty 25. listopadu 1945. Výbor měl následující složení: Sta-

rosta (z Prahy) doc. MUDr. Jaroslav Stuchlík, vrchní odborový rada ministerstva zdravotnictví; I. náměstek starosty (ze Země české) MUDr. Václav Pešek, praktický lékař v Pardubicích; II. náměstek starosty (ze Země moravskoslezské) MUDr. Bohuslav David, odborný lékař v Moravské Ostravě; třetí člen výboru z Prahy MUDr. Josef Kazil, ústřední lékař nemocenské pojišťovny v Praze; čtvrtý člen výboru z Prahy MUDr. František Zatloukal, odborný lékař; druhý člen výboru ze Země české MUDr. Julián Kunczek, okresní lékař v Pelhřimově; třetí člen výboru ze Země české MUDr. Karel Šrámek, úřední lékař nemocenské pojišťovny, ordinující v Hýskově u Berouna; čtvrtý člen výboru ze Země české MUDr. Antonín Zeman, praktický lékař z Libušína; druhý člen výboru ze Země moravskoslezské MUDr. Vladimír Král, primář v Baťově nemocnici ve Zlíně; třetí člen výboru ze Země moravskoslezské MUDr. Emanuel Vrtílek, praktický lékař v Brně – Nových Černovicích; čtvrtý člen výboru ze Země moravskoslezské, MUDr. Břetislav Zajíček, praktický lékař v Šumperku.

Dr. Miloslav Matoušek se stal pouze jedním ze čtyř náhradníků výboru, kandidatura dr. Herala byla plněm odmítnuta.³³⁾ Část delegátů navrhovala zvolit starostou Ústřední jednoty profesora Janotu. Ten však za tuto důvěru poděkoval a chápal ji „... jako projev uznání a důvěry za to, jak minulý výbor vedl za války ÚJČsL“. Zároveň doporučil, aby starostou jednoty byl zvolen docent Stuchlík, „... jehož stavovská práce je dobře známa již z dob, kdy byl na Slovensku, a jenž ukázal i za své funkce ve správné komisi, že dobře dovede pečovat o lékařské věci“.³⁴⁾

Funkci ústředního tajemníka jednoty nadále vykonával MUDr. Břetislav Helbich. Intenzivně se snažil, aby jednota obnovila všechny činnosti, jež rozvíjela v období první Československé republiky, a zároveň aby se aktivně podílela na rozhodujících jednáních o budoucnosti československého zdravotnictví (úkoly vyplývající z programu třetí vlády Národní fronty z července 1946, jednání o národním pojištění aj.). A trpělivě vysvětloval vztah jednoty k lékařským komorám: „Do roku 1946 byli čeští a slovenští lékaři organizováni společně v Ústřední jednotě československých lékařů, která byla celostátní organizací, a v zemských lékařských komorách. Úkoly obou těchto institucí byly od sebe zřetelně odděleny: ÚJČsL byla odborovou organizací lékařů, lékařské komory byly úřady, vedoucí evidenci lékařů, pečující o jejich etiku a zprostředkující styk úřadů s lékařstvem a naopak. Lékařské komory první republiky spojovalo sice jejich poslání, ale jinak byly nespojené, na sobě nezávislé a proto nevytvářely pocitu stavovské jednoty mezi lékaři státu. Tuto úlohu měla jenom ÚJČsL.“³⁵⁾

Už roku 1945 se vážným organizačním problémem Ústřední jednoty stala obnova její činnosti na Slovensku. Po září 1938, v období tzv. druhé republiky a v době rozhodujícího nástupu klerofašistů Hlinkovy slovenské ľudové strany k moci, byla na Slovensku, jako nástupní orgán Ústřední jednoty československých lékařů, vytvořena organizace nazvaná svaz lékařů Slovenské krajiny, později Slovenského státu. Když v prvních letech existence „farské republiky“ bylo budováno korporativní zřízení, měl být Svaz lékařů rozpuštěn a lékaři měli být začleněni do jednotné korporace s příslušníky svobodných povolání (sem patřili i artisté). Nejhorší se lékařům podařilo odvrátit. Roku

²⁹⁾ Rezoluce I. konference komunistických lékařů a lékárníků v Praze 8. a 9. prosince 1945, *Tvorba* 14, 1945, č. 18, s. 287.

³⁰⁾ *Zdravotnická politika* 1, 1946, č. 8, s. 62.

³¹⁾ *Sociální a zdravotní práce* 1, 1947, č. 10–11, s. 65.

³²⁾ Stuchlík, J.: Aktualita z lékařské organizace a politiky, *VČsL* 58, 1946, č. 41, s. 717.

³³⁾ *Schůze delegátů*, s. 81–82.

³⁴⁾ *Tamtéž*, s. 81.

³⁵⁾ Helbich, B.: Pro rychlou obnovu celostátní organizační jednoty českých a slovenských lékařů, *VČsL* 58, 1946, č. 8, s. 108.

1941 byl na Slovensku přijat nový komorový zákon. Na jeho podkladě byla zřízena lékařská komora jako korporace a Svaz lékařů byl do ní i se svým majetkem včleněn jako oddělení pro veřejnoprávní sociální pojištění.

Po osvobození Slovenska byly správní orgány komory rozpuštěny a pověřenec pro zdravotnictví jmenoval nejprve pověřence pro komoru a záhy na to správní komisi Lékařské komory v Bratislavě (jejím předsedou byl jmenován MUDr. Ilja Paulini-Toth). Značná část slovenských lékařů se snažila obnovit činnost samostatné stavovské organizace. Zároveň Slovenská odborová rada vyzvala lékaře, aby vstupovali do jednotných odborů – do Svazu zaměstnanců ve zdravotnictví. V říjnu 1946 uspořádala Lékařská komora v Bratislavě mezi svými členy referendum o restituci činnosti Ústřední jednoty československých lékařů na Slovensku. Z 1757 příslušníků komory odevzdalo hlasovací lístky 886 lékařů, při čemž 754 lékařů (85 % účastníků referenda) hlasovalo pro obnovení celostátní činnosti Ústřední jednoty.³⁶⁾

Výsledky referenda na Slovensku měly ve výboru Ústřední jednoty příznivý ohlas a byly s nimi spojovány naděje při snahách o obnovení organizace s celostátní působností, v níž slovenská část měla mít autonomii správní i hospodářskou. Proti tomu se postavily ústřední orgány Revolučního odborového hnutí se zdůvodněním, že by byl porušen zákon o jednotných odborech. Proti rozšíření působnosti Ústřední jednoty československých lékařů na Slovensko se ještě 24. ledna 1948 rozhodně postavila Slovenská odborová rada.³⁷⁾

Rozhodnutí Slovenské odborové rady mimo jiné také rozhodlo o oficiálním názvu Ústřední jednoty. V jejích dokumentech a v tisku se po roce 1945 používalo přidavných jmen československá i česká. Od ledna 1948 se setkáváme pouze s názvem Ústřední jednota českých lékařů.

Po únoru 1948 bylo vedení Ústřední jednoty mnohokrát obviňováno z toho, že svoji činnost chtělo zaměřit výhradně na úzké stavovské zájmy lékařů. Nebyla to pravda. Výbor Ústřední jednoty se snažil reagovat na podstatné politické a sociální změny, které se v předúnorovém Československu dály. Stanovisko vedení jednoty vyjádřil MUDr. Břetislav Helbich v listopadu 1946 na valných hromadách Středočeské a Západo-moravské župy. Zdůraznil, že Ústřední jednota se nechce vzdát svého poslání „... sloužit hospodářským zájmům lékařů“, ale zároveň, že chce „... rozšířit pole své působnosti ještě na jiné obory, chce se lépe včlenit do pořádání nové národní společnosti, chce lékaře vědomě vést do služeb národa a státu, chce koordinovat jejich zájmy se zájmy těchto nadřazených celků, přičemž předem uznává nadřazenost zájmů těchto celků nad zájmy lékařů; chce navíc hájit nikoliv jenom lékaře, ale zdravotnictví, nikoliv jenom hospodářské zájmy lékařů, ale chce usilovat o jejich odborné uplatnění ve společnosti a její správě, chce být platným pomocníkem a oporou orgánů státní správy při provádění jejich sociálně zdravotních a sociálně politických úkolů. Chce soustavně pečovat o pokračovací vzdělání lékařů a o mravnost příslušníků lékařstva.“³⁸⁾

Aby tyto jistě ne špatné záměry mohla jednota uskutečnit, potřebovala mimo jiné také změnit své stanovky. V březnu 1947 podala ministerstvu vnitra žádost o změnu stanov. Nesetkala se však s úspěchem. Ministerstvo sociální péče (funkci ministra zde teh-

dy zastával Zdeněk Nejedlý) a Ústřední rada odborů se v dubnu 1947 postavily proti změně stanov a požadovaly, aby ÚJČsL se stala spolkem pouze lékařů samostatně výdělečně činných. Vliv funkcionářů ROH – Svazu zaměstnanců sociální a zdravotní služby se opět uplatnil a Ústřední jednota návrh stanov stáhla.

Ještě 30. ledna 1948 upozorňovali vedoucí svazového oddělení a vedoucí ústředního organizačního oddělení ROH (Josef Šmíd-majer a Josef Kolský) Svaz zaměstnanců sociální a zdravotní služby, že ve vztahu k Ústřední jednotě českých lékařů je třeba více trpělivosti a že by bylo „... taktické, pokusit se v českých zemích o smírnější řešení a prohloubení spolupráce mezi oběma organizacemi. Záležitost může vyřešit s konečnou platností národní nemocenské pojištění ... ÚJČsL bude moci podle dosavadních stanov sdružovat všechny lékaře.“³⁹⁾ Byla to výzva k dodržení jisté taktiky, k trpělivosti a zdrženlivosti; ostatně „ta pravá“ příležitost k likvidaci Ústřední jednoty českých lékařů se blížila. A také zde platí ono v minulých dobách tak často používané slovní spojení o tom, „že teprve únor 1948 ...“

Po únoru 1948 mohli stoupenci jednotných odborů konečně opustit vyčkávací a pro mnoho z nich jistě nepřijemnou taktiku. Vyznali se z ní, když už bylo vše rozhodnuto, zcela otevřeně na II. celostátní konferenci ROH – Svazu zaměstnanců sociální a zdravotní služby, která se konala ve dnech 19. a 20. listopadu 1949. Ve zprávě o činnosti, jež byla této konferenci předložena, se o názorech „jednotných odborářů“ na Ústřední jednotu československých lékařů v období před únorem dočteme mnoho pozoruhodného. Rozhodně to nesvědčilo o nějakém kolegiálním a partnerském vztahu. Neúspěch v demokratických volbách do výboru Ústřední jednoty v listopadu 1945 a předtím neúspěšný pokus se „zmocněním ČNR“ a správní komisí zde jistě sehrál nemalou roli. A tak se dozvídáme, že prý po květnu 1945 (v období „zostřování třídního boje“) se „... velká část lékařů, vedená reakčními živly v ÚJČL, dala strhnout na stranu reakčních politiků“. Na druhé straně však bylo v péči o zdraví československé populace mnoho úkolů, a proto bylo třeba s lékaři zacházet opatrně, „... abychom nedali reakčnímu vedení ÚJČL možnost demagogicky využít situace a popudit masu lékařů proti ROH a lidově demokratickému zřízení. Boj mezi odbory a ÚJČL byl definitivně rozhodnut teprve po únorovém vítězství pracujícího lidu. Hlavní viníci byli z ÚJČL ihned odstaněni a ÚJČL přešla do likvidace.“⁴⁰⁾

V konkrétním průběhu likvidace Ústřední jednoty se razantně uplatnila, stejně jako v ostatních organizacích, role akčního výboru a taktika, vzbuzující u některých lékařů naději, že se v jednotném odborovém hnutí dá zachránit jakási autonomie lékařů. Akční výbor Ústřední jednoty českých lékařů byl ustaven koncem února 1948 (jeho složení neznáme, ale zřejmě bylo více méně identické se složením pozdější „likvidační komise“). Demokraticky zvolený výbor jednoty v čele s doc. Stuchlíkem se stal obětí poúnorové „očisty od reakce“. Ve funkci tajemníka Ústřední jednoty zůstal dr. B. Helbich, který nadto začal působit i jako tajemník akčního výboru. Bylo totiž zapotřebí zachovat z vedení jednoty někoho, kdo se vyznal v administrativě a hlavně v kartotéce organizace.⁴¹⁾ A v tomto směru byl dr. Helbich nenahraditelný.

³⁶⁾ VA, ÚRO – 016,48/179.

³⁷⁾ VA, ÚVOS – ZDRAV, kart. č. 2. Zpráva o činnosti k II. celostátní konferenci ROH Svazu zaměstnanců sociální a zdravotní služby 19. a 20. listopadu 1949 v Praze, s. 28.

⁴¹⁾ Poslední demokraticky zvolenými předními funkcionáři Ústřední jednoty před její likvidací byli docent MUDr. Jaroslav Stuchlík (starosta), MUDr. Julián Kocek (místopředseda), MUDr. Josef Kazil (I. jednatel), MUDr. František Zatloukal (II. jednatel), MUDr. Václav Baudiš (pokladník) a MUDr. Břetislav Helbich (ústřední tajemník).

³⁶⁾ Zápis o 18. schůzi předsednictva ÚJČL, VČsL 58, 1946, č. 43, s. 765.

³⁷⁾ Všeodborový archiv (dále jen VA), fond ÚRO – 016,48/179.

³⁸⁾ Helbich, B.: Zásady, cíle a opory hospodářské zájmové politiky lékařské, VČsL 58, 1946, č. 46, s. 830.

2. března 1948 rozhodl akční výbor o likvidaci Ústřední jednoty českých lékařů a o převedení lékařů do ROH. Zároveň vydal provolání nazvané „Všem českým lékařům!“, v němž nejprve odsoudil „politiku některých členů dosavadního vedení ÚJČL“. V provolání se mimo jiné dočítáme: „Bylo tragickým omylem dosavadních lékařských organizací, že hnaly lékaře, kteří by měli být mezi nejpokrokovějšími živly všech pracujících, proti jednotné odborové organizaci, a podporovaly tím, třeba nevědomky, snahy domácí i zahraniční reakce.“⁴²⁾ Po tomto tehdy obvyklém zastrašovací rituálu se lékařům slibovalo, že v rámci ROH bude ustaven zvláštní Sbor lékařů.

O převedení lékařů do ROH jednalo 11. března 1948 užší prezídium Ústřední rady odborů. V zápisu z tohoto jednání je uvedené téma nazváno „Likvidační výbor ÚJČL – delegace svazu zdravotníků“. Usnesení bylo stručné a jasné: „Vyslovuje se souhlas, aby do likvidačního výboru ÚJČL byli delegováni členové předsednictva Svazu zaměstnanců sociální a zdravotní služby dr. Karfík, Heral, Marx a Dušek.“⁴³⁾ Dopisem prezidia ÚRO z 15. března 1948 byla „sestava“ likvidačního výboru upravena následujícím způsobem: Josef Šmídmajer (za organizační oddělení ROH), Jan Žák (za hospodářskou správu ROH), MUDr. Václav Karfík a MUDr. Václav Heral (za předsednictvo Svazu zaměstnanců sociální a zdravotní služby) a MUDr. Ferdinand Marx (člen lékařské komise).⁴⁴⁾

Vlastní likvidace Ústřední jednoty vstoupila formálně v platnost 1. července 1948 a podle původního záměru měli být členové jednoty převedeni do ROH do konce roku 1948. Do Věstníku československých lékařů, který se stal především orgánem ROH, byla dosazena jako šéfredaktorka Božena Fabiánová a organizační rubrika Věstníku, zabývající se jednotou, byla příznačně nazvána „Ústřední jednota českých lékařů v likvidaci“. Na počátku likvidace měla Ústřední jednota českých lékařů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 34 žup a 13 odborů a spolků pro různé druhy činnosti.

2. června 1948 schválilo předsednictvo ÚRO organizační řád Sboru lékařů ROH – Svazu zaměstnanců sociální a zdravotní služby. Předsedou Sboru se stal gynekolog, profesor MUDr. Josef Lukáš, tajemníkem dr. Břetislav Helbich. Vytvoření Sboru lékařů bylo taktickým ústupkem od organizačního řádu ROH a prý vyvolalo „neoprávněné obavy“, zda se nejedná o snahu obnovit Ústřední jednotu českých lékařů v jiné formě.⁴⁵⁾

Likvidační proces byl poněkud pozdržen přetrvávající funkcí Spolku pokladenských lékařů, která skončila teprve sloučením všech nemocenských pojišťoven k 1. říjnu 1948. Potom už likvidace jednoty pokračovala rychlým tempem: „Podle vydaných směrnic členského oddělení ROH mělo být členstvo ÚJČL převedeno do konce roku 1948. Lékaři, kteří se přihlásili do ROH po tomto datu, měli být přijímáni jako noví členové, bez zápočtu let strávených v členském poměru k ÚJČL. Podle stavu k 30. červnu 1948 měla ÚJČL 7364 členů, z nichž se do 31. prosince 1948 přihlásilo k převodu do ROH 6255 členů, tj. 84,94 %.“⁴⁶⁾ Souběžně s likvidací Ústřední jednoty byly za pomoci akčních výborů vytvářeny krajské Sbory lékařů ROH. Územní organizační složky jednoty – župy – se likvidaci bránily více než její odbory. Beze zbytku byly zrušeny až k 31. břez-

nu 1949. Poslední zprávu o jejich likvidaci, uspišené Ústředním akčním výborem Národní fronty, uveřejnil Věstník československých lékařů 22. dubna 1949.

28. února 1949 dostal tajemník Sboru lékařů dr. Helbich výpověď „s okamžitou platností pro ztrátu důvěry“.⁴⁷⁾ O Helbichově propuštění rozhodl Ústřední akční výbor Národní fronty na základě dopisu, který mu zaslal jeden z představitelů bývalé fašistické skupiny hnutí Akce národní obrody. Helbich si ve svém deníku z roku 1949 zapsal: „... již před měsícem ÚAV NF rozhodl, že mám být zproštěn funkce tajemníka Sboru lékařů, protože jsem v roce 1939 v dopise Národnímu souručenství denuncoval 2 Židy a 1 komunistu. Udal to Rayman a doložil fotokopii dopisu.“⁴⁸⁾ Historie oněch „záchranářských prací“ v letech 1939–1940 se vrátila a ve vhodné chvíli, kdy Helbicha už nebylo zapotřebí, byla využita.

Sám Helbich si k tomu poznamenal: „Budování Sboru lékařů je v hrubých rysech ukončeno. Lékaři jsou do ROH převedeni. Období organizačního úsilí je skončeno. Bude vystřídáno politickým zpracováváním lékařů. Kdybych padl dříve, nebyli by lékaři organizováni v ROH tak úplně.“ A na dalších stránkách deníku vysvětloval svoji činnost po únoru 1948 a zdůrazňoval, že nechtěl nic jiného, než „... sloužit lékařstvu a udržet je organizačně pohromadě za všech okolností co nejdéle“ ve formě jakési lékařské autonomie v rámci ROH. „Jevil se mně“ – tvrdí dále Helbich – „můj nový úkol v tom, vybudovat lékařům v nových podmínkách – tj. v prostředí ROH – nový organizační domov a uchovat v něm aspoň podstatnou část velkých organizačních, mravních, kulturních a hmotných hodnot, které vytvořila ÚJČL za 60 let svého trvání. Tento úkol bylo možno začít provádět jenom převáděním členů ÚJČL do ROH ... Tehdy jsem nemohl vědět, že se znovu zklamou ...“⁴⁹⁾

Helbich tak jenom o osm měsíců později následoval dvacet osm zaměstnanců Ústřední jednoty a jejich jednotlivých odborů, kteří dostali výpověď už k 30. červnu 1948.

Revizní zpráva, vypracovaná z příkazu Dozorčí rady ROH ve dech 27. dubna až 7. června 1949, podrobně informuje jak o postupu likvidace jednoty, tak o majetku, který přešel do ROH. Jednalo se o částku 22 687 934,20 Kčs. K tomu autoři zprávy poznamenali, že tuto částku by bylo „... nutno zvýšit o majetek odboru Mladá generace lékařů, který ... se zabývá činností knihkupeckou, nakladatelskou a vydavatelskou, avšak nebyl likvidován proto, že není dosud rozhodnuto o jeho nástupci.“⁵⁰⁾ Avšak také otázka likvidace Mladé generace lékařů a jejího majetku byla v průběhu roku 1949 vyřešena. Technický aparát Mladé generace a další majetek se začal převádět „do nového zdravotnického nakladatelství“.⁵¹⁾

Úsilí o zachování Ústřední jednoty československých lékařů, organizace s šedesátiletou tradicí, bylo marné. Dobové oficiální tvrzení, že lékaři vstupovali do ROH „... dobrovolně a spontánně, jelikož pochopili ve valné většině nutnost zařadit se do jed-

⁴²⁾ Sociální a zdravotnická práce 2, 1948, č. 6, s. 42.

⁴³⁾ VA, ÚRO – SEKR, 4/114.

⁴⁴⁾ VA, ÚVOS – ZDRAV, kart. č. 2, Revizní zpráva č. 26/49, s. 1.

⁴⁵⁾ VA, Zpráva o činnosti k II. celostátní konferenci ..., s. 29.

⁴⁶⁾ VA, Revizní zpráva č. 26/49, s. 2.

⁴⁷⁾ Helbich, B.: Konec Ústřední jednoty českých lékařů a můj odchod z funkce jejího tajemníka přes funkci tajemníka Sboru lékařů ROH do Ústřední národní pojišťovny. Deník psaný od 25. 2. do 1. 5. 1949, roku 1991 uložený v dokumentaci Svazu českých lékařů, s. 6.

⁴⁸⁾ Tamtéž.

⁴⁹⁾ Tamtéž, s. 20–22.

⁵⁰⁾ VA, Revizní zpráva č. 26/49, s. 8.

⁵¹⁾ VA, Zpráva o činnosti k II. celostátní konferenci ..., s. 30.

notné odborové organizace“⁵²⁾ nebylo ničím jiným, než jednou z mnoha politických lží, kterou nebrali vážně ani její autoři. Poúnorový režim měl poněkud neobvyklé pojetí „dobrovolnosti“. Tuto „dobrovolnost“ si hrubě vnucoval.

Likvidaci Ústřední jednoty českých lékařů se však představitelé ROH – Svazu zaměstnanců sociální a zdravotní služby ani zdaleka nespokojili. Roku 1949 stále ještě existovaly lékařské komory. A tak svoji nevyčerpatelnou politickou nenávist obrátili proti těmto institucím.

3. Likvidace lékařských komor

Za nacistické okupace byly volené orgány české a moravskoslezské lékařské komory – komorní rada a zastupitelstvo – nahrazeny správními komisemi, které jmenoval zemský úřad. V této nedemokratické praxi se po 9. květnu 1945 pokračovalo. Předsedou správní komise Lékařské komory pro Zemi moravskoslezskou se stal lékařský mikrobiolog, profesor na lékařské fakultě Masarykovy univerzity, MUDr. Václav Tomášek. V této studii se budeme zabývat především historií posledních let existence lékařské komory pro Zemi českou.⁵³⁾

Už 9. května 1945 pověřila Česká národní rada řízením české lékařské komory komunistu a účastníka odboje, docenta MUDr. Josefa Maška, a lékařského chemika, profesora Karla Kácla, který byl od října 1945 poslancem Národního shromáždění za Československou stranu národně socialistickou. Volené vedoucí orgány lékařských komor nebyly až do doby jejich likvidace nikdy obnoveny. Mašek a Kácl vedli komoru do 7. března 1946, kdy byla ministerstvem zdravotnictví jmenována správní komise komory – jejím předsedou se stal profesor Kácl, místopředsedou MUDr. Karel Tamele. Tato správní komise byla odvolána Zemským národním výborem pro Zemi českou 7. února 1947 a ZNV jmenoval novou správní komisi. Jejím předsedou byl opět profesor Kácl, místopředsedou internista MUDr. Jindřich Karpíšek.⁵⁴⁾

Po únoru 1948 šlo Zemskému národnímu výboru především o odstranění národního socialisty prof. Kácla z vedení komory. Usnesením Zemského národního výboru pro Zemi českou ze dne 9. března 1948 byla správní komise české lékařské komory odvolána a 17. března 1948 jmenována nová správní komise. O zrušení správní komise, jmenované v únoru 1947, byl profesor Kácl vyrozuměn dopisem předsedy Zemského národního výboru Ladislava Kopřivy.

Nová správní komise, jmenovaná v březnu 1948, vedla Lékařskou komoru pro Zemi českou až do zrušení komory v červenci 1950. Komise pracovala v tomto složení: před-

⁵²⁾ Tamtéž.

⁵³⁾ Základní informace o posledních letech činnosti Lékařské komory pro Zemi českou jsme čerpali hlavně v SÚA, fond Zemská lékařská komora (ZLK), kart. č. 10–13 (zápisy ze schůzí správní komise Lékařské komory pro Zemi českou z let 1943–1950).

⁵⁴⁾ Jmenování správní komise se odvolávalo na 58. paragraf Zákona ze dne 28. června 1929, č. 113 Sb. z. a n., o lékařských komorách. V uvedeném paragrafu zákona se mimo jiné stanoví:

1) Vrchní dozor nad lékařskou komorou a její činností vykonává politický úřad II. stolice, v jehož obvodu je sídlo komory (úřad dozorčí). ...

4) Dozorčí úřad může rozpustit zastupitelstvo lékařské komory:

a) překročilo-li opětovně meze své působnosti nebo jednalo-li opětovně protizákonně;

b) nemůže-li se zastupitelstvo ustavit anebo je-li trvale neschopno usnášeti se.“

Následující 59. paragraf stanovil, že dozorčí „... úřad je povinen v tomto případě do 3 měsíců učinit opatření potřebná k zahájení voleb“. Také z těchto ustanovení je více než jasné, že zákon o lékařských komorách byl od dob nacistické okupace až do roku 1950 soustavně porušován.

sedá MUDr. Jindřich Karpíšek, místopředseda MUDr. Augustin Turek, členové MUDr. Karel Tamele (zemřel 12. 6. 1949), MUDr. Vladimír Orlt, MUDr. Stanislav Franz, MUDr. Jan Deport a MUDr. Augustin Andres. Náhradníky správní komise byli jmenování MUDr. Antonín Marek a MUDr. Otakar Dymek. Všichni členové i náhradníci komise byli z Prahy. Zároveň byla jmenována nová čestná rada komory.⁵⁵⁾

V květnu 1945 měla česká lékařská komora 4202 členy, v březnu 1948 5780 členů, k 30. červnu 1950 6607 členů. Komora disponovala poměrně velkými finančními částkami, jež byly uloženy na jednotlivých fondech. V březnu 1948 bylo na Pensijním fondu 1 150 795,- Kčs, Podpůrném fondu 1 830 976,10 Kčs a na Masarykově podpůrném fondu 261 364,- Kčs.

V letech 1945–1950 zaměstnávala Lékařská komora pro Zemi českou 7 úřednických sil. Od léta 1947 byl ředitelem komory (šéfem její administrativy) dr. Jedlička.

Od května 1945 se přední funkcionáři komory snažili obnovit všechny činnosti, které komora rozvíjela před rokem 1938, a přibýly jí i činnosti nové. Na svých zasedáních se správní komise zabývala především následujícími záležitostmi: doporučovala nebo zamítala žádosti lékařů o povolení praxe, o udělení titulu odborný lékař, doporučovala jmenování stálých soudních znalců, schvalovala přesídlení praxí lékařů a zabývala se také jejich „distribucí“. Jednou z dalších činností bylo rozdělování finančních částek z podpůrných fondů lékařům a členům jejich rodin. Přibýly však i některé nové funkce, jako doporučování žádostí lékařů o koupi motorového vozidla, poskytnutí přídatkových potravinových lístků apod. Po únoru 1948 komora formálně schvalovala nebo brala na vědomí oznámení akčních výborů Národní fronty o odvolání lékařů, případně oznámení soudů o odsouzení lékařů za údajnou protistátní činnost. A tak se správní komise lékařské komory zabývala záležitostmi stále smutnějšími.

Zároveň komora musela reagovat na řadu podstatných událostí v československém zdravotnictví jako celku a v postavení českých lékařů zvláště. K prvním úkolům po květnu 1945 patřila pomoc komory lékařům, kteří se navraceli z nacistických koncentračních táborů, péče o lékaře, kteří se vraceli z československé zahraniční armády a z emigrace, a zároveň opatrovala ordinace lékařům, kterým okupanti ordinace zrušili (jednalo se především o židovské lékaře, kteří přežili koncentrační tábory).

V březnu 1948 profesor Kácl připomínal další z významných činností lékařské komory: „Současně, spolu se zdravotní komisí Zemského národního výboru, pečovali jsme i o to, a já byl v té době členem zemské zdravotní komise, ale i personální subkomise, aby se našemu pohraničí dostalo co nejdříve nejnutnějšího počtu lékařů a aby život pro tyto lékaře byl také pokud možno snesitelný. Proto jsme v roce 1945 nepřipustili otvírání nových lékařských praxí ve vnitrozemí, především v Praze.“⁵⁶⁾

Dále byla správní komise komory jedním z iniciativních orgánů v procesu tzv. očisty lékařského stavu, při posuzování míry kolaborace některých lékařů za okupace. Vlastními prováděcími orgány v této neradostné činnosti byla subkomise pro očistu lékařského stavu při Zemském národním výboru pro Zemi českou a čestná rada lékařské komory.⁵⁷⁾ Subkomise při ZNV projednala od května 1945 do poloviny roku 1946 „...“

⁵⁵⁾ Nová (a zároveň poslední) čestná rada Lékařské komory pro Zemi českou byla jmenována v tomto složení: MUDr. Karel Šraml, MUDr. Josef Jeumar, MUDr. Zdeněk Wiener, MUDr. Bedřich Sobotka, MUDr. Julie Pollaková, MUDr. Zdenka Nedvělová, MUDr. Jan Kratochvíl.

⁵⁶⁾ SÚA, fond ZLK, kart. č. 13, zápis z 32. schůze správní komise, projev prof. Kácla.

celkem 165 případů provinění. V 65 případech nebylo učiněno usnesení (nevýšetřeno, vyšetření nebylo skončeno, dáno ad acta atd.). V 45 případech neshledány důvody pro stíhání, v 10 případech byli vyloučeni obvinění lékaři z veřejných funkcí, 35 případů postoupeno k projednání jiným vyšetřujícím orgánům, jednomu lékaři odňata praxe a jeden vyloučen z lékařského stavu. V 8 případech zjištěn přestup k německé národnosti, mimo to podle záznamů lékařských organizací přestoupilo v Čechách k německé národnosti 28 a na Moravě a ve Slezsku 26 lékařů.⁵⁸⁾

Při souhrnném výkazu činnosti správní komise i činnosti vlastní od května 1945 do března 1948 profesor Kácl zdůraznil, že vedoucí orgán komory se věnoval zejména tomu, „... aby se lékaři náležitě uplatnili ve zdravotnictví a veřejném životě, aby jejich spravedlivé požadavky byly náležitě hájeny a aby se komora a později všechny tři komory staly současně i zástupkyněmi zájmů zdravotnických. Měli jsme značné úspěchy. Společnému zákroku Komor se například podařilo, že účast lékařů na národním pojištění je daleko výrazněji vyjádřena, nežli tomu původně mělo být. Cílevědomou a důsledně pokrokovou prací lékařských komor, jejich kladným poměrem k Revolučnímu odborovému hnutí, vyjádřeném v jednáních na mezikomorových schůzích (ve dnech 3. a 4. května 1947 se konaly v Brně a 18. a 19. října 1947 v Bratislavě společné schůze české, moravskoslezské a slovenské komory – pozn. L.N.), zapojením se komor do dvouletého budovatelského plánu, jak bylo například mj. vyjádřeno i vyhláškou Lékařské komory pro Zemi českou v lednu 1947, a všemi akcemi, jež byly kladné ku státu, vládě i modernímu vývoji k socialismu, bylo docíleno i toho, že původní poněkud rozpačité stanovisko ku lékařským komorám bylo změněno ve stanovisko kladné, jak to například vyjádřil pan ministr sociální péče Evžen Erban ve svém projevu k lékařům Národní fronty dne 6. března 1948.“⁵⁹⁾

Brzy se mělo ukázat, že loyality k politickému systému lékařským komorám nebyla nic platná. Káčlova víra v politiku tak bezcharakterního, jako byl Evžen Erban, snad ani nemohla být míněna zcela vážně. Přesto se Kácl domníval, že lékařské komory mají budoucnost. Myslel si, že o věci lékařů jako zaměstnanců se bude starat Revoluční odborové hnutí (zde si zřejmě uvědomil nezadržitelný postup likvidace Ústřední jednoty československých lékařů) a že o ostatní záležitosti budou pečovat lékařské komory.

Lékařské komory v Československu vykonávaly své funkce poměrně nerušeně do začátku roku 1947. 10. února 1947 uveřejnil časopis ROH Sociální a zdravotnická práce sdělení MUDr. Herala se sugestivním názvem „Konec zbytečné instituce?“. Dr. Heral při této příležitosti oznámil: „Svaz zaměstnanců sociální a zdravotní služby je zásadně proti existenci komor, považuje je za nedemokratické a neúčelné. Za nedemokratické je považuje proto, že v nich vidí obnovu korporací s nuceným členstvím. Taková instituce by mohla být v demokratickém státě udržena jen tehdy, kdyby její účel nebylo možno přenést na instituce jiné, demokratické.“⁶⁰⁾ Proti připravované novele zákona o lékařských komorách, kterou tehdy předkládalo k diskusi ministerstvo zdravotnictví a jež jako hlavní úkol komor stanovila ochranu a podporu zájmů lékařského stavu a jeho cti, odboráři namítali, že lékaři už mají organizace chránící jejich zájmy – svaz

zaměstnanců sociální a zdravotní služby ROH a – kupodivu – Ústřední jednotu československých lékařů. A čest lékařského stavu prý mají chránit lékařské fakulty, které zákonem o lékařských komorách byly „zkráceny ve svých mateřských právech“. Byla to argumentace dosti zmatená a zatím nenalezla větší ohlas. V následujících měsících se lékaři – odboráři „věnovali“ především likvidaci Ústřední jednoty. Teprve po vyřešení tohoto problému se začali opět zajímat o lékařské komory.

Počátkem konce lékařských komor se stala schůze předsednictva prozatímního Sboru lékařů ROH – Svazu zaměstnanců sociální a zdravotní služby, která se konala dne 26. ledna 1949. Na ní přednesl MUDr. Václav Heral návrh na zrušení lékařských komor zákonem, který by určil, na koho by přešly jednotlivé agendy komor a jejich jmění. O funkce lékařských komor se měly podělit ministerstvo zdravotnictví (především mělo převzít evidenci lékařů), národní výbory a Revoluční odborové hnutí. Tento návrh byl předložen ROH – Svazu zaměstnanců sociální a zdravotní služby se žádostí, aby byl jeho prostřednictvím předán ministerstvu zdravotnictví.⁶¹⁾

Lékařské komory se snažily této krajně nebezpečné iniciativě čelit. Dá se to vydedukovat ze stručných zápisů z jednání schůzí správní komise Lékařské komory pro Zemi českou: poprvé se stanoviskem Sboru lékařů ROH správní komise české lékařské komory zabývala 25. února 1949. 3. dubna 1949 se v Brně sešli zástupci české, moravskoslezské a slovenské komory a usnesli se proti navrhovanému zrušení komor protestovat odesláním společného stanoviska ministerstvu zdravotnictví, povereníctvu zdravotnictví a ROH – svazu zaměstnanců sociální a zdravotní služby. Znění a argumentaci tohoto protestu jsme v archívu nenašli. Nicméně je jisté, že proces likvidace komor byl tímto protestem poněkud zdržen.

V září a říjnu 1949 Sbor lékařů ROH nastoupil proti správní komisi české komory s novou taktikou – se soustavným a doslova malicherným otravováním práce funkcionářů a aparátu komory. V Lékařském domě v Praze, který byl sídlem komory, Sbor lékařů ROH připravoval aparát komory o kanceláře, navrhoval stěhování úředníků, a to všechno prý v zájmu potřeb vznikajícího zdravotnického nakladatelství. Byla to typicky česká „drobná práce“, která měla správní komisi a její administrativu ochromit, a zároveň to byl způsob, jak neustále připomínat, že dny existence komory jsou stejně sečteny.⁶²⁾

V první polovině roku 1950 komora nadále vykonávala své funkce. Avšak nátlak „sjednocených odborářů“ přijímala stále pasívněji. Vyznívá to například z formulace jednoho bodu zápisu ze schůze správní komise dne 10. března 1950, který nás informuje o tom, že: „Zpráva o jednání tajemníka Svazu 14 o likvidaci lékařské komory vzata na vědomí a ujednáno, aby komora dále úřadovala až do úředního oznámení.“⁶³⁾

Poslední schůze správní komise Lékařské komory pro Zemi českou se konala 7. července 1950. V zápisu z této schůze, které se účastnili pouze dr. Karpíšek, dr. Turek, dr. Dymer a dr. Franz (omluvili se dr. Andres, dr. Deport, dr. Marek a dr. Orlt), čteme: „Zpráva o sdělení ministerstva zdravotnictví o likvidaci lékařských komor vzata bez debaty na vědomí a usneseno doporučit za členy likvidační komise předsedu dr. Kar-

⁵⁷⁾ SÚA, ZLK, kart. č. 7.

⁵⁸⁾ Kde jsou lékaři, kteří posluhovali nacismu?, Tvorba 15, 1946, č. 27, s. 428.

⁵⁹⁾ Viz pozn. č. 56.

⁶⁰⁾ Sociální a zdravotnická práce 1, 1947, č. 1, s. 10.

⁶¹⁾ VČsL 61, 1949, č. 4, s. 104.

⁶²⁾ SÚA, ZLK, kart. č. 13, zápis z 51., 52. a 55. schůze správní komise (16. 9. a 14. 10. 1949 a 27. 1. 1950).

⁶³⁾ SÚA, ZLK, kart. č. 13, zápis z 56. schůze správní komise (10. 3. 1950).

píška a dr. Orlta.⁶⁴⁾ O tom, jak vlastní likvidace české lékařské komory probíhala, nás archivní fond komory už neinformuje.

Proces likvidace lékařských komor byl ukončen aktem zcela protiprávním. Ustanovení zákona o lékařských komorách z roku 1929 byla zrušena pouhým výnosem ministra zdravotnictví Josefa Plojhara ze dne 19. července 1950. Tímto výnosem zastavilo ministerstvo zdravotnictví ke dni 31. července 1950 veškerou činnost lékařských komor v českých zemích. Vedení evidence lékařů připadlo ministerstvu zdravotnictví a podle jeho směrnic krajským a okresním národním výborům. Řadu dalších funkcí, včetně majetku komor a povinností podporovat vdovy a sirotky po lékařích, převzal Svaz zaměstnanců sociální a zdravotní služby ROH, případně národní výbory a lékařské fakulty.⁶⁵⁾

Výnos byl publikován ve Věstníku československých lékařů a zároveň byl k němu připojen komentář ústředního tajemníka Svazu zaměstnanců sociální a zdravotní služby ROH J. Švarce. Z hlediska následujících zkušeností s postavením lékařů v Revolučním odborovém hnutí vyznívá tento komentář až tragikomicky. Pod názvem Konec stavovství lékařů v něm čteme, že lékaři se přesvědčili, „... že ve stavovském spolku v jakékoliv formě zůstávají izolováni od všeho ostatního dění, ačkoliv tuto izolovanost velmi těžce nesli. Vítáme proto rozhodnutí ministerstva zdravotnictví, které na žádost našeho Svazu zastavuje činnost lékařských komor v zemích českých a přenáší po vzájemné dohodě některé úkoly na ROH – Svaz 14. Doufáme, že i lékaři s velkou radostí uvítají rozhodnutí MZ, které otiskujeme, a ještě s větší chutí se zapojí do odborářské práce.“⁶⁶⁾

Politická licoměrnost funkcionářů ROH byla na počátku padesátých let bez hranic...

LADISLAV NIKLÍČEK

Liquidation der Zentralvereinigung der tschechoslowakischen Ärzte und der Ärztekammer in den Jahren 1945–1950

ZUSAMMENFASSUNG

Der Prozess der Massenliquidation der Interessen-, Fach-, Wissenschafts-, Standes-, und politischer Organisationen und Vereine war Bestandteil eines Plans der Umgestaltung des politischen Systems in der Tschechoslowakei nach dem zweiten Weltkrieg und zahlreiche Organisationen der tschechischen und slowakischen Ärzte wurden dadurch betroffen.

Der erste Teil der Studie ist der Entstehung und der Entwicklung der erwähnten Organisationen seit der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts gewidmet. Besonders ausführlich sind die Aktivitäten in der Zeit der ersten Republik und vor allem die gerührten Schicksale in den Jahren 1938–1945 beschrieben.

Der eigentliche Verlauf der Liquidation in den Jahren 1945–1950, der Hauptobjekt dieser Studie ist, hatte in beträchtlichen Masse „Modelcharakter“ und zwar in Form der Benützten Mittel, in der ideologischen Begründung und nach Februar vor allem in dem engen Zusammenhang mit der Atmosphäre der Masseneinschlüchterung der wirklichen oder potenziellen Opposition, welche die, sich befestigende Diktatur einer Partei, durchführte. Der Prozess der Liquidation der Zentralvereinigung der tschechoslowakischen Ärzte und der Ärztekammer ist in einzelnen Kapitel beschrieben.

⁶⁴⁾ SÚA, ZLK, kart. č. 13, zápis z 59. schůze správní komise (7. 7. 1950).

⁶⁵⁾ VČsL 62, 1950, č. 15, s. 694–695.

⁶⁶⁾ Tamtéž, s. 695.

Materiály

BIBLIOGRAFIE PUBLIKOVANÝCH VĚDECKÝCH PRACÍ LUDMILY HLAVÁČKOVÉ (1961–1994)

(Tato bibliografie nezachycuje populárně vědecké práce, recenze a zprávy.)

1961

- 1) – Hlaváček, I.: Studenti z českých zemí a Slovenska na vídeňské univerzitě, I, AUC-HUCP 2/1, 1961, s. 97–132.

1962

- 2) – Hlaváček, I.: Studenti z českých zemí a Slovenska na vídeňské univerzitě, II, AUC-HUCP 3/2, 1962, s. 139–159.
3) Ve všeobecné nemocnici před 150 lety, DaS 4, 1962, č. 3, s. 10.

1963

- 4) Domácí lékař J. V. Podlipského – předchůdce Časopisu lékařů českých, ČLČ 102, 1963, s. 585–587.
5) J. T. Held a pražská všeobecná nemocnice, PL 43, 1963, s. 786–788.

1964

- 6) – Rozsivalová, E.: Choroby z povolání v minulosti, I.-III., Pracovní lékařství 16, 1964, s. 40–41, 82–6, 128–132.
7) Knihovna J. V. Podlipského, stoupence radikální demokracie, SNM, řada C – Lit. hist., 9, 1964, 2, s. 81–108.

1966

- 8) Lékařské taxy v Čechách v druhé polovině 18. a první polovině 19. století, Čs. zdrav. 14, 1966, s. 432–436.

1967

- 9) Počet lékařů a ranlékařů a jejich rozmístění v Čechách v letech 1820–39, Čs. zdrav. 15, 1967, s. 509–516.
10) Karlovy Vary ve světle deníkových záznamů J. T. Helda, Minulostí západočeského kraje 5, 1967, s. 118–132.
11) – Fišerová, T.: Istorija mediciny v Českoslovakii, Sovětskoje zdravoochraněnije 6, 1967, s. 86–87.
12) Z lékařských deníků J. V. Podlipského, ČLČ 106, 1967, s. 1305–1309.

1968

- 13) Zdravotnické otázky v petičích venkovského lidu Národnímu výboru v roce 1848, Čs. zdrav. 16, 1968, s. 31–34.
14) K počtu lékařů a ranlékařů v Čechách v roce 1857, Čs. zdrav. 16, 1968, s. 596–601.
15) Pokus o ustanovení okresních lékařů v Čechách v letech 1832–35, AČ, 1968, s. 87–99.
16) Vztah absolventů lékařské fakulty k zdravotním a sociálním poměrům obyvatelstva v Čechách v období předbřeznovém, AUC-HUCP 9/2, 1968, s. 88–116.
17) Pražský lékař J. T. Held a F. Palacký, FZ, 1968, 3, s. 205–7.
18) Různé kategorie lékařů v Čechách a jejich studium v 18. a 19. století, FZ, 1968, 4, s. 289–291.

1969

- 19) Lékaři a ranlékaři v soupisech politicky kompromitovaných osob z let 1848–1849, Zprávy SDVT 11, 1969, s. 30–38.
20) K účasti lékařů v našem národním obrození, FZ, 1969, 3, s. 227–229.

- 21) Úsilí o vytvoření ministerstva zdravotnictví v Čechách v minulém století, PL 49, 1969, s. 191–192.
 22) Ignaz Nádherný (1789–1867), ČLČ 168, 1969, s. 268–269.
 23) V. Staněk – ze života českého praktického lékaře u nás v minulém století, ČLČ 108, 1969, s. 993–996.
 24) Pevné platy lékařů a ranlékařů ve třicátých až padesátých letech minulého století, ČsČH 17, 1969, s. 736–751.
 25) Několik poznámek k lékařské praxi V. C. Kampelíka, ČLČ 108, 1969, s. 1323–1326.
 26) Lékaři a léčení v pamětech Kavalírové, FZ 1969, 5, s. 369–371.
- 1970**
- 27) K otázce sociálního postavení panského lékaře v Čechách v minulém století, Čs. zdrav. 18, 1970, s. 32–37.
 28) W. R. Weitenweber a první lékařský časopis vydávaný v Čechách, ČLČ 109, 1970, s. 1064–1067.
 29) Das Gesundheitswesen in Böhmen in den Revolutionsjahren 1848–49, AUC-Medica 16, 1970, 7–8, s. 719–781.
 30) Lékaři a léčení v pamětech F. V. Heka, FZ, 1970, 5–6, s. 285–287.
 31) Lékařský deník ronovského lékaře Dr. J. Hruše z roku 1840, Čs. zdrav. 20, 1970, s. 284–289.
- 1971**
- 32) Snahy o vytvoření sítě obecních (obvodních) a okresních lékařů v Čechách v letech 1856–59, AČ, 1971, 4, s. 198–213.
 33) J. T. Held – osobnost skutečná a literární, SNM, řada C – Lit. hist., 16, 1971, s. 189–204.
- 1972**
- 34) Knihovna Dr. chir. J. Grieningera, DVT 5, 1972, s. 82–90.
 35) J. T. Held, 1770–1851, Život a působení pražského lékaře, rektora UK, Praha 1972, 211 s.
- 1973**
- 36) Zápiska Dr. F. A. Reusse v pražské Univerzitní knihovně, DVT 6, 1973, s. 50–54.
 37) Po stopách éterové narkózy u nás, FZ, 1973, 1, s. 35–39.
 38) 625 let UK a lékařské fakulty v průběhu století. Revoluční rok 1848 a období Bachova absolutismu, ČLČ 112, 1973, s. 431–432.
 39) 625 let UK a lékařské fakulty v průběhu století. Pražská lékařská fakulta v letech 1918–1938, ČLČ 112, 1973, s. 436–443.
 40) Časopisy vydávané v minulosti pražskou lékařskou fakultou (1844–1945), SL 75, 1973, s. 120–134.
- 1974**
- 41) Reforma veřejné zdravotní služby v Praze v třicátých letech 19. století, DVT 7, 1974, s. 203–209.
 42) Odborná knihovna profesora očního lékařství pražské lékařské fakulty J. Ryby v roce 1837, AUC-HUCP 14/1–2, 1974, s. 189–203.
- 1975**
- 43) Z historie pražské porodnice a stavby její budovy na Větrově, in: Sto let zemské porodnice v Praze 1875–1975, Praha 1975, s. 12–43.
- 1976**
- 44) Nemoci a zdravotní péče u českých písmáků v druhé polovině 18. a první polovině 19. století, Český lid 63, 1976, s. 33–38.
- 1977**
- 45) Ze života na klinice pražské lékařské fakulty před dvěma stoletími, ČLČ 116, 1977, s. 697–698.
 46) Příspěvky k dějinám česko-ruských lékařských vztahů v první polovině 19. století. I. Styky našich lékařů s Ruskem v oblasti kulturně-politické, SL 79, 1977, s. 283–288.
- 1978**
- 47) Příspěvky k dějinám česko-ruských lékařských vztahů v první polovině 19. století. II. Lékařské styky v oblasti praktické medicíny, SL 80, 1978, s. 56–64.
 48) Příspěvky k dějinám česko-ruských lékařských vztahů v první polovině 19. století. III. Styky českých a ruských lékařů v oblasti vědecké, SL 80, 1978, s. 86–95.
 49) Úvahy o umístění všeobecné nemocnice a ostatních zdravotních ústavů v Praze před dvěma stoletími, ČLČ 117, 1978, s. 602–606.

- 1979**
- 50) Karel IV. a nejstarší dějiny pražské lékařské fakulty v dílech jejích pracovníků 1. poloviny 19. století, ČLČ 118, 1979, s. 441–442.
- 1981**
- 51) K stému výročí české výuky na I. interní klinice v Praze, ČLČ 120, 1981, s. 478–482.
 52) Význam založení Časopisu lékařů českých v rámci rozvoje naší odborné publicistiky, ČLČ 120, 1981 s. 1585–1588.
- 1982**
- 53) Vybudování teoretických ústavů české lékařské fakulty v letech 1883–86, AUC-HUCP 22/1, 1982, s. 123–152.
 54) Časopis lékařů českých a Spolek českých lékařů v boji za českou univerzitu a lékařskou fakultu, ČLČ 121, 1982, s. 1569–1573.
- 1983**
- 55) Budování klinických pracovišť české lékařské fakulty v době rozdělení pražské univerzity. I. Jazyková otázka na lékařské fakultě před rozdělením univerzity, SL 85, 1983, s. 59–64.
 56) Budování klinických pracovišť české lékařské fakulty v době rozdělení pražské univerzity. II. Snahy o vybudování českých klinických pracovišť před rozdělením univerzity, SL 85, 1983, s. 105–115.
 57) Budování klinických pracovišť české lékařské fakulty v době rozdělení pražské univerzity. III. Budování klinických pracovišť české lékařské fakulty po rozdělení pražské univerzity a lékařské fakulty, SL 85, 1983, s. 147–59.
 58) – Adamec, J.: Sto let od zahájení výuky na české lékařské fakultě, ČLČ 122, 1983, s. 1250–1253.
 59) První české přednášky na pražské lékařské fakultě, Čs. fyziologie 32, 1983, s. 467–468.
 60) Úloha praktických lékařů v boji o českou lékařskou fakultu, PL 63, 1983, s. 893–96.
 61) Stručný přehled dějin epidemiologie, in: Junas, J.: Epidemiológia. Učebnica pre lekárské fakulty, Martin 1983, s. 15–21.
- 1984**
- 62) – Rozsivalová, E.: Studium a přednášky na lékařské fakultě pražské univerzity v letech 1690–1848, Praha 1984, 209 s.
 63) Dopis V. Janovského F. L. Riegroví o situaci na klinice a oddělení kožních nemocí v době bojů o českou lékařskou fakultu, Čs. dermatologie 50, 1984, s. 126–132.
 64) Sto let od úmrtí Med. Dr. K. S. Amerlinga, ČLČ 123, 1984, s. 1384–1385.
 65) V. Staněk – 180 let od narození, ČLČ 123, 1984, s. 1251–1252.
 66) Několik poznámek k obsazení místa přednosty I. chirurgické kliniky pražské univerzity v roce 1880–81, ČLČ 123, 1984, s. 1514–1517.
- 1986**
- 67) Sto let od založení české propedeutické kliniky, ČLČ 125, 1986, s. 817–819.
 68) Sto let od úmrtí dr. J. Czardy, zakladatele první české nemocnice pro choroby ušní a nosní, Čs. otorinolaryngologie 35, 1986, s. 197–200.
 69) 75 let od vzniku Biologického ústavu FVL UK v Praze, SL 88, 1986, s. 226–232.
- 1987**
- 70) K výročí Sborníku lékařského, SL 89, 1987, s. 314–320.
 71) Několik poznámek k lékařské části knihovny J. E. Purkyně, SL 89, 1987, s. 376–382.
 72) – Nosáková, J. – Svobodný, P.: K výuce biologie na pražské lékařské fakultě, AUC-HUCP 27/2, 1987, s. 21–53.
 73) Úvahy o umístění všeobecné nemocnice a ostatních zdravotních ústavů v Praze před dvěma stoletími s edicí dopisu Josefa II. hraběti Nostizovi, Documenta Pragensia 7, 1987, s. 135–144.
- 1988**
- 74) – Veselý, M.: Fakultní nemocnice v Praze-Motole, vznik, vývoj, perspektiva Praha 1988, 147 s.
 75) Biografický slovník pražské lékařské fakulty 1348–1939, I., Praha 1988, 296 s. (úvod, předmluva, seznamy pramenů a literatury, autorka hesel z období 1802–1883, redakce).
 76) Odborná knihovna J. E. Purkyně v rámci lékařských knihoven minulého století, in: Sborník 17. Mikulovské sympozium – J. E. Purkyně a jeho doba, Mikulov 1988, s. 135–137.

1990

- 77) Chudinská péče a zdravotnictví, in: Petráň, J. a kol.: Počátky českého národního obrození 1770–91, Praha 1990, s. 124–131.
78) – Stunad, J.: Počátky místní anestézie u nás se zvláštním zřetelem k čáslavské nemocnici ČLČ 129, 1990, s. 1303–1304.
79) Hlávková Zemská porodnice v Praze jako první ryze účelová stavba svého druhu u nás, Acta polytechnica – Práce ČVUT v Praze 4, (VI,2), 1990, s. 11–18.

1991

- 80) – Svobodný, P.: Dějiny všeobecné nemocnice v Praze 1790–1952, Praha 1991, 137 s.
81) – Svobodný, P.: Dvěstě let všeobecné nemocnice v Praze, ČLČ 130, 1991, s. 116–124.
82) 200 let od založení všeobecné nemocnice v Praze, SL 93, 1991, s. 59–64.
83) E. Albert o K. Maydlovi, ČLČ 130, 1991, s. 666–667.
84) Sedm knih o člověku, Vesmír 70, 1991, s. 336.
85) Co potřeboval vědecký pracovník ke své práci před 150 lety, DaS 13, 1991, s. 60.

1992

- 86) Odborné knihovny na pražské lékařské fakultě a založení veřejné čítárny Prager Medizinisches Lesemuseum v roce 1841, DVT 25, 1992, s. 178–190.
87) 130 let Spolku českých lékařů v Praze, ČLČ 131, 1992, s. 637–638.
88) Ušní lékařství na pražské lékařské fakultě před založením české ušní kliniky, Čs. otorinolaryngologie a foniatry 25, 1992, s. 313–317.
89) 200 Jahre seit der Gründung des allgemeinen Krankenhauses in Prag, Historia Hospitalium 18, 1989–1992, s. 61–79.

1993

- 90) Biografický slovník pražské lékařské fakulty 1348–1939, II., Praha 1993, 412 s. (úvod, předmluva, seznamy pramenů a literatury, autorka hesel z období 1802–1883, redakce).
91) – Svobodný, P.: Dějiny pražských lékařských fakult 1348–1990, Praha 1993, 150 s.
92) – Petrovický, P. – Dylevský, I.: Kapitoly z dějin české anatomie, Praha 1993, 79 s.
93) 150 let od vzniku gynekologické kliniky v Praze – první na světě?, Čs. gynekologie 58, 1993, s. 43–45.
94) Učitelé pražské lékařské fakulty na jiných univerzitách a ústavech 1802–1883, Plzeňský lékařský sborník, Suppl. 66, 1993, s. 81–82.
95) Učitelé pražské lékařské fakulty na jiných evropských univerzitách 1802–1883, DVT 26, 1993, s. 105–105.
96) Mecenášství E. Alberta a ČAVU, in: ČAVU 1891–1991, Sborník příspěvků k 100. výročí zahájení činnosti, Praha 1993, s. 133–139.

1994

- 97) Die Elenden von Prag als Objekt der aufgeklärten Sozialpolitik, in: Die Blumen des Bösen, Wien 1994, s. 738–743.
98) Lehrer der Prager deutschen medizinischen Fakultät an der Frankfurter Universität, in: Frankfurter Beiträge zur Geschichte, Theorie und Etik der Medizin 15, 1994, s. 233–238.
99) 150 let od založení časopisu pražské lékařské fakulty, ČLČ 133, 1994, s. 674–675.
100) Německá lékařská fakulta v Praze, Vesmír 73, 1994, s. 684–687.

Seznam zkratk:

AČ – Archivní časopis
AUC-HUCP – Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis
AUC-Medica – Acta Universitatis Carolinae-Medica
ČLČ – Časopis lékařů českých
ČsČH – Československý časopis historický
Čs. zdrav. – Československé zdravotnictví
DVT – Dějiny věd a techniky

FZ – Farmakoterapeutické zprávy
PL – Praktický lékař
SL – Sborník lékařský
SNM – Sborník Národního muzea
Zprávy SDVT – Zprávy Společnosti pro dějiny věd a techniky

Sestavil Petr Svobodný

Referáty a zprávy

Medzinárodné sympóziu k dejinám medicíny a farmácie. Zborník príspevkov z vedeckého sympózia 8. – 10. júna vo Vysokých Tatrách. Zostavil Milan Beniak. Bratislava 1994, Slovenská lekárska spoločnosť, 200 s.

Patří jistě k sympatickým jevům, že znalci dějin medicíny a farmacie z Čech, Moravy a Slovenska se odborně stýkají i po rozpadu společného státu. Po první společné konferenci konané v roce 1992 v Plzni uspořádali slovenští kolegové obdobné symposium o dva roky později ve Vysokých Tatrách, jehož bezprostředním podnětem bylo 75. výročí Lékařské fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě, připadající právě na rok 1994. Sborník referátů z tohoto setkání však není věnován, jak bychom očekávali, především jubilující škole, ale má poměrně značně nesourodou skladbu příspěvků sahající od středověké univerzitní medicíny přes studie o dějinách zdravotnictví až po zachycení lékařských objevů nedávné minulosti. Přesto můžeme konstatovat, že vývoji bratislavské lékařské fakulty je věnována největší pozornost sborníku – jednak celkovému přehledu historického vývoje fakulty, jednak jednotlivým oborům a osobnostem, mezi nimiž zaujímají významné místo i pražští absolventi a odchovanci.

Pražské univerzitě jsou speciálně věnovány čtyři příspěvky. Bráno chronologicky: *Milada Říhová* se věnuje tématu, který v poslední době vícekrát upoutal její pozornost – výuce na středověké lékařské fakultě a medicínským učebním textům (s. 99–101), jejichž detailní znalost čerpá především ze spisů M. Albíka z Uničova. Příspěvek *Petra Svobodného* je věnován pražským lékařským sponzím v historické perspektivě od hippokratovské přísahy, přes univerzitní promoční přísahy 18./19. století až po nynější stav, který se vrací ke svým historickým vzorům (s. 79–80). Autor upozorňuje na asi nejzajímavější aspekt lékařských promočních přísah, vztahující se k morálnímu závazku lékařské sponse a obecně k etice lékařského povolání. Informace *Ludmily Hlaváčkové* o problematice studia dějin lékařské fakulty bývalé Německé univerzity v Praze (s. 71–73) se soustřeďuje na tři základní okruhy: vznik české lékařské fakulty a konkurenci s jejím německým protějškem, osobnostem pražskoněmeckého lékařského světa a nacistickému období ve vývoji fakulty. Nynější ředitel Ústavu dějin lékařství I. Lékařské fakulty Univerzity Karlovy *Eugen Strouhal* stručně bilancuje sedmdesátiletou odbornou a publikační činnost ústavu, do jehož okruhu ostatně náleží i pražští referenti anotovaného sborníku, a upozorňuje na předchozí historii oboru dějin lékařství na pražské univerzitě od konce 18. století (s. 17–18).

Michal Svatoš

Památník národního písemnictví se věnuje barokní literatuře s příkladnou péčí. Po velice zajímavém sborníku příspěvků z konference věnované dílu a době Bohuslava Balbína konané v roce 1988, jenž sice vyšel se čtyřletým zpožděním, ale nijak neztratil na aktuálnosti (*Bohuslav Balbín a kultura jeho doby v Čechách, Praha 1992*), předkládá nyní odborné veřejnosti neméně pozoruhodný soubor statí. Sešli se tu autoři nadmíru renomovaní i mladší badatelé, aby potvrdili celkem známý, i když stále neprávem zpochybňovaný fakt, že s výzkumem baroka to u nás není vůbec tak špatné – ba naopak.

Úvodní obsáhlá studie z pozůstalosti Václava Černého: *Generační periodizace českého baroka* až jasně a jasně předjímá mnohé teze, k nimž později i nezávisle na tomto velkém a rozporuplném učenci dospěli i jiní badatelé. Černý hned v úvodní větě konstatuje, že sice baroko není „dosud všestranně prostudováno, ale jistě je již plně rehabilitováno“. S tímto výrokem nelze než plně souhlasit a připomenout, že všichni další autoři tuto rehabilitaci ještě potvrzují a znalosti o úchvatném období dále závažným způsobem prohlubují. Černého studie je, jak u autora ani v nejmenším neudívá, důkazem jeho obrovské erudice i svědecktím širokého, vskutku celoevropského či celosvětového kulturního záběru – vždyť „jen z hlediska baroka obecného bylo možné řešit problémy počátku, trvání a konce našeho baroka.“ „Své“ české baroko sleduje pak Černý komparativní metodou od „iniciálního termínu“ 1618–1621 až do sklonku 18. věku, nevidí v něm pouze fenomén katolický, ale všímá si také stejně barokních tvůrců příslušících k jiným křesťanským vyznáním. Zná umění vysoké i jeho transformovanou lidovou podobu, literaturu, výtvarné projevy i hudbu. Syntéza předestřená zde na šedesáti stránkách je inspirativním impulsem pro sympatizanty i oponenty odkazu Václava Černého.

Francouzská historička a bohemistka Marie-Élizabeth Ducreaux v článku *Knihy a kacířství, způsob četby a knižní politika v Čechách 18. století* navazuje na studii otištěnou před časem v našem časopise (*Čtení a vztah ke knihám u podezřelých z kacířství v Čechách 18. století, AUC-HUCP 32/1–2, 1992, s. 51–80*). Před našima očima tu poznovu ožívá podoba „kacíře“ – čtenáře či posluchače zakázaných knih v časech, kdy „sakralizovaná kniha zakládá autenticitu čtenáře“. Důležitost knihy vidí Ducreaux nejen u „heretiků“, ale i u jejich protivníků – katolických misionářů, síla tištěného slova a ničení „nepatřičných“ knih zde vystupují v patřičných dimenzích, stejně jako prostota běžných málo vzdělaných čtenářů, jejichž víra se zakládala více na rodinné a skupinové tradici než na vědomé reflexi.

Znalec barokního českého jazyka a literatury par excellence Alexandr Stich podrobil sémantickému výzkumu „dva exkluzivní barokní motivy“, jimiž jsou mu magnet a pelikán. Magnetická přitažlivost ovlivněná přírodními zákony byla v baroku něčím, co přímo volalo po personifikaci. Takovým magnetem pak mohl být nejen Kristus sám, ale i srdce Ježíšovo, světec i Panna Marie, případně též vyhlášené poutní místo. Motiv magnetu připomíná Stich také v Goethově Faustovi a Shakespearově Hamletovi. Uvedení Hamleta napomáhá Stichovi v přechodu k druhému tématu – pelikánovi, když cituje jak Laertes po smrti Poloniově chce přátele otcovy napojit vlastní krví jako pelikán. Pelikán živící vlastní krví svá mláďata byl ovšem oblíbeným symbolem už od středověku, byl nejen symbolem samotného Krista jako otce všeho lidstva, ale kromě jiného se

k tomuto symbolu hlásili i lékaři a léčitelé. Stich krásně dokazuje, jak se v baroku stávaly motivy magnetu a pelikána ekvivalentními ve vztahu k Ježíši Kristovi – ovšem „magnet je obraz Krista transcendentálního“, zatímco „pelikán je obrazem Krista – člověka“. Stich potom ještě líčí, jak motiv pelikána „našel svého hrobaře“ v pracích J. S. Machara, „zásadního odpůrce a pronásledovatele křesťanské a speciálně katolické věrouky, ideologie a životní orientace“, aby později ještě jednou zažil svou renesanci v existenciálním vyznění Halasova Torza naděje.

Martin Svatoš si vybral za předmět svého zájmu dílo Jiljího od sv. Jana Křtitele z kláštera bosých augustiniánů v Praze Na Zderaze, výborného znalce Písma, vyhlášeného poetika a rétora, ctěného latinského veršovníka, ale i českého básníka. Učený augustinián upoutal Svatošovu pozornost především svou básní *Homo quid?*, kterou, jak sám říká, bychom mohli nazvat „Lidská existence v šedesáti devíti obrazech“. Téma pomíjivosti lidského života, jeho marnosti a nicotnosti pak porovnává s velebánsní českého baroka *Co Bůh? Člověk?* Bedřicha Bridela. Svatoš nadto objevným způsobem rozebírá poetické motivy rozporu mezi bídou a mrzkostí pozemského světa a dokonalostí světa Božího v evropské literatuře počínaje Odonem z Cluny (879?–942) a konče Philippem von Zessen (1619–1689).

Italský milovník českého baroka a obdivovatel básnické moderny Giuseppe Dierna, jenž se pohybuje se stejnou suverenitou v Čechách jako ve své vlasti, přispěl do sborníku studií *Trpné snášení údělu jakožto svatost: Život Albrechta Chanovského (1680) v podání Jana Tannera*. V hutné zkratce konstatuje mimo jiné především to, že Tannerův text oplývá „vysokým stupněm divadelnosti, jeho strukturu však charakterizuje naprostá absence dramatické, totální vymýcení konfliktů“. To ostatně ani nebylo Tannerovým záměrem – text Jana Tannera spadá do doby, kdy jezuitský řád, Tovaryšstvo Ježíšovo, oslavovalo svůj triumf v zemi, kde kacířství bylo poraženo a katolicismus si mohl připisovat na svůj účet podstatná vítězství.

Jaromír Linda (*Velestavná památka sv. Vojtěcha, jináč Adalberta a její autor Kašpar Petr Drauškovius*) se zabývá dílem slezského rodáka, který od roku 1629 působil v Nepomuku. Sleduje doklady úcty ke sv. Vojtěchu na Zelené Hoře a hledá v Drauškoviusově pojetí prolínání českých a polských svatovojtěšských prvků. Linda správně zařazuje Drauškoviusovo svatovojtěšské dílo do kontextu obdobných prací, které mapuje Jungmannova Historie, zachycujících hagiografické i fantaskní prvky a lokální pověsti.

Nedlouhý příspěvek *Františka Všetických* se týká poetiky oblíbených lidových her českého baroka. Všímá si hlavně postavy tzv. opovědníka, který jednak diváka uváděl do děje, jednak děj komentoval a vysvětloval. Lidové či sousedské divadlo se už v dobách nedávno minulých těšilo značné pozornosti, o jeho popularizaci se postarali především J. Kopecký a L. Sochorová. Všetickýchův článek lze pokládat jen za drobné doplnění, ale musím vyslovit výtku, která spadá i na vrub redakce. Ve sborníku, kde publikují tak vyhlášení filologové by se snad nemělo opakovaně objevit slovo „nejoptimálnější“, jako se stalo v tomto případě.

Ve výčtu příspěvků pěkného sborníku jsem právě dospěla na stranu 190. Úctyhodný zbytek stran vyplnil svými podněty pilný Miloš Sládek. Zabývá se postupně pohřebními a svatebními kázáními, zázračnými uzdraveními a „dobrotivými vzhlednutími“ v literatuře českého baroka. Autor bezpochyby perfektně zná materiál, který podrobuje znalému rozboru. Domnívám se však, že by bylo mnohem přitažlivější a přínosnější, kdyby se nad všemi těmito tisky zamyslel komplexněji, případně kdyby v separátní edi-

ci opatřené důkladným úvodem, k jehož sestavení je jistě povolán, vydal ilustrativní výběr z barokních kázání, který (jak ukazují i zveřejněné ukázky) by byl nesmírně zajímavý i čtivý.

Miloš Sládek nadto doplnil sborník nesmírně cennými informacemi o pozůstalostech J. Vašici, J. Bartsche, V. Bitnara, K. Doskočila a F. Štědrého, jež uchovává Literární archiv Památníku národního písemnictví, případně jsou částečně uloženy v jiných archívech.

Co říci závěrem? Recenzovaný sborník je opravdu velice kvalitním přínosem k výzkumu českého baroka. Navzdory drobným výtkám, k nimž musím nyní přidat i opomenutí jmen překladatelů článků zahraničních badatelů, lidí, jejichž práce si rozhodně zaslouží pozornosti, se jedná o nadmíru dobrý soubor různorodých příspěvků, které rozhodně obohatí naše poznání o českém baroku (nejen literárním). Vydavatelům za to rozhodně patří dík.

Ivana Čornejová

Jan Evangelista Purkyně a jeho doba.

Litomyšl 1994, 58 s.

V průběhu Purkyňova jubilejního roku 1987, když jsme vzpomněli dvoustletého výročí jeho narození, byla vydána záplava publikací a uspořádáno několik kongresů a sympózií, které rozšířily naše znalosti o životě a díle tohoto geniálního badatele. Purkyňovská témata však pro naše historiky lékařství a přírodních věd neztrácí svou přitažlivost, jak dokazuje seminář uspořádaný k 125. výročí úmrtí J. E. Purkyně v Litomyšli ve dnech 13. a 14. října 1994. Příspěvky přednesené na tomto semináři byly vydány ve sborníku, který obsahuje pět referátů.

L. Niklíček připravil přednášku *Jan Evangelista Purkyně a česká společnost 50. a 60. let 19. století*. Zabývá se tedy tzv. druhým pražským obdobím, kdy se do vlasti vrací Purkyně jako mezinárodně uznávaný vědec. Přesto – nebo snad právě proto – se Purkyňovi podařilo dosáhnout profesorského místa až po dlouholeté a úporné snaze. Šťastný závěr jeho úsilí by nebyl dovršen bez rozhodné intervence nově jmenovaného ministra „kultu a vyučování“ hraběte Lva Thuna. Niklíček vysvětluje Thunův zájem o Purkyňovo povolání do Prahy ministrovou snahou přebudovat urychleně Rakousko v hospodářsky prosperující kapitalistický stát. Domnívám se, že Thun byl motivován i svými politickými ambicemi. Lev Thun, vzdělaný a zcestovalý aristokrat, který se rozhodl pro dráhu ve státních službách, se snažil pochopit perspektivy vývoje Rakouska. Odhadl, že ve druhé polovině 19. století se bude průbojně politicky, hospodářsky i kulturně prosazovat česká reprezentace. S představiteli českého hnutí se seznámil již v době svých studií na právnické fakultě v Praze. Kaplan rodiny Thunů P. Schneider ho uvedl do Bolzanova kruhu, seznámil se s Palackým, Šafaříkem, Jungmannem. Thun se začal soustavně učit česky a jako učitele si zvolil V. Hanku. Jeho soustavný zájem o český jazyk jej posléze vedl k sepsání známé brožurky o současném stavu české literatury. Spisek byl nadšeně přijat českými vlastenci. Purkyně, tehdy žijící ve Vratislavi, o brožurce nadšeně referoval v tisku. To přispělo k vzniku vzájemných sympatií a Thun se stal stálým ochráncem Purkyně. To se týká i záležitosti s Purkyňovým členstvím v berlínské lóži. Zednářství bylo v Rakousku zakázáno a Thun, když byl o policejním vyšetřování oficiálně informován, zaujal jako ministr strohý postoj. V tomto duchu zaslal i Purkyňovi dopis. Týž den však adresoval Purkyňovi osobní, téměř přátelský dopis, v němž slibuje svou podporu v jisté blíže neurčené záležitosti. Je tedy zřejmé, že spíše než o Thunovu laxnost šlo o diskrétní pomoc Purkyňovi. Thun se v zájmu Purkyně exponoval opakovaně při snaze – nakonec úspěšné – prosadit Purkyňovi udělení Leopoldova řádu – tehdejšího vysokého vyznamenání spojeného s nobilitací.

J. Janko připravil – snad až příliš stručnou stať – *Vědecká práce J. E. Purkyně*. Shrnuje v přehledné rekapitulaci všechny oblasti, v nichž Purkyně bádá a dosáhl významných objevů. Neopomněl připomenout ani Purkyňovy zásluhy při organizaci a institucionalizaci české vědy i jeho trvalý zájem o rozvoj vzdělanosti a školství na všech úrovních. V závěrečném odstavci mezi významnými knižními tituly by si zasloužil uvedení Soupis korespondence J.E.Purkyně (Praha 1987), který zpracoval F. X. Halas. Je to pečlivě a podrobně zpracovaná publikace, umožňující rychlou orientaci o všech více i méně významných osobách, s nimiž byl Purkyně v písemném styku. Obsahuje i stručnou, ale výstižnou charakteristiku všech pisatelů i adresátů listů.

Úvodem zmíněná záplava purkyňovských publikací z roku 1987 by zasloužila souhrn-

nou bibliografii, doplňující údaje z XIII. dílu Purkyňových sebraných spisů. Tím by se předešlo možné duplicitě zpracovaných témat, uveřejněných v časopisech nejrůznějších oborů. Jejím příkladem je následující stať R. Kolmého: *Jan Ev. Purkyně a jeho vztah k fyzice*. Studie téhož zaměření byla publikována v časopise *Česká fyzika* již v roce 1987 s obrazovou dokumentací a bibliografií, opírající se o studium archivních pramenů, včetně Purkyňova dosud neuveřejněného deníku z doby jeho pobytu na Blatné.

Věda a ideologie v době předbřeznové. Příběh B. Bolzana je dalším příspěvkem sympózia, který zpracoval J. Folta. Osobnost Bernarda Bolzana, kněze, filozofa a matematika, výrazně ovlivnila mladou inteligenci v začátku 19. století. Nemáme doklad o osobním vztahu či setkání mezi Purkyněm a Bolzanem. Purkyně však studoval na univerzitě v letech, kdy Bolzano přednášel své exhorty. Navíc byl zapsán na lékařskou fakultu v témže roce jako Bolzanův mladší bratr Petr, žel předčasně zesnulý. Mravní pathos Bolzanův nepochybně pozitivně rezonoval s myšlenkovým obzorem Purkyňovým. Konečně jistá osudová spřízněnost obou je dána skutečností, že v téže době, kdy Bolzano byl nucen opustit univerzitu v Praze, opouští i Purkyně Prahu a odchází do ciziny, když nezískal ve své vlasti stolicí na lékařské fakultě.

Autorem závěrečného sdělení *Jan E. Purkyně a naše zemědělství* je J. Roman. Připomíná Purkyňův přínos zemědělské vědě i české zemědělské publicistice. Sem patří Purkyňovy zásluhy při založení a vydávání *Živy*, stejně tak jako Purkyňův zájem o rozvoj zemědělského vzdělávání. Purkyně prožil své dětství na venkově a ještě ve stáří vzpomíná na léta strávená v polích, zahradách a parcích svého rodného města. Je zajímavé, že Purkyňova knihovna, jejíž soupis se zachoval, obsahuje 76 titulů se zemědělskou tematikou (pro srovnání např. teologie se týkalo 78 děl). K atmosféře života na venkově se Purkyně znovu přiblížil v letech svého pobytu na zámku Blatná.

Sborník je uveden chronologickým přehledem významných dat Purkyňova života a doplněn dvěma přílohami: výňatkem z předmluvy k Básnickému glosáři Jana E. Purkyňe od Jana Thona (Praha 1959) a Životním nástinem Jana Purkyňe od Sofie Podlipské.

Otakar Brázda

Jana Boříková, Sen života a bouře skutečnosti.

Vyprávění o Otakaru Kutvirtovi, profesoru Univerzity Karlovy. Plzeňský lékařský sborník, Monographia. Praha, Univerzita Karlova, vydavatelství Karolinum 1994, 149 s.

Manželé Jana a Otakar Boříkovi věnují osobnosti profesora Otakara Kutvirta svůj nadšený zájem již od padesátých let, o čemž svědčí několik statí publikovaných v lékařských časopisech. Úsilí ženské poloviny této dvojice vyvrcholilo v knize, jejíž název dává jednoznačně najevo, že nechce být vědeckou monografií. Žánrově stojí na pomezí beletrie a literatury faktu.

Osobnost Otakara Kutvirta (1867–1929) totiž přímo vybízí k tomu, aby nebyla pojata stroze odborným stylem. Tento plzeňský rodák sice vyzrál ve vynikajícího odborníka v oboru ušního, nosního a krčního lékařství, ale v mládí nepocítoval touhu po vědecké dráze. Od raných studentských let psal básně, ovlivněné poetikou lumírovců, a drobné prozaické črty. Autorka soudí, že některé snad pod pseudonymem publikoval, ale její tvrzení, že „studenti tehdy nesměli publikovat“, nutno omezit na středoškolačky. Adept poezie začal sice na podzim 1885 studovat na české univerzitě v Praze medicínu, ale je jisté, že tu rozhodlo spíše přání rodiny než náklonnost k tomuto oboru. Trvalo totiž plných jedenáct let, než byl vnitřně rozpolcený medik promován na doktora medicíny.

Přes počáteční cizotu Otakar Kutvirt nakonec přilnul ke své profesi, zavazující ho Hippokratovou přísahou. Vynikl zejména v léčení nemocí ušních a krčních, a proto byl po onemocnění prof. Emiliana Kaufmanna jmenován přednostou ušní kliniky české univerzity Karlo-Ferdinandovy. Přes trvalý nedostatek financí se mu podařilo vybudovat z ní prvotřídní otolaryngologické pracoviště, jako mimořádný a posléze řádný profesor vychoval zdatné následovníky. Ve svých dvačtyřiceti letech zakotvil i ve šťastném rodinném životě, z něhož byl předčasně vytržen zákeřnou chorobou.

Autorka líčí Otakara Kutvirta jednak jako člověka básnický vnímavého, tvůrčího, zároveň však v literárních ambicích neuspokojeného, jednak jako úspěšného vědce, náročného k sobě i k druhým. Vyprávění prozrazuje, že poetická, snivá stránka Kutvirtovy osobnosti je jí zvláště blízká, protože o něm píše vrocím, chvílemi až exaltovaným tónem. Kapitoly líčící jeho vědeckou dráhu jsou jaksi „chladnější“, úsečnější, třebaže se autorka snaží nevnechat důležitá fakta. Otiskuje z Kutvirtových rukopisů řadu básní včetně rozsáhlé lyrickoepické skladby *Adda i* některé prozaické úvahy a črty. Většina ukázek nevyniká originalitou, osobitý je básník tam, kde se inspiroval neutěšeným prostředím pitevny. Zajímavé jsou rovněž cestovní obrázky z Kyjeva a Lurd.

Třebaže Otakaru Kutvirtovi nebylo dáno viditelně přispět do české literatury, je záslužné, že autorka monografie zpřístupnila část jeho utajovaného díla. Čtenáři si totiž uvědomí, že muži jako prof. Kutvirt vděčili za svůj věhlas právě všestranné orientaci a ohromné tvůrčí síle. Je přitom vedlejší, zda tato síla vydala plody v jiných oblastech či oborech, než si původně představovali. Domnívám se však, že větší vyváženosti celé knihy by bylo prospělo, kdyby byla autorka zařadila i několik ukázek, samozřejmě nepříliš specializovaných, z Kutvirtových prací odborných.

Poutavé vyprávění Jany Boříkové seznamuje s životem a dílem významného představitele české medicíny, jehož jméno se mezitím stalo pro mladší generace pojmem bez konkrétního obsahu. Autorka patrně není vzděláním historička, a proto se neodvážila zasadit Kutvirtovu osobnost do rámce tehdejší české společnosti. Její vyprávění proto vyznívá chvílemi až staromilsky, zvláště tam, kde bez výhrad podléhá horlení mladého

básníka proti národní nesvornosti a bezduchému napodobování cizích vzorů. Občas skutečně neškodí, udržujeme-li si určitý odstup od svých hrdinů, byť jde o lidi vynikajících vlastností.

Marie Štemberková

Čtyři portréty profesorů lékařské fakulty Univerzity Karlovy

Vydavatelství Univerzity Karlovy Karolinum zahájilo novou řadu *Osobnost a dílo* hned čtyřmi monografiemi najednou. Na jaře roku 1995 vyšly biografie zakladatele moderního českého porodnictví Karla Pawlíka, tvůrce české emancipované stomatologie Jana Jesenského, zakladatele hrudní chirurgie Jiřího Divíše a Kristiana Hynka, vedoucí osobnosti české interní kliniky a jednoho z budovatelů první slovenské univerzity.

Řadu sjednocuje grafická úprava Hany Hráské. Rozsahem a bibliografickým, případně obrazovým vybavením jsou si biografie blízké a skutečnost, že o osobnostech píše odborníci, kteří se k nim hlásí jako ke svým předchůdcům či přímým učitelům, ovlivňuje i zpracování. Od dětství a studií po smrt je popisována životní dráha soukromá ale hlavně profesní v krátkých přehledných kapitolách se zasvěceným komentářem týkajícím se odborných myšlenkových zdrojů a vědeckého přínosu i organizačních zásluh jednotlivých osobností.

Karel Pawlík (1849–1914), útlá čtyřicetistránková monografie s jednou podobiznou vědce, je poslední monografií akademika *Alfréda Kotáska*, který se vydání už nedožil a jehož památce je věnovaná předmluva z pera J. Kobilkové a E. Čecha, zhodnocující autora jako reprezentanta a pokračovatele gynekologicko-porodnické školy profesorů Pawlíka, Jerieho a Klause. Kotásek píše o studiích Pawlíkových v Klatovech a později ve Vídni, kde zahájil svou vědeckou činnost a získal si uznání na mezinárodním poli. Vědecké schopnosti rozvíjel v Praze, kde vedl porodnicko-gynekologickou kliniku české lékařské fakulty od roku 1887, kdy se už situace po rozdělení univerzity na českou a německou konsolidovala „a nastala éra plodného rozmachu tohoto vysokého učení, k němuž Pawlík přispěl velikým dílem“ (s. 9). V kapitole o mezinárodních stycích jsou uvedeny slavné Pawlíkovy priority a úspěšné demonstrace, je zhodnocen jako učitel, jenž sám učebnici nenapsal, ale jeho žáci ve svých učebnicích rozvíjeli jeho zakladatelský a objevitelský přínos, v kapitolách o práci na fakultách respektive klinikách jsou popsány poměry, které v Praze a Vídni panovaly. V závěru je vypsána bibliografie Pawlíkových prací, roztroušených v odborných časopisech, z velké části zahraničních, a užitá literatura.

Jan Jesenský (1870–1947) je publikace o 56 stranách, doplněná 3 fotografiemi a jednou karikaturou. Autor, prof. *František Urban*, sugestivně přibližuje energickou a cílevědomou činnost univerzální postavy české stomatologie, potomka slavné rodiny, zakladatele vědecké školy. Při sledování vědecké kariéry Jesenského provádí čtenáře prostředím a možnostmi, které měl zájemce o obor zubního lékařství od přelomu století k dispozici v Praze a dokládá pionýrskou úlohu, kterou Jesenský v ocenění a rozšíření tohoto oboru sehrál. Přelomem je první světová válka, kdy Jesenský léčením válečných zranění obličejů a teoretickým zhodnocením svých zkušeností z organizování ošetrovatelských stanic ve spolupráci s chirurgy dává základy čelistní a obličejové chirurgie, a dalším mezníkem je pak ve 20. letech nový zákon o zubním lékařství a zřízení Státního ústavu pro zubní lékařství, jehož ředitelem se stal v roce 1921. V kapitole o vědecké a publikační činnosti podává autor výčet odborných poznatků Jesenského z jednotlivých oblastí jeho vědeckého zájmu, od mikrobiologie, histologie a embryologie, srovnávací anatomie, přes konzervační zubní lékařství, stomatochirurgii, protetiku a ortodoncii k rentgenologii a radioterapii a onemocnění ústní sliznice. Jeho rozsáhlá vědecká práce zahrnovala všechny tehdejší obory zubního lékařství. Autor na

závěr vzpomíná v epizodách ze studií a pozdějších konzultací doma na osobní setkání s Jesenským – „lékařem, učitelem, člověkem“ a přibližuje i osudy jeho dcery Mileny a dvou synovců, obětí nacistické perzekuce.

Jiří Diviš (1886–1959) je publikací profesora Zdeňka Vahaly o 88 stranách textu a 12 stranách – jednom archu – fotografií z rodinného a pracovního prostředí. Poslední čtvrtina textu je tvořena přílohami: po seznamu publikací následují smuteční projevy při pohřbu, krátké medailonky Divišových žáků a tři ukázky literární tvorby Divišovy. Životopis předního chirurga je zarámován úvodem do české chirurgie na počátku 20. století a osudy II. chirurgické kliniky vybudované Rudolfem Jedličkou, jemuž od počátku asistoval J. Diviš jako „výkonná ruka“ a po smrti jej na klinice zastupoval, než se stal primářem chirurgického oddělení v nemocnici na Královských Vinohradech. Později byl sám přednostou II. chirurgické kliniky. Pracovní působení Jiřího Divíše rozvrhl autor do několika podkapitol řazených po letech, následují kapitoly seznamující čtenáře stručně se soukromým životem, vztahy s Arnoldem Jiráskem a obšírněji s přirozeným těžištěm autorova zájmu Diviš – vědec. Pandánem úvodu je v závěru kapitola Jiří Diviš – tvůrce chirurgické školy – o plejádě dalších pokračovatelů české chirurgie.

Publikace Kristian Hynek (1879–1960) je laděna zvláště osobně. Autorem 70 stran textu proloženého fotografiemi je Hynkův žák profesor Jaroslav Hořejší. Popis života a díla přednosty I. interní kliniky v Praze, který předtím strávil dvanáct let budováním univerzity v Bratislavě a v Praze se výrazně angažoval v plánovaných reorganizacích klinik, ústavnictví a medicínských studií, vědce, o němž napsal Pelnář, že je „ze všech českých internistů vždy nejsamostatnější a nejoriginálnější hledač nových cest“ (s. 35; těmito slovy uzavírá Hořejší kapitolu zhodnocující objevenou vědeckou činnost profesora Hynka), je plný odkazů, citací a osobních vzpomínek. Kapitola Lékařská fakulta před 60 lety (s. 43–53) je dokonce celá Hynkovou vzpomínkou na 90. léta minulého století, kterou autor našel v pozůstalosti a uveřejnil v plné šíři. Jistá roztržičnost tím způsobená je vyvážená živostí a zaujetím i spoustou zajímavých detailů. Brožuru uzavírá výběr nejdůležitějších publikací, seznam veřejných funkcí a použitých pramenů.

Je možno konstatovat, že nová řada zahájila slibně a má svou charakteristickou tvář, kdy při rozdílném založení a stylu autorů se daří udržovat soudržnost edice. Jednotlivým prvkem je v tomto případě bezesporu odborné hledisko autorů.

Hana Mášová

Medizin in Frankfurt am Main. Ein Symposium zum 65. Geburtstag von Gert Preiser. Herausgegeben von Juliane C. Wilmanns.

Hildesheim, 1994, Verlag Olms-Weidmann, 340 s. – obrazová příloha, s. 253–340 (Frankfurter Beiträge zur Geschichte, Theorie und Ethik der Medizin, Senckenbergisches Institut für Geschichte der Medizin, Klinikum der Johann Wolfgang Goethe-Universität Frankfurt am Main, Band 15)

V roce 1993 se dožil šedesátipětiletý ředitel Senckenbergského Ústavu pro dějiny lékařství ve Frankfurtu nad Mohanem profesor PhDr. Gert Preiser. K tomuto jubileu uspořádal jeho domovský ústav symposium nazvané *Lékařství ve Frankfurtu nad Mohanem (Medizin in Frankfurt am Main)*, které bylo zároveň slavnostním rozloučením s prof. Preiserem odcházejícím na emerituru. Jednání se zúčastnila i skupina účastníků z Bratislavy, Plzně a Prahy, která přednesla pozdravné projevy a zapojila se i do pracovního programu setkání.

Prof. Jaroslav Slípka z Lékařské fakulty Univerzity Karlovy v Plzni ocenil jubilantovy zásluhy o rozvoj oboru předáním čestné medaile fakulty a posléze se věnoval vztahům mezi frankfurtskou a plzeňskou evoluční morfologií (*Die Beziehungen zwischen der Frankfurter und Pilsener Evolutionsmorphologie*, s. 59–63). Příspěvek se zabýval vedle krátkého historického exkursu především recepcí badatelských výsledků školy frankfurtského profesora D. Starcka českými kolegy (prof. Slabým, Frankenbergem a M. Klímou). Zdravici zaslal ředitel Ústavu pro dějiny lékařství 1. Lékařské fakulty Univerzity Karlovy v Praze doc. Eugen Strouhal a pozdrav přednesla rovněž doc. Ludmila Pavlíková z oddělení dějin lékařství a zdravotnictví lékařské fakulty Komenského univerzity v Bratislavě.

Příspěvek dr. Ludmily Hlaváčkové z pražského Ústavu pro dějiny lékařství byl věnován vztahům mezi lékařskými fakultami frankfurtské univerzity a Německé univerzity v Praze 19. a 20. století (*Lehrer der Prager deutschen medizinischen Fakultät an der Frankfurter Universität*, s. 233–238). Po krátké skice vývoje pražské Německé univerzity referentka konstatovala, že většina profesorů, která našla své pozdější působiště ve Frankfurtu nad Mohanem (A. Beutel, H. Braun, W. Brosig, F. Jahnel, R. Ling a F. Strnad) pocházela z Čech a v Praze také začala svou vědeckou kariéru. Poněkud jiný případ představuje mnichovský absolvent prof. W. Nonnenbruch, který do Prahy přišel až po würzburšské habilitaci jako mimořádný profesor vnitřního lékařství. Díky šťastně dochovanému personálnímu spisu je dostatečně dokumentováno Nonnebruchovo poměrně dlouhé pražské působení (1925–1939), během něhož se stal ordinářem (1927) a přednostou II. lékařské kliniky. Z Prahy odešel už v nových politických podmínkách, po okupaci Československa, na univerzitu do Frankfurtu nad Mohanem.

Michal Svatoš

Společnost pro podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách (Německá akademie věd v Praze)/Die Gesellschaft zur Förderung Deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen (Deutsche Akademie der Wissenschaften in Prag). 1891–1945.

Práce z dějin Akademie věd B/7,1994,446 s.

Svazek věnovaný významné kulturní a vědecké instituci českých Němců byl připraven v Archivu Akademie věd ČR za přispění Sudetoněmeckého archivu v Mnichově. Neobrazilo se to pouze ve finanční podpoře, ale i v autorském zpracování, protože se na něm vedle Aleny Míškové podílel i Michael Neumüller, delegovaný německou stranou. Kromě toho se ovšem tato skutečnost odráží i v textu, který je dvojjazyčný – český a německý.

V úvodní stati se lze seznámit s neradostnými osudy písemností Společnosti po 2. světové válce a s tím, kde jinde je možné studovat prameny k jejím dějinám. To, že popis značné části jejího písemného odkazu vychází až téměř padesát let po jejím zániku, lze bohužel nepochybně přičíst k tíži záměrně pěstovanému vztahu minulého režimu k historii Němců na českém území: o uložení této části jejího fondu se asi mezi historiky mimo Historický ústav ČSAV (resp. předtím Státní historický ústav a poté Ústav čs. a světových dějin ČSAV) mnoho nevědělo. Nicméně alespoň nyní může přispět tento zajímavý pramenný materiál ke spolehlivějšímu poznání stále dosud málo známé části našich dějin.

Společnost ustavená v roce 1891 jako reakce na založení České akademie věd a umění vznikla především díky iniciativě pražských profesorů německé Karlo-Ferdinandovy university s cílem stručně a dostatečně vystiženým v jejím názvu: podpora měla být realizována udělováním cen, pomocí při zpřístupnění relevantních děl tiskem, udílením stipendií a poskytováním informací veřejnosti vydáváním ročenky o výsledcích práce „deutschböhmisches oder in Böhmen wohnenden Forscher, Künstler oder Schriftsteller“.

Odbory Společnosti se dělily na odbor pro vědu, umění a literaturu; umělecký byl už v roce 1896 rozčleněn na výtvarné umění a hudební vědu. Vědecký odbor se rozdělil až po válce v souladu s rozdělením filozofické fakulty na filozoficko-historický a matematicko-přírodovědný. Zároveň se zvýšil horní limit počtu řádných, resp. „skutečných“ členů ze čtyřiceti na šedesát (počet dopisujících nebyl už od počátku omezen). V podstatě už od zahájení činnosti Společnost usilovala o přeměnu v akademii, podařilo se to však až za protektorátu, v roce 1941, kdy nová „Deutsche Akademie der Wissenschaften in Prag“ byla ve statutech připodobněna říšskoněmeckým akademiím.

Těžištěm svazku jak stránkovým rozsahem, tak i významově je soupis korespondence a osobních spisů (s. 67–425). Bohužel nepodchycuje materiály všech členů Společnosti během její více jak padesátileté existence, jak to ostatně je dobře vyznačené i v předcházejícím členském soupisu, ale zato jsou tu k dispozici i přípisy řady dalších představitelů a jiných institucí německé obce v Čechách. Škoda je, že nejsou v těchto seznamech uváděna data přijetí členů, resp. vyloučení ze Společnosti, a v členském přehledu není uvedena jejich odbornost, kterou lze ovšem většinou dohledat v následujícím soupisu korespondence.

Mezi členy, jejichž spisy se dochovaly, je řada nepřehlédnutelných politických, společenských a vědeckých osobností, které nakonec nejlépe vypovídají o postavení a vý-

znamu Společnosti pro německé obyvatele ve středoevropském regionu, ať už bychom jakkoliv hodnotili její roli na území nynější české republiky: Bertha von Suttner, Franz Werfel, Franz Spina, Bruno Kafka, Robert von Mayr-Harting, Ernst Mach, Anton Marty, Oskar Kraus, Philipp Frank, Georg Pick, Moritz Winternitz, Hans Kelsen, Max Planck (čestný člen). Z lékařských kruhů místních jistě stojí za zmínku Otto Grosser, anatom a rektor pražské Německé univerzity, Rudolf Jaksch von Wartenhurst, internista a děkan lékařské fakulty NU, neurolog a psychiatr Eduard Gamper, farmakolog Emil Starckenstein, fyziolog Armin Tschermak von Seysenegg, ze zahraničních uvedme z vídeňské univerzity oftalmologa Augusta Leopolda von Reusse, embryologa Alfreda Fischela, z Německa třeba chirurga Vincenze Czernyho, profesora univerzity v Heidelbergu. Nepochybně již dříve existující nacionalistické tendence byly ve třicátých letech posíleny a vyvrcholily v roce 1939 „arizací“ a vyloučením bylo postíženo mnoho z uvedených členů.

Inventář fondu, zpracovaný s velkou péčí, bude nepochybně nepostradatelnou pomůckou pro ty, kteří se o dějiny německé populace na našem území, a to nejen o dějiny vědy, včetně lékařství, a umění, zajímají. Doplnujícími zdroji jim mohou být v Archivu AV ČR zpřístupňovaný fond „Libereckého ústavu“ (Sudetendeutsche Anstalt für Landes- und Volksforschung, existující od roku 1939) a několik osobních fondů německých profesorů (mj. zmíněný M. Winternitz, A. Marty, O. Kraus, E. Utitz, W. Wostry, H. Zatschek, W. Weiszäcker).

Hana Barvíková

„Oxfordští medicí“ (a nejen oni) vzpomínají

Podzim roku 1994 přinesl 55. výročí tragických událostí z roku 1939. V pondělí 14. 11. zahájilo vzpomínkový týden slavnostní zasedání představitelů Karlovy univerzity ve Velké aule Karolina. Spolupořadatelé – Český svaz bojovníků za svobodu – zajistili, že přijeli pamětníci oněch dob i ze zahraničí. Byli to bývalí českoslovenští studenti, kteří po uzavření vysokých škol nacisty odešli z vlasti, aby bojovali za její osvobození. Vývoj politické situace pak způsobil, že jejich návrat po válce se nesetkal s příznivým ohlasem, a po únoru 1948 vedl mnohé k hledání nového domova v cizině. Shromáždění otevřel projev rektora UK prof. K. Malého zaměřený na události roku 1939 v Čechách, které doplnil o morální apel k dnešku JUDr. J. Čermín, předseda ČSBS. Za zahraniční hosty vystoupil MUDr. K. Macháček a shrnul fakta o válečném působení československých studentů ve Velké Británii, jejich úsilí dokončit studia a zorganizovat síly studentů s cílem informovat svět o situaci v Československu, o osudech československých studentů a zvláště o událostech ze 17. 11. 1939. Současné studenty v Karolinu zastupoval Petr Polák, starosta obnoveného spolku právníků Všehrd. Jeho řeč připomněla především vyústění tradic 17. listopadu na Národní třídě roku 1989 a obracela se k současnosti. Shromáždění bylo uzavřeno předáním vyznamenání „Za věrnost“ Českým svazem bojovníků za svobodu, tentokrát přednostně oněm zapomenutým, které nepřízeň vlasti zahнала do emigrace. Jejich podíl na udržení kontinuity studentských aktivit za 2. světové války v zahraničí zdůraznila také komorní výstava *Tradice 17. listopadu a UK*, instalovaná v salonku Karolina, jejíž vernisáž proběhla po zasedání.

Všechny čtyři příspěvky, přednesené ve shromáždění, spolu se seznamem vyznamenaných, byly otištěny ve sborníčku *Na paměť 17. listopadu 1939* (UK Praha 1995).

V dalších dnech téhož týdne proběhla pak řada akcí typu, jaké se obvykle opakovaly i v minulých letech, některé s oficiální podporou, jiné pouze trpěné. Základní přehled těchto vzpomínkových akcí v Hlávkových kolejkách, v Ruzyni, v Žitné ulici, ale i v Náklu a Litovli nebo Českých Budějovicích najde zájemce v čtrnáctideníku *Národní osvobození* (č. 22/1994, s. 2). Číslo 23 těchto novin obsahovalo několik článků, které přinášejí nová nebo zasutá fakta o událostech kolem pohřbu J. Opletala a o osudech jeho perzekuovaných kamarádů. Jsou vedeny snahou odstranit nános polopravd a ideologicky podmíněných zkreslení. Škoda však, že se autoři někdy sami nevyhnuli chybám ve faktech a aktualizacím zkratům. Ze stejné snahy vyšel i sborník *17. listopad 1939 po 55 letech*, vydaný Českým svazem bojovníků za svobodu v Brně. Přináší především několik nových svědectví o osudech tehdejších studentů a později zahraničních vojáků.

Z akcí listopadového týdne chceme zde zmínit ještě přijetí zástupců *Historické skupiny 17. listopad 1939* panem prezidentem, neboť tradice setkání studentů s hlavou státu ve dnech listopadového vzpomínání sahá až do doby londýnského působení prezidenta Beneše a udržela se i v prvních poválečných letech. *Historická skupina* je organizací vězňů ze 17. 11. 1939, která se po opakovaném rozpuštění obnovila po listopadu 1989. Václava Havla navštívili 15. 11. a nepochybně se hovořilo i o událostech před 55 lety. Připomeňme jen nejzákladnější fakta.

Od listopadu 1940 usilovali českoslovenští studenti v Londýně o nalezení způsobu, jak zajistit alespoň těm, kteří již měli absolutorium nebo jim k němu mnoho nechybělo, možnost dokončení studia v zahraničí. Československá vláda v exilu v čele s dr. Be-

nešem uznala výhody, které by taková akce přinesla nejen pro samotné studenty, ale i pro spojence a v budoucnu i pro naši republiku, a za pomoci členů obnoveného Ústředního svazu československého studentstva vyjednala s univerzitami hostitelské země další postup.

V první řadě dostali příležitost studenti posledních ročníků, mezi nimiž bylo nejvíce mediků. Nastoupili na britské univerzity již v květnu 1941 a v roce 1943 a 1944 proběhly tři skupinové promoce československých vojáků na oxfordské univerzitě, která zde vystupovala v zastoupení univerzit československých. Promováno bylo celkem 44 studentů, z toho 30 za Univerzitu Karlovu. Po dokončení studia nastoupili ke svým jednotkám a většinou se ještě široce uplatnili v posledních letech války.

Skutečnosti, které jsme zde konstatovali, nejsou neznámy. Již v roce 1968 shrnuli základní fakta J. Kábrt a J. Duffek v *Časopise lékařů českých* 107, 1968, s. 1136–1139. Následující normalizace však nebyla ochotna uznat míru jejich zásluh a naopak přiznat, jaký nevědek je čekal po válce doma. Zmatek v hodnocení dokumentuje i jinak faktograficky přínosný článek Z. Kalvacha (*Sborník lékařský* 78, 1976, č. 11–12). Až uvolnění po listopadu 1989 přineslo „záplavu“ publikací.

Především se se zpožděním dostává do rukou úzkého kruhu českých čtenářů v roce 1988 v Anglii vydaná kniha vzpomínek jednoho z „oxfordských mediků“, MUDr. Karla Macháčka, *Escape to England* (Lewes, 1988, 290 s.). Vypráví o jeho cestě z Moravy přes Maďarsko k československé jednotce ve Francii a líčí další osudy československých vojáků po jejich evakuaci do Anglie. Podává svědectví o jejich úsilí dokončit studia, obnovit činnost studentské organizace a dát světu vědět o československém studentstvu. Kniha je však i krásným osobním příběhem úspěšného muže, na jehož osudu jsou zachyceny zajímavé podrobnosti jedné dějinné epochy. Autorovo vyprávění v české zkrácené úpravě, zaměřené právě na to obecnější, méně osobní, bylo otištěno ve *Studentských listech* (zvl. příloha k č. 20 r. 1990), dále jako rozmožněná brožurka, vydaná autorem, i jako článek v již zmíněném sborníčku *17. listopad 1939 po 55 letech*. Také projev K. Macháčka v Karolinu 14. 11. 1994, zařazený do publikace *Na paměť 17. listopadu 1939*, shrnuje tato fakta.

Druhým pamětníkem válečných studií československých vojáků v Anglii byl Ing. Bohuslav Šulc, jehož brožura *Ústřední svaz československého studentstva v exilu za války 1940–1945* vyšla v Praze roce 1990 péčí jeho přátel již posmrtně. Jsou to malé dějiny studentského hnutí v kostce a přinášejí také údaje o dokončování studia ve Velké Británii. Vždyť právě přátelé Macháček a Šulc to byli, kdo nejvíce pomohli při realizaci myšlenky na dostudování.

Cenné informace přináší také brožura *Nezapomínáme – Ruzyně 1939–1941*, kterou zpracoval JUDr. Lubomír Pražský a roku 1994 vydal ČSBS v Praze 6. Vedle základních fakt o roce 1939, upřesňovaných v detailech, poskytuje seznam postižených vysokoškoláků ze „Sonderaktion 17. November 1939“, přehled obětí z řad pedagogického sboru vysokých škol za celé válečné období a seznam obětí prvního stanného práva v září až listopadu 1941. Bohužel je publikace zatížena řadou tiskových chyb. U soupisu perzekuovaných studentů bylo možné domyslet, jak co nejvíce zužitkovat takto široce pojatou zjišťovací akci. Seznam poskytuje pouze jména a stav k 1. 10. 1994, bez jednoznačného rozlišení, zda zemřelí zahynuli za války nebo později, nedůsledně jsou uplatňována příslušná znaménka. Soupis je spíš vodítkem pro vyhledání pamětníků, kterých dosud žije několik set, než podkladem pro historický rozbor. Náznak osudů

uvedených osob by pomohl historikům při hodnocení celé represivní akce. Také text, psaný v náznacích, počítá spíš s pamětníky než s mladšími zájemci.

Konečně uvedme v této souvislosti i knihu Jozefa Leikerta *A den se vrátil* (Bratislava 1993), která navazuje na první svazek téhož autora *Ráno přišla noc* (Praha – Bratislava 1989) a popisuje „co následovalo po 17. listopadu 1939“. Vychází především ze vzpomínek více než sta přímých účastníků, ale i z písemných dokumentů. Pro představu, v jaké míře autor využil „živých pramenů“, je možno srovnat v závěru knihy uveřejněný přehled jeho spolupracovníků s výše popsanou publikací. Na rozdíl od řady výborů z pamětí sachsenhausenských vězňů stanovil si Leikert širší záběr a všímá si nejen těch, kteří po 17. 11. byli internováni (i když jejich podíl je v knize dominující), ale i těch, kteří šťastně unikli a odešli do emigrace. Poprvé jsou tak osudy československých studentů za druhé světové války viděny komplexně, bez přeceňování „pasivních zásluh“ jedněch a podceňování „nežádoucích aktivit“ druhých. Jediné, čeho může litovat historik při četbě této poutavé, tendenčně nezaujaté a poctivě na pramenech založené knihy, je, že vyprávění pamětníků a výklad či úvahy autora prolínají natolik, že nelze obě jednoznačně rozlišit. Podobně i přehled pramenů v závěru knihy je pouze rámcový a každý, kdo se bude chtít vrátit k nějakému detailu, bude muset podnikat znova těžkou cestu samotného Leikerta za jednotlivými signaturami a hledat místo uložení příslušných citovaných dokumentů. Neubírá to však na zásluze autora, že se za mladou generaci vyrovnal s tímto tématem.

Na závěr zbývá zmínit výstavu, uspořádanou v atriu právnické fakulty UK, kde je třeba ocenit, že organizace příprav a vernisáže se ujali dnešní studenti, totiž vedení spolku Všehrd. Je to ojedinělý případ, kdy současní studenti projeví zájem o tuto tradici a vynaložili snahu dobrat se pravé podstaty významu listopadových událostí roku 1939 a toho, co po nich následovalo. Scénář, který vznikl ve spolupráci s OV ČSBS v Praze 3, byl však pojat širě a pod hlavičkou 17. listopadu předvedl „revoluční“ tradice pražských studentů od roku 1648. Obsah panelů místy příliš připomínal stará klišé, což bylo vyváženo svěžím pohledem na období 30. a 40. let 20. století, kde měla výstava těžiště. Zvláštní pozornost byla věnována několika donedávna zatracovaným právníkům (E. Ransdorf, P. Tigrid, E. Hácha). Vernisáž proběhla 17. 11. v podvečer, za patrona výstavy – ministerstvo kultury – promluvil ministr Tigrid, jehož řeč byla tečkou za tímto vzpomínkovým týdnem.

Blanka Zilynská

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 1995

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy

Tomus XXXV • Fasciculus 1–2

Redakční rada:

prof. PhDr. Josef Petráň, CSc., předseda,

PhDr. Michal Svatoš, CSc., sekretář,

PhDr. Karel Beránek, doc. PhDr. Marie Bláhová, CSc., PhDr. Ivana Čornejová, CSc., prof.

PhDr. Jan Havránek, CSc., mgr. Miluše Havránková, PhDr. Vilém Herold, CSc., prof.

PhDr. Ivan Hlaváček, CSc., prof. PhDr. František Kavka, DrSc., doc. JUDr. Karel Litsch,

CSc., prof. JUDr. Karel Malý, DrSc., doc. PhDr. Jiří Pešek, CSc., PhDr. Miroslav Truc

Vydala Univerzita Karlova, vydavatelství Karolinum, Praha 1996

Prorektor–editor: prof. MUDr. Pavel Klener, DrSc.

Uspořádal: PhDr. Petr Svobodný

Jazykově upravila PhDr. Marie Štemberková

□ Obálku navrhl Jaroslav Příbramský

Graficky upravila Kateřina Řezáčová

Vytiskla Nová tiskárna Pelhřimov, s. r. o.

Vydání 1. Náklad 300 výtisků Brož. 50 Kč ISSN 0323–0562

Adresa redakce: Ústav dějin UK – Archiv UK, Ovocný trh 5, 116 36 Praha 1